

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANA-
CHAS

2024–2025 m.

GERIAUSIŲ
RAŠTO DARBŲ
ALMANA-
CHAS
—
2024–2025 m.

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2026

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto Studentų moksline draugija (VU TSPMI SMD) džiaugiasi galėdama pristatyti 2024–2025 metų Geriausių rašto darbų almanachą. Kartu su instituto bendruomene puoselėjame 23-čius metus gyvuojančią draugijos tradiciją atrinkti ir publikuoti geriausius įvairių VU TSPMI dėstomų dalykų rašto darbus, rekomenduotus instituto dėstytojų. Šiemet atrankoje dalyvavo ilgamečiai leidinio partneriai *Corp! RePublica* ir VU SA TSPMI narys. Almanachu siekiame viešinti kokybiškiausius ir kūrybiškiausius rašto darbus, parengtus per akademinius metus, pasidžiaugti ir susipažinti su studentų keltais klausimais, naujomis idėjomis, įžvalgomis bei atradimais. Įdomaus skaitymo!

The Student Academic Society at the Institute of International Relations and Political Sciences of Vilnius University is pleased to present the Almanac of the students' best academic papers of the year 2024-2025. Continuing our tradition, we collaborate with the institute's community to select and publish outstanding written works from a variety of subjects taught at VU IIRPS, recommended by the institute's scholars. This year, the initiative was joined by long-term partners *Corp! RePublica* and a VU SR IIRPS member. With the Almanac, we aim to celebrate the most innovative papers written throughout the academic year, highlighting students' questions, new ideas, insights, and discoveries. We hope this publication will be a valuable resource for the IIRPS community, enlightening the topics and methods that defined this academic season.

Almanachui rašto darbų rekomendacijas pateikę dėstytojai (-os):

Prof. dr. Natalija Arlauskaitė	Dr. Valentinas Beržiūnas
Prof. dr. Alvydas Jokubaitis	Dr. Rasa Bortkevičiūtė
Prof. Vitalis Nakrošis	Dr. Marija Norkūnaitė
Prof. dr. Margarita Šešelgytė	Dr. Ieva Petronytė-Urbonavičienė
Prof. dr. Ramūnas Vilpišauskas	Dr. Liucija Verveckienė
Doc. dr. Liutauras Gudžinskas	Lekt. Vytenis Čipinys
Doc. dr. Nerija Putinaitė	Lekt. Augustė Dementavičienė
Doc. dr. Laurynas Jonavičius	Lekt. Lukas Ivanauskas
Doc. dr. Jogilė Ulinskaitė	Lekt. Dominykas Kaminskas
Doc. dr. Inga Vinogradnaitė	Lekt. Vaida Pukinaitė
Doc. Vytis Jurkonis	Lekt. Ieva Skurdauskaitė
Dr. Mariusz Antonowicz	

Almanachą rengę (-usios) VU TSPMI bendruomenės nariai (-ės):

Tija Guvaitė	Gretė Karvelytė
Gabija Januškaitė	Martynas Kazlauskas
Aurimas Petkus	Karolis Kindurys
Giedrė Aliukonytė	Rokas Kiltinavičius
Ignas Armalis	Rusnė Marija Poligaitė
Ignas Bernotas	Linas Ruželė
Ignas Beriškis	Emilija Sasnauskaitė
Martyna Banytė	Laurynas Tomelaitis
Justinas Baliukevičius	

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISSN 1822-5195 / eISSN 3030-0002

© Vilniaus universitetas, 2026

TURINYS

Socialinių mokslų tyrimo metodai

Gustas Dalmantas, Ugnė Širmenytė, Justinas Baliukevičius, Goda Vaitukaitytė. ŠMSM valstybės tarnautojų įtaka teisėkūros procese / 5

Lyginamoji politika

Augustė Beinoravičiūtė, Linas Dervinis, Nojus Kipras Ramanauskas, Kornelija Sarapinaitė, Tautvydas Stoškus. Kaip demokratijos tampa sėkmingomis? Veiksniai, lemiantys demokratijos kokybę Europos Sąjungos šalyse / 36

Tarptautinė politika

Domantas Butrymas, Rapolas Ilonis, Girstė Vaiciukaitė, Aistė Vaitkevičiūtė, Mantas Židonis. Rusijos režimo žlugimas / 93

Politinė ekonomija

Martyna Banytė, Karolis Kindurys. Singapūro atvejo analizė: ar ekonominių institucijų atvirumo pakanka ekonominiam augimui pasiekti? / 128

Lietuvos ir Europos tapatybės klausimai

Gabija Januškaitė. Miestas Europos tapatybėje / 151

Qualitative Research Methods

Greta Rochmanaitė, Marta Stsiapanava, Viktorija Zelenko, Sophie Giering-Jänsch. More than a Museum?: A Critical Look at Shaping of Inclusivity Discourse / 165

Public Policy: From Foundations
to Contemporary Challenges

Greta Rochmanaitė, Oona Shaw, Renata Szejnicka, Viktorija Zelenko.
Hidden hostilities in New York city: even the pigeons
aren't safe / 199

Šiuolaikinė politikos samprata

Martynas Vaitkus. Mirtis ir politika. Teologinė Th. Hobbeso
ir imanentinė M. Oakeshotto perspektyva / 216

Politinė psichologija

Austėja Grabauskaitė. Remigijaus Žemaitaičio ir LRT rėmų
analizė 2024 m. Seimo rinkimų kampanijos metu / 231

Sovietinės tapatybės sąvokų istorija

Martynas Vaitkus. Filmas *Sūnus palaidūnas*: Emocinio režimo
perspektyva ir geroji naujiena apie sovietinę santvarką / 245

ŠMSM valstybės tarnautojų įtaka teisėkūros procese

*Gustas Dalmantas, Ugnė Širmenytė,
Justinas Baliukevičius, Goda Vaitukaitytė*

Lektorės Augustės Dementavičienės komentaras:

Darbas rekomenduotinas labiausiai dėl temos įdomumo, aktualumo, pasiryžimo eiti ir rinkti duomenis. Atrasta vertinga tyrimo niša. Tyrime gerai perprasta kokybinė logika, pademonstruojamas tinkamas metodo supratimas. Pagirtina, kad autoriai siekė pamatyti skirtingus tipus, tai rodo gebėjimą dirbti su interviu medžiaga. Nors teorinė prieiga dėl tipų neaiškumo, persidengimo galėjo būti kritikuojama drąsiau, ji vertingai papildyta.

ĮVADAS

Įstatymų leidyba (politiniai sprendimai) neišsivaizduojama be pačių įstatymų rengimo, kurio patys įstatymų leidėjai – politinė vadovybė – dažniausiai negali atlikti dėl techninių žinių ir kompetencijų stokos. Jie tam pasitelkia valstybės tarnautojus – nerenkamus pareigūnus, kurių funkcija ir yra įstatymų, esančių įstatymų leidėjų darbotvarkėje, rengimas. Įstatymų leidėjų ir valstybės tarnautojų ryšys yra subordinacinis – valstybės tarnautojų darbas yra sudaryti ir parengti tokius įstatymus, kokius išleisti nusprendžia politinė vadovybė. Visgi valstybės tarnautojai, turėdami kompetenciją ir dažnai ilgesnę nei politinė kadencija darbo patirtį, rengiant tam tikrus įstatymus gali turėti savo nuomonę, kuri ne visada sutaps su politinės vadovybės vizija. Tad techninę įstatymų rengimo funkciją atliekantys valstybės tarnautojai galėtų būti ir patarėjai politi-

nei vadovybei įstatymų formos ir turinio klausimais. Vis dėlto kyla klausimas, ar valstybės tarnautojai yra linkę bandyti daryti įtaką politinei vadovybei ir ar jiems tai pavyksta? Christensen ir Opstrup tyrimu Danijoje aiškintasi, koks būtent šis balansas tarp politinės vadovybės ir valstybės tarnautojų, kai pastarieji teikia patarimus pirmiesiems¹. Balanso išsaugojimas šiuo atveju reikštų politinės vadovybės atsižvelgimą į patarimus, bet savo politinės vizijos išlaidą. Tyrimu nustatyta, jog šis balansas bei valstybės tarnautojų nusiteikimas bandyti paveikti politinę vadovybę gali priklausyti nuo įvairių aplinkybių, kaip antai tarnautojų pareigybės, vyraujančios normos ir kt.

Valstybės tarnautojo svarba literatūroje yra analizuojama iš įvairių pozicijų. Pirmiausia, yra pateikiamos valstybės tarnautojo kompetencijos, tuo pačiu pabrėžiamas reikalavimas profesionalumui ir neutralumui. Taip pat yra išryškinama, kad politikos lyderiai yra tie, kurie priima galutinį sprendimą². Tačiau čia iškyla praktinis klausimas: ar politikos lyderiai labiau vadovaujasi savo norais, ar dažniau atsižvelgia į valstybės tarnautojus? Kaip patys valstybės tarnautojai tai vertina? Žinoma, atsižvelgiama į modelius, kaip įdarbinti valstybės tarnautojus, kad jie būtų kuo neutralresni³. Taip pat atsižvelgiama į tai, kad valstybės tarnautojo autonomija priklauso nuo išorinių patikrinimų bei mechanizmų⁴. Šitai matoma

1 Jørgen G. Christensen, Niels Opstrup (2018). Bureaucratic Dilemmas: Civil servants between political responsiveness and normative constraints. *Governance*, 31(3), 481–498. https://findresearcher.sdu.dk/ws/portalfiles/portal/154873572/Christensen_Opstrup_Bur_Dilemmas_ren.pdf

2 Eivind Dale (2019). *About the Relationship between Political Leadership and the Civil Service*. Norwegian Ministry of Local Government and Modernisation.

3 Georgian Institute of Public Affairs. Political Independence of Civil Servants and the Role of Senior Civil Servants, 2020.

4 Dorte Martinsen, S. (2013). Public administration, civil servants and implementation. In *Denmark and the European union*, 189–202. Routledge. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2317266

atsakomybių apibrėžime, dėl kurio gali kilti įvairių problemų koordinuojant darbą, o tai daro nemažą įtaką valstybės tarnautojų darbo efektyvumui⁵. Tačiau gali atsitikti priešingai dėl pernelyg griežtų taisyklių, kurios gali atgrasyti valstybės tarnautojus nuo iniciatyvos⁶. Taip pat nesutariama dėl valstybės tarnautojų svarbos išlaikant konstitucijos viršenybę. Bent jau Kanadoje argumentuojama, kad valstybės tarnautojai, teikdami patarimus ir formuodami teisių įgyvendinimo strategijas, padeda užtikrinti, kad politikai elgtųsi pagal konstitucijos nuostatas⁷. Galiausiai matoma, kad valstybės tarnautojų veiklos sritis labai priklauso nuo tos šalies teisės aktų, keičiantis viešojo sektoriaus ir valstybės vaidmenims⁸. Teoriniame David Aubin darbe nagrinėta tarnautojo ir politinio vadovo komunikacijos svarba rengiant įstatymus, suprantant šiuos santykius ne vien kaip pavaldumo, o veikiau kaip sąveikos, kurioje yra svarbu tiek abipusis pasitikėjimas, tiek tarnautojo žinių tipas⁹. Christensen ir Opstrup tyrimu bandyta išsiaiškinti, kaip valstybės tarnautojams šešiose Danijos ministerijose sekasi balansuoti tarp formalių suvaržymų, pavaldumo politinei vadovybei ir jos vykdomai politikai

- 5 Alex Thomas, Rhys Clyne, Madeleine Bishop and Alice Lilly (2022). *A new statutory role for the civil service*. Institute for Government.
- 6 Rik B. Braams, Joeri H. Wesseling, Meijer, Albert J. and Marko P. Hekkert (2022). Understanding why civil servants are reluctant to carry out transition tasks. *Science and Public Policy*, 49(6), 905–914. <https://doi.org/10.1093/scipol/scac037>
- 7 Vanessa MacDonnell (2015). The civil servant's role in the implementation of constitutional rights. *International Journal of Constitutional Law*, 13(2), 383–406.
- 8 Francisco Cardona (2000). *Scope of Civil Services in European Countries: Trends and Developments*. Maastricht: European Institute of Public Administration.
- 9 David Aubin, Lev Lhommeau, Pierre Squevin, and Cécile Riche (2018). *Explaining the policy advisory role of civil servants in the policy process: Policy advice and learning dynamics*. International Workshops on Public Policy at the University of Pittsburgh. <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/5b291b3261b59.pdf>

bei bandymo paveikti politiką, siekiant ją pagerinti savo žiniomis ir kompetencija¹⁰.

Lietuvoje neturime panašių tyrimų, vis dėlto vienu atveju nagrinėjamas Užimtumo tarnybos darbuotojų nusivylimas neveikiančia užimtumo politika, kas galimai „rodo, kad yra rimtų problemų ne tik įgyvendinant, o pirmiausia – formuojant užimtumo politiką“. Nors jie formaliai nėra to paties statuso valstybės tarnautojai, apie kuriuos kalbėta aukščiau, traktuodami juos kaip valstybės tarnybos atstovus, galėtume daryti spėjimą, jog politikos formuotojai Lietuvoje neatsižvelgia į ją įgyvendinančius – valstybės tarnautojus – ir jų praktinę ekspertizę¹¹. Todėl ŠMSM atvejis, kaip dar vienas nenusisėkusios ir daug kritikos dėl paskutinių reformų¹² sulaukusios politikos pavyzdys, galėtų ne tik padėti išsiaiškinti, ar valstybės tarnautojai ŠMSM jaučia turintys balsą bei galimybę pagerinti vykdomą politiką, bet ir susidaryti bent kiek geresnį vaizdą apie valstybės tarnautojų ir politinių vadovų santykius Lietuvoje. Šiame tyrime

10 Christensen and Opstrup, *Bureaucratic Dilemmas: Civil servants between political responsiveness and normative constraints*, 481–498.

11 Natalja Gončiarova ir Saulius Pivoras (2020). Valstybės tarnautojų su-svetimėjimo įgyvendinant politiką lygmenys ir veiksniai: Užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atvejis. *Politologija*, 98, 46–58. <https://www.redalyc.org/journal/6948/694874457002/694874457002.pdf>

12 Pvz., Aida Murauskaitė. „Daug aistrų sukėlę tarpiniai patikrinimai skelbiami bandomaisiais – rezultatus įskaičiuos tik jei vienuoliktokas panorės“. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2245497/daug-aistru-sukele-tarpiniai-patikrinimai-skelbiami-pilotiniais-bandomaisiais-rezultatus-iskaiciuos-tik-jei-vienioliktokas-panores>, balandžio 9, 2024; Aida Murauskaitė. „Po tarpinių patikrinimų skandalo – dar viena nerimo banga: kokie bus egzaminų rezultatai?“ <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2430260/po-tarpiniu-patikrinimu-skandalo-dar-viena-nerimo-banga-kokie-bus-egzaminu-rezultatai>, gruodžio 4, 2024; „11-Okė apie tarpinių patikrinimų reformą: mums ir mokytojams belieka gūžioti pečiaus, kol ŠMSM ignoruoja realybę“. Kovo 6, 2024. <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000326466/11-oke-apie-tarpiniu-patikrinimu-reforma-mums-ir-mokytojams-beliaa-guzzioti-peciaus-kol-smsm-ignoruoa-realybe>.

bus fokusuojamasi į subjektyvų tarnautojų požiūrį į jų daromą įtaką priimant sprendimus, o ne į realų poveikį. Atsižvelgdami į šį siekį, galime formuluoti tokius tyrimo uždavinius:

1. Apžvelgti esamus tyrimus apie politinės vadovybės ir valstybės tarnautojų santykį, išskirti galimus valstybės tarnautojų veikimo būdus sąveikaujant su savo politiniais vadovais.
2. Suformuluoti tinkamus, nešališkus klausimus valstybės tarnautojams, siekiant įvertinti jų požiūrį į savo darbą ir galimybes daryti įtaką teisėkūros procesui.
3. Apklausti kriterinės atrankos būdu pasirinktus ŠMSM valstybės tarnautojus.
4. Transkribuoti turimus interviu bei analizuoti naudojant dedukcinį ir, kiek to gali reikėti, indukcinį analizės metodus ir bandyti suprasti, kokia yra valstybės tarnautojų ŠMSM padėtis sąveikoje su politine vadovybe.

1. TEORINIS PAGRINDAS

Norint išsiaiškinti, kokią įtaką valstybės tarnautojai (toliau – VT) mano darą priimant sprendimus, reikia tinkamai suprasti, kaip teorija apibrėžia įtakos darymą. Literatūroje, kurioje kalbama apie politinės vadovybės ir VT santykius pastarųjų įtakos priimant sprendimus kontekste, daugiausia dėmesio skiriama VT patarimams vadovybei įstatymų rengimo klausimais, suprantant patarimus kaip įtakos darymo būdą¹³. Todėl, kalbėdami apie VT įtaką priimant sprendimus, nagrinėsime jų duodamus patarimus teisėkūros klausimais ir kaip politinė vadovybė tai priima.

Kalbant apie tai, „kokia“ įtaka daroma, galima išskirti du nagrinėtinus aspektus: įtakos pobūdį ir įtakos reikšmingumą. Mūsų tyrime tai atitinkamai yra patarimo pobūdis ir patarimo veiksmingumas.

13 Aubin et al., Explaining the policy advisory role of civil servants.

gumas. Aubin et al. savo darbe išskiria keturis patarėjų stilius: racionalistas (angl. *rational technician*), patarėjas (angl. *client advisor*), praktikas (angl. *process generalist*), demokratas (angl. *democratic issues advocate*)¹⁴. Racionalistas – orientuotas į konkrečių problemų sprendimą, remiasi racionaliais argumentais ir faktais. Praktikas – orientuotas į patį teisėkūros procesą, remiasi racionaliais argumentais ir faktais. Patarėjas – orientuotas į konkrečių problemų sprendimą, remiasi normatyviniais principais ir skirtingų grupių interesais. Demokratas – orientuotas į patį teisėkūros procesą, remiasi normatyviniais principais ir skirtingų grupių interesais. Mes tikimės rasti šiuos keturis VT tipus ir tarp Lietuvos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos tarnautojų.

Tame pačiame straipsnyje yra skiriamos šešios patarimų veiksmingumo stadijos pradedant nuo patarimo davimo iki jo įgyvendinimo teisėkūroje: VT duoda patarimą, vadovas jį priima, patarimo pozicija figūruoja diskusijose, vadovas imasi atstovauti šiai pozicijai, pozicija turėjo realios įtakos sprendimams, pozicija virto konkrečiu įgyvendintu įstatymu¹⁵. Remdamiesi šiais lygmenimis tirsime VT patarimų veiksmingumą.

2. METODOLOGIJA

Tyrimo metu buvo atliekami giluminiai ir pusiau struktūruoti interviu, jie padėjo geriau suprasti tarnautojų patirtį ir požiūrį. Naudojamas kriterinės atrankos metodas: parinkti valstybės tarnautojai, tiesiogiai dalyvaujantys teisėkūroje ir komunikuojantys su politine vadovybe, kuriai gali duoti patarimus ir taip daryti įtaką sprendimų priėmimui. Tai ŠMSM ministerijos departamentų direktoriai ir skyrių vedėjai, iš viso tyrime dalyvavo 14 ministerijos atstovų. *Jeigu*

¹⁴ *Ibid*, 17–18.

¹⁵ Aubin et al., Explaining the policy advisory role of civil servants, 9.

nepavyktų gauti interviu su vienu iš numatytų vadovų, bandytume kreiptis į jį pavaduojantį tarnautoją: patarėją arba vyr. specialistą.

Naudotas kokybinis tyrimo metodas ir, taikant pirmiau aprašytą teoriją, dedukciniu būdu tarnautojams priskirtas patarėjo tipas ir reikšmingumo lygis, kurį atspindi patarimo stadija. Vis dėlto, jei remiantis teorija nesugebėta tinkamai ir iki galo paaiškinti ŠMSM tarnautojų patirties, numatyta naudoti ir indukcinį analizės metodą, bandant rasti naujų teorinių kategorijų, geriau atspindinčių tarnautojų realybę.

Analizuojant tyrimo rezultatus informantai buvo koduojami atsitiktine tvarka skaičiais nuo 1 iki 9 (VT1, VT2 ir t. t.). Analizės metu standartizavome respondentų lytį. Tyrėjai laikėsi tyrimų etikos principų.

Interviu klausimynas sudarytas atsižvelgiant į naudojamą teoriją, tačiau paliekant erdvės tarnautojams papasakoti asmeninę patirtį dalyvaujant teisėkūros procese. Tai leido rasti nenumatytų, bet svarbių tos patirties aspektų. Klausimynas pradedamas bendro pobūdžio klausimais apie tarnautojo amžių, išsilavinimą, bendrą patirtį dirbant valstybės tarnyboje, atliekamas funkcijas ir savo darbo pobūdžio įvertinimą. Toliau pereinama prie klausimų apie santykius su vadovais, patarimų davimą, tų patarimų poveikį priimamiems sprendimams. Galiausiai klausiama abstraktesnių klausimų: apie, tarnautojų nuomone, teisingą teisėkūros procesą, kas jiems svarbiausia jų darbe ir kt. Šie klausimai ne tik padėjo geriau suprasti konkretaus tarnautojo pasaulėžiūrą ir požiūrį į valstybės tarnybą, bet ir leido atskleisti nenumatytų aspektų, paaiškinančių valstybės tarnautojų padėtį teisėkūros procese.

3. ANALIZĖ

Iš planuotų 14 interviu pavyko atlikti 9, pakeičiant kai kuriuos iš anksto numatytus respondentus, jiems neatsakius į elektroninius laiškus ar atsisakius dalyvauti tyrime. Taigi imtis buvo įvairesnė pa-

gal respondentų pareigybes (pavyzdžiui, vyr. specialistai, patarėjai, skyrių vedėjai).

Pavyko dedukciniu būdu išskirti keturis VT tipus, nurodytus teorinėje dalyje, tačiau buvo pastebėta šių tipų sampyna, kai tie patys tarnautojai gali pasižymėti kelių tipų bruožais ir daryti įtaką teisėkūros procesui keliais skirtingais tuos tipus atitinkančiais būdais. Pasirinkta teorija mūsų tyrime nevysiškai atitiko empiriką, kadangi tarnautojų poveikis sprendimų priėmimui yra kur kas labiau daugialypis nei perteikia absoliutūs teoriniai tipai. Daugiau reikšmės skyrėme tiems konkrečiam individui pasireiškiantiems tipams, kuriems veikiant, tarnautojai daro didesnę įtaką negu veikiant kitiems. Pavyzdžiui, jeigu galime tarnautoją priskirti tiek patarėjui, tiek demokratui, įvardinsime jį patarėju, jei veikdamas kaip patarėjas jis turi didesnę vaidmenį teisėkūros procese negu veikdamas kaip demokratas.

Visi tarnautojai, kuriuos apklausėme, teigė, kad vienoje ar kitoje situacijoje vadovai į jų nuomonę atsižvelgia, o sprendimų priėmimas dažniausiai vyksta tik po išsamių diskusijų, todėl patarimo stadijų teorinė prieiga, remiantis duomenimis, nėra tinkama įvertinti skirtingų tarnautojų įtakos reikšmingumą. Buvo pastebėta tendencija, jog tarnautojai įvairiai vertina savo sisteminę padėtį: kiek santyčiai su vadovais yra vertikalūs, tarnautojai – daugiau įrankiai idėjoms įgyvendinti. Indukciniu būdu išskyrėme tris tipus. Pavaldusis – veikia hierarchinėje sistemoje, jai neprieštarauja, prisiima politikų idėjų įgyvendintojo vaidmenį. Prisitaikantysis – pasisako už mažiau hierarchinius santykius, tačiau prisitaiko prie esamos savo darbo padėties. Maištingasis – siekia lygesnių, horizontaliais principais grįstų santykių tarp vadovų ir tarnautojų, kritiškai vertina „iš viršaus primetamus“ sprendimus ir ieško būdų daryti įtaką šiems sprendimams, kad jie būtų labiau suderinti su tarnautojo interesais.

3.1. Valstybės tarnautojų tipai

3.1.1. *Racionalistas*

Racionalistas – gerai išmano konkrečių problemų sprendimą, remiasi faktais ir racionaliais argumentais. Šis tarnautojas specializuojasi konkrečioje, aiškiai apibrėžtoje srityje ir turi kompetencijų, leidžiančių jam daryti reikšmingą įtaką. VT5 teigia turintis nedidelę sritį, už kurią yra atsakingas, taigi turi daugiau laisvės veikti savo nuožiūra: „Dabar dažnesniu atveju mano iniciatyva, kadangi aš labiau valdau tą, na, mažiau-daugiau tiesiog asmeniškai valdau tą sritį, kurioje esu.“ Tačiau kartu racionalistui svarbūs faktiniai ir racionalūs argumentai. VT1, kalbėdamas apie įstatymų trūkumus, teigia, kad racionaliai vertinant akivaizdu, jog tam tikri įstatymai turi būti pataisyti, tačiau politikai dažnai vengia imtis šių pokyčių: „Įstatyme yra taip smulkiai sureglamentuota, kad politikai nedrįsta viešai sakyt, kad ne, žiūrėkit, mes šitą pakeisim, bet visi supranta, kad reikia taisyti.“ Jis kalba apie jam gerą įstatymą, kaip racionalistas pabrėždamas logiškumo poreikį teisėkūroje: „Tai pirmiausia logiškai turbūt aiškia teisine technika sudėliota ir apgalvoti visi aspektai, kurie gali iškilti [...]“.

3.1.2. *Praktikas*

Praktikas – daugiausia dėmesio skiria pačiam teisėkūros procesui, remiasi faktais ir racionaliais argumentais. Šis tarnautojas užsiima planavimu ir proceso koordinavimu. VT8 kalba apie savo darbo funkcijas kaip apimančias visą procesą, kurio metu idėjos yra realizuojamos: „Aš realizuoju politikų idėjas ir mano reikalas yra, kad tos idėjos būtų realizuojamos iš vienos pusės, teisiškai teisingai, iš kitos pusės, kad jos ir turėtų tam tikrą poveikį.“ Jis taip pat akcentuoja žinojimo / faktų svarbą norint gerai patarti: „Žinojimas, pažinimas, kaip sakyt... praktika, galbūt ką tu patirties turi, tai šitie dalykai, manau, kad yra labai svarbūs tam, kad tu galėtum pats patarti, ar pats inicijuoti.“

3.1.3. *Patarėjas*

Patarėjas – sprendžia konkrečias problemas, remdamasis normatyviniais principais ir skirtingų grupių interesais. Patarėjui rūpi spręsti konkrečias problemas, o ne vadovauti visam procesui. VT3 teigia, kad jam svarbiausia rasti temą, kuri jam patinka, nes tada darbas vyksta natūraliau ir net su malonumu: „Jeigu tai yra mano mylima [tema], kurią, kaip aš sakau, aš nardau ir aš labai gerai suprantu, tai labai procesas vyksta greitai, aišku, nes tu žinai labai daug žingsnių į priekį, apgalvoji, išvaikščioji, išmąstai, o būna tos temos, kurios, na, sunkiau kažkiek tai važiuoja, bet laikui bėgant užsikabini visgi už tų temų ir tada labai paprasta viskas tampa.“ Šiam tipui taip pat svarbūs skirtingų grupių interesai, tam tikros normos: „Valstybės tarnautojas, mano supratimu, turi būti apolitiškas, bet tuo pačiu jisai turi laikytis tos darbotvarkės, kuri nepažeis nei vienos asmenų grupės, bus atsižvelgta į visus standartus ir panašiai.“ (VT3). VT9 teigia, jog mokinys yra svarbiausias „klientas“ jo darbe: „Kai man kyla klausimai, ar ne, kas yra kas, tai aš visada galvoju ir galvoju, vadovaujuosi iš mokinio pozicijos.“

3.1.4. *Demokratas*

Demokratas – jam svarbiausia pats teisėkūros procesas, jis remiasi normatyviniais principais ir skirtingų grupių interesais. Šiam tipui svarbesnis yra visas teisėkūros procesas nei smulkesni klausimai: „Dažnai ateina tiesiog idėja: reikėtų padaryti, kad būtų taip, kad taip pasidarytų. Tai tu turi žinoti per kokius dokumentus, per kokius teisės aktus tai turi būti padaryta, kad tai taptų kūnu, ne tiktai idėja kažkokia.“ (VT7). Taip VT6 kalba apie proceso vedimą: „Taip, tai na tu pakankamai įsitrauki į procesą ir tai tampa tavo dalyku [...] Ir rezultate man atrodo, kad mums visai neblogai sekasi ir tai atsispindi taip. Nes tu esi tas, kuris veda procesą.“ Kartu demokratui svarbūs grupių interesai, tam tikros demokratinės normos priimanant sprendimus: „Departamento lygiu ar mažesniu lygiu paskui

yra kalbėjimasis su socialiniais partneriais, tai socialiniai partneriai ir kitos ministerijos vyriausybės kanceliarija taip pat yra asocijuotos struktūros. Mes dirbame, stengiamės dirbti su asocijuotomis struktūromis, kad nebūtų antklodės tampymo, nes yra skirtingos mokslo ir studijų institucijos. Tai jos turi įvairius interesus.“ (VT6). Taip pat VT7 akcentuoja bendrąjį visuomenės interesą: „Mano galva tai teisėkūra visa sudaryta turi būti tokia, kad jinai leistų žmogui oriai gyventi. Gerai, jeigu mes kalbam apie gerovės valstybę, vadinasi, kiekvienam žmogui turi būti gera gyventi Lietuvoje.“ VT4 svarbus įtraukusis sprendimų priėmimas: „[...] konsultacijos viešosios – e. pilietis ir visa kita, nes jeigu žmogus skaito ir nesupranta – reikia reikia rašyti tą pačią mintį kitaip, kad būtų aišku ir nebūtų interpretacijos, jeigu teisės akte yra tam tikra dviprasmybė, jinai, kaip taisyklė, užkoduoja nesusipratimus ir atsiranda tam tikros teisinės skylės, interpretacijos ir taip toliau, tai tiesiog labai svarbus derinimo procesas yra su suinteresuotom organizacijom, institucijom.“

3.2. Valstybės tarnautojų santykis su sistema

3.2.1. *Pavaldusis*

Pavaldusis – veikia hierarchinėje sistemoje, jai neprieštarauja, priima politikų idėjų įgyvendintojo vaidmenį. Save jis mato kaip įrankį politikų idėjoms įgyvendinti: „Valstybės tarnautojas, mano supratimu, turi būti apolitiškas, bet tuo pačiu jisai turi laikytis tos darbotvarkės, kuri nepažeis nei vienos asmenų grupės, bus atsižvelgta į visus standartus ir panašiai“, – todėl jo įtaka dažniausiai būna ribota. Iš savo perspektyvos VT8 taip mato tokį savo vaidmenį: „Aš realizuoju politikų idėjas, mano reikalas, ir mano reikalas yra, kad tos idėjos būtų realizuojamos [...] Man yra svarbu, ką nutarė mano vadovai, nes aš žinau, kad aš turėsiu tą realizuoti.“ Šiam tipui yra svarbūs vertikalūs santykiai, kurie nėra vertinami neigiamai, o tiesiog priimami: „[...] aš tada nesikišu į svetimą lauką, nes gali būti ir taip, ir taip. Čia gal labiau yra apie tai, kas turi didesnę

autoritetą, kuriant teisės aktą, arba paskutinį žodį [...]“ (VT3). VT2 svarbu vykdyti politinės vadovybės valią: „Jeigu yra vyriausybės tokia valia, tavo politinės vadovybės tokia valia tai ir darai.“ VT5 taip pat įvardija priklausomybę nuo vadovo: „[...] aš labiau valdau tą, na, mažiau-daugiau tiesiog asmeniškai valdau tą sritį, kurioje esu. Ir tiesiog, kadangi viena negaliu priimti sprendimų, nes jie yra per didelės reikšmės, tai turi derintis su vadovu“.

3.2.2. *Prisitaikantysis*

Prisitaikantysis – pasisako už mažiau hierarchinius santykius, tačiau prisitaiko prie esamos savo padėties, turi oportunistinių polinkių. Jis teigiamai vertina horizontalesnius vadovų ir tarnautojų santykius. VT6 svarbu ne pareigybės, o išreikštos nuomonės vertė: „Svarbu, ką pasakai, o ne kas pasako. Tada dėl bendradarbiavimo tai mes pakankamai horizontaliai bendradarbiaujame.“ VT4 atrodo, kad jo darbo aplinkoje santykiai yra pakankamai horizontalūs: „Pas mus nėra statutinių santykių, turiu pasakyti.“ Vis dėlto šis tipas yra linkęs prisitaikyti ir prie nepalankesnių sąlygų. VT4 teigimu, svarbu kontekstas, prie kurio reikia taikytis: „Reikia galvoti, kontekstą suprasti labai gerai, negali taip – išlindai iš tunelio, aha taip padarysim ir toliau man nesvarbu, nes mano tunelis yra toks, nu tai nebūna taip.“ VT6 pabrėžia, kad jautė skirtumą, kai buvo žemesnėje padėtyje hierarchijoje ir jo nuomonė buvo vertinama kiek kitaip: „Nu dabar esu departamento patarėjas, anksčiau nu pradėjau būdamas skyrių vyriausiu specialistu – tai jeigu tu kažkokį argumentą pasakai su vienu rangų, taip, jis suveikia truputį kitaip negu turint kažkokį aukštesnį rangą (šypsosi). Nu ir tai irgi yra motyvacija kilti karjeros laiptais, kad tai tada tiesiog paprasčiau diskutuoti.“ Tam, kad galėtų daryti didesnę poveikį savo darbo aplinkoje, VT6 siekė prisitaikyti prie hierarchinės sistemos, papildamas pareigose.

3.2.3. *Maištingasis*

Maištingasis – palaiko labiau horizontalius santykius tarp vadovų ir tarnautojų, kritikuoja „iš viršaus primetamus“ sprendimus, bando juos paveikti. Šis tipas reiškia nepasitenkinimą politikų savivale, norėtų, kad jo nuomonės būtų paisoma: „Jūsų reikalas nenorit neklausykit ir taip yra buvę, kad nesvarbu, kad santykiai geri ir aš, ir drįstu, ir ministrams parašyti laišką, pasakyti, atkreipti dėmesį, kad nesąmonės darot.“ (VT9). Taip pat galima įžvelgti kritiką valdžios nepastovumui, kai pasikeičianti valdžia yra per daug linkusi keisti ir griauti dalykus: „Viena valdžia ateina, vienos politinės partijos turi savo išsikeltus prioritetus, savo numatytus darbus ką nori padaryti ir tada, kaip yra? Tada per tuos 4 metus reikia padaryt. Tai greit nesidaro, jeigu tu svarstai, diskutuoji ir kelis variantus turi, tai greitai nesidaro, o rezultatų reikia čia ir dabar.“ (VT7). VT1 aiškiai yra už stipriai horizontalius santykius tarp vadovų ir tarnautojų, teigia, jog tokių anksčiau būta: „Kitaip darbai vykdavo anksčiau, prieš nežinau 8 metus, kai kartais viceministrai tiesiog su specialistu dirbdavo beveik tiesiogiai, ta prasme žinodavo tiksliai ką daryt ir tiesiog informuodavo vadovus, kad tu dirbi.“ Vadovai netgi hiperbolizuotai kritikuojami kaip trukdantys geram darbui: „Ai tai vadovai tai visada trukdo dirbti. Iš esmės jų toks darbas yra trukdyti.“ (VT1). Taip pat akcentuojamas „stuburo turėjimas“ prieš vadovybę: „Man galbūt yra svarbiausi keli dalykai: turėti stuburą ir jeigu tu žinai ir esi tikras, tai nenusileisti iš pirmo karto.“ (VT7). VT9 teigia, jog, pasitaikius palankioms aplinkybėms, mėgina pakreipti sprendimus jam tinkama atrodančia linkme: „Aš vis tiek ten tada stengiuosi, nu kažkaip jie, o pakreipti taip, kaip man atrodo, kad būtų geriau.“

Šie keturi VT tipai parodo, koku būdu tarnautojas gali daryti įtaką politinių sprendimų priėmimo procesui. Racionalistas daro poveikį savo nuomonę iškeldamas konkrečiais klausimais ir remdamasis turima informacija ir racionaliais argumentais, pabrėžda-

mas kompetencijos ir logikos svarbą. Praktikas daro įtaką patardamas teisėkūros proceso klausimais, žiūrėdamas į juos techniškai, žinodamas geriausius ir efektyviausius būdus įgyvendinti vienokią ar kitokią idėją. Patarėjo poveikis yra matomas sprendžiant konkrečius klausimus, kurie rūpi skirtingoms interesų grupėms, bando suderinti įvairias nuomones ir rasti geriausią sprendimą, kuris nepažeistų nė vienos šalies teisių. Demokrato nuomonės svaris atsiskleidžia procese, o ne konkrečiais klausimais, jam svarbu, ar procese atsispindi vertybiniai principai, visuomenės gerovės siekis, ar sprendimų priėmimas yra įtraukusis.

Tarnautojo santykis su sistema atsiskleidžia per tai, kokių jis mato galimybių daryti poveikį bei per jo paties pastangas jį daryti. Pavaldusis mato save kaip politinių idėjų realizuotoją, todėl, jo manymu, didesnio poveikio sprendimams jis daryti ir negali. Prisitaikantis tipas norėtų mažiau pavaldumo politikams, tačiau įtaką sprendimams daro tik esant palankioms sąlygoms, antraip yra pasyvus, nekelia iššūkių esamai sistemai. Maištingasis aiškiai pasisako už vadovų ir tarnautojų lygiavertiškumą priimant sprendimus, todėl net esant nepalankioms sąlygoms randa būdų paveikti sprendimus, priešinasi vadovybės spaudimui.

LENTELĖ

	Racionalistas	Praktikas	Patarėjas	Demokratas
Pavaldusis	Pavaldusis racionalistas (VT5)	Pavaldusis praktikas (VT2, VT8)	Pavaldusis patarėjas (VT3)	Pavaldusis demokratas
Prisitaikantis	Prisitaikantis racionalistas	Prisitaikantis praktikas	Prisitaikantis patarėjas	Prisitaikantis demokratas (VT4, VT6)
Maištingasis	Maištingasis racionalistas (VT1)	Maištingasis praktikas	Maištingasis patarėjas (VT9)	Maištingasis demokratas (VT7)

IŠVADOS

Kalbant apie tai, kokią įtaką valstybės tarnautojai mano darą priimant sprendimus ŠMSM, duomenys atskleidžia, jog diskusijos yra neatsiejama sprendimų priėmimo proceso dalis, todėl daugelis tarnautojų jaučiasi galintys paveikti sprendimus išreikšdami savo poziciją, nepaisant pavaldumo politinei vadovybei. Vis dėlto tarp tarnautojų yra ir subtilesnių skirtumų, kurie pasireiškia skirtingu aktyvumu ir noru daryti poveikį teisėkūrai.

Kartu skiriasi ir daromos įtakos pobūdis. Vieni bando daryti įtaką teisėkūros procesui, antri – konkrečių įstatymų turiniui. Vieni tai daro racionaliais argumentais, kiti pabrėžia vertybes ir normas. Vis dėlto tyrimas atskleidė, jog negalima tarnautojų paprastai suskirstyti į absoliučius teorinius tipus, mat tas pats tarnautojas gali vadovautis tiek racionaliais argumentais, tiek ir vertybėmis bei normomis. Tačiau galima išskirti didesnę tarnautojų polinkį rinktis vieną arba kitą įtakos darymo būdą.

Pirminę tyrimo imtį sudarė ŠMSM skyrių vedėjai ir departamentų direktoriai, tačiau galiausiai teko praplėsti imties pareigybių spektrą, todėl negalėjome kontroliuoti turimos pareigybės įtakos tarnautojo požiūriui. Taip pat reikia turėti omenyje, jog tyrimo laikotarpis buvo ypatingas – ką tik baigėsi rinkimai. Dėl to tarnautojai galbūt galėjo kitaip vertinti nueinančius vadovus. Kita vertus, tarnautojai interviu metu savotiškai reflektavo, kaip jų darbą apsunkina kas ketverius metus besikeičianti valdžia. Ypač maištingojo tipo tarnautojams skaudu dėl to, kad visas jų darbas yra nubraukiamas naujos valdžios, todėl jie kritikuoja politikos tęstinumo nebuvimą, labiau linkę nesutikti su naujos politinės vadovybės sprendimais.

Sujungus abi tyrinėtas tarnautojų įtakos dimensijas, galima sudaryti tarnautojų elgesio modelių lentelę (žr. lentelę). Galima įžvelgti tam tikrą koreliaciją – labiau vertybes pabrėžiantys tarnautojai yra linkę būti maištingesni, o labiau racionalius argumentus vertinantys – labiau pavaldūs. Žinoma, keleto tipų nepavyko rasti, todėl, no-

rint geriau įvertinti tiek šią koreliaciją, tiek apskritai tokią tarnautojų elgesio modelių teorinę prieigą, reikėtų atlikti didesnio masto ir platesnius tyrimus, naudojant mūsų atrastus ar panašius tipus.

Literatūra

1. Murauskaitė, Aida. Po tarpinių patikrinimų skandalo – dar vena nerimo banga: kokie bus egzaminų rezultatai? <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2430260/po-tarpiniu-patikrinimu-skandalo-dar-viena-nerimo-banga-kokie-bus-egzaminu-rezultatai>, gruodžio 4, 2024.
2. Murauskaitė, Aida. Daug aistrų sukėlę tarpiniai patikrinimai skelbiami bandomaisiais – rezultatus įskaičiuos tik jei vienuoliktokas panorės. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2245497/daug-aistru-sukele-tarpiniai-patikrinimai-skelbiami-pilotiniais-bandomaisiais-rezultatus-iskaiciuos-tik-jei-vienuoliktokas-panores>, balandžio 9, 2024.
3. Aubin, David, Lev Lhommeau, Pierre Squevin, and Cécile Riche (2018). Explaining the policy advisory role of civil servants in the policy process: Policy advice and learning dynamics. *International Workshops on Public Policy at the University of Pittsburgh*. <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/5b291b3261b59.pdf>
4. Braams, Rik B., Wesseling, Joeri H., Meijer, Albert J., and Marko P. Hekkert (2022). Understanding why civil servants are reluctant to carry out transition tasks. *Science and Public Policy*, 49(6), 905–914. <https://doi.org/10.1093/scipol/scac037>
5. Cardona, Francisco (2000). *Scope of Civil Services in European Countries: Trends and Developments*. Maastricht: European Institute of Public Administration.
6. Christensen, Jørgen G. and Niels Opstrup (2018). Bureaucratic Dilemmas: Civil servants between political responsiveness and normative constraints. *Governance*, 31(3), 481–498. https://findresearcher.sdu.dk/ws/portalfiles/portal/154873572/Christensen_Opstrup_Bur_Dilemmas_ren.pdf
7. Dale, Eivind (2019). *About the Relationship between Political Leadership and the Civil Service*. Norwegian Ministry of Local Government and Modernisation.

8. Georgian Institute of Public Affairs. *Political Independence of Civil Servants and the Role of Senior Civil Servants*, 2020.
9. Gončiarova, Natalja ir Saulius Pivoras (2020). Valstybės tarnautojų susvetimėjimo įgyvendinant politiką lygmenys ir veiksniai: Užimtumo tarnybos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atvejis. *Politologija*, 98, 46–58. <https://www.redalyc.org/journal/6948/694874457002/694874457002.pdf>
10. <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000326466/11-oke-apie-tarpiniu-patikrinimu-reforma-mums-ir-mokytojams-blieka-guzcioti-peciais-kol-smsm-ignoruoja-realybe> 11-okė apie tarpinių patikrinimų reformą: mums ir mokytojams liekia gūžčioti pečiais, kol ŠMSM ignoruoja realybę. March 6, 2024.
11. MacDonnell, Vanessa (2015). The civil servant's role in the implementation of constitutional rights. *International Journal of Constitutional Law*, 13(2), 383–406
12. Martinsen, Dorte S. (2013). Public administration, civil servants and implementation. In *Denmark and the European union*, p. 189–202. Routledge. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2317266
13. Thomas, Alex, Rhys Clyne, Madeleine Bishop, and Alice Lilly (2022). *A new statutory role for the civil service*. Institute for Government.

PRIEDAI

Tyrimo etika

Įsipareigojame užtikrinti tyrimo dalyvių konfidencialumą. Interviu visiškai savanoriški, bet kokiu metu be jokių pasekmių dalyviai galės juos nutraukti. Interviu medžiagą saugosime VU archyve, naudosime tik mokslinių tyrimų tikslais, apibendrindami arba panaudodami citatas, tačiau tik tokia forma, kuri neleistų dalyvių tiksliai atpažinti. Tyrimo tikslumui interviu įrašysime, tyrimui pasibaigus, įrašus ištrinsime.

Klausimynas

1. Koks jūsų amžius?
2. Koks jūsų išsilavinimas?
3. Kiek laiko dirbate valstybės tarnyboje?
4. Kodėl pasirinkote tokį darbą?
5. Kaip apibūdintumėte savo darbą karjeros ministerijoje pradžioje? Kokias funkcijas atlikote?
6. Kaip apibūdintumėte savo darbą dabar? Kokias funkcijas atliekate?
7. Kaip jaučiatės dėl savo darbo dabartinėje pozicijoje palyginus su karjeros pradžioje turėta pozicija?
8. Kaip vertinate savo santykius su vadovu? Ar santykiai keitėsi laikui bėgant tiek su esamu vadovu, tiek vadovams keičiantis?
9. Kaip manote, kas turi didžiausią atsakomybę teisėkūros procese?
10. Kas jus motyvuoja labiau įsitraukti į įstatymų rengimo procesą? Kodėl?
11. Ar vadovas kreipiasi į jus patarimo / nuomonės dėl įstatymų rengimo klausimų? Ar dažnai?

12. Kaip dažnai savo iniciatyva išreiškiate nuomonę vadovui? Kodėl?
13. Kaip vadovas reaguoja į jūsų išreikštą nuomonę? Kas, jūsų manymu, lemia šią reakciją?
14. Ar ji apsvarstoma priimant sprendimus?
15. Ar į ją atsižvelgiama, ar ji turi kokių pasekmių teisėkūrai? Kokiu būdu?
16. Kaip, jūsų nuomone, atrodo teisingas teisėkūros procesas?
17. Gal yra kažkas, ko pasigendate dabartiniame teisėkūros procese?
18. Iš ko jums susideda geras įstatymas? Gal yra kažkas, ko pasigendate dabar leidžiamuose įstatymuose?
19. Į ką labiausiai atsižvelgiate vykdydami savo pareigas?
20. Kas, jūsų nuomone, yra svarbiausia geram valstybės tarnautojui?
21. Kaip manote, kokią įtaką darote teisėkūros procesui?

Rašto darbo dienoraštis

09-18 – *pirma užduotis*

Didelis sutrikimas: kas darosi, ką reikia daryti. Nedrąsus būrimasis į grupes.

Pasidomėję vienas kito pirminėmis grupinio darbo idėjomis, susibūrėme keturiose – Goda, Justinas, Gustas ir Ugnė. Pirmiausia pradėjome svarstyti, kokios temos galėtų būti įdomios ir prasmingos mūsų tyrimui, taip pat kokią literatūrą galėtume pasitelkti ir kokios šiuo metu yra aktualios tendencijos. Atsižvelgdami į įvairius kompromisus ir individualius interesus, nusprendėme gilintis į švietimo sistemos valstybės tarnautojų subjektyvios įtakos darymo temą – ši tema, mūsų nuomone, suteiktų daug galimybių tyrimui ir diskusijoms, taip pat turėtų būti pakankamai literatūros (bent jau taip atrodė iš pirmo žvilgsnio) ir galima remtis dabartinėmis aktualijomis.

09-24 – antra užduotis

Pirmą kartą susitikome dirbti kartu vienoje iš „Coffeine“ kavinių. Nedrąsiai pasiskirstėme darbais – ieškoti šaltinių, juos aptarti ir tada – sudėtingiausia užduotis – rašymas. Dirbome po du, vienas kitą papildydami. Per dviejų valandų langą tarp seminarų suspėjome rasti šaltinių savo būsimam (jau patikslinta tema) tyrimui, juos greitai apžvelgti ir aprašyti. Didžiausias iššūkis tuo metu – kokie šaltiniai apskritai tinka mūsų tyrimui? Kokie jau aprašyti atvejai yra aktualūs, o kurie – jau per toli mūsų tiriamos srities?

Buvo šilta, nedrąsi, bet produktyvi darbo sesija, be ginčų ir su daugybe klausimų vienas kitam, kaip geriau suprasti mūsų tiriamąją lauką ir jo specifiką bei kaip būtent ją įsivaizduojame.

10-04 – trečia užduotis

Susikūrę bendrą „Google“ DOC failą, sutarėme, jog kelsime visą informaciją, kurią turėsime apie valstybės tarnautojus ir kaip tai galėtų atskleisti mūsų tyrimo nišą. Galiausiai (kaip visada paskutinį vakarą) prisėdome baigti užduotį. Darbas vyko bendrame DOC faile, kol aptarinėjome mūsų įžvalgas „Messenger“ programėlėje. Nebuvo didelių nesklaidumų ir greičiau nei manyta literatūros apžvalga su mūsų tyrimo niša buvo baigta.

10-15 – ketvirta užduotis

Pildomoji lentelė buvo perduodama „iš rankų į rankas“ – tas, kuris turėjo laiko, ją pildydavo, kuo galėjo, kaip kas mokėjo ir suprato, papildoma literatūra. Taip mes visi šią lentelę daug kartų perskaitėme ir redagavome. Sunkumų kilo tik savaitės pabaigoje, kai reikėjo nusiųsti darbą – du grupės nariai nebegalėjo daugiau pakomentuoti ir padėti, tačiau tuo metu kone visa informacija jau buvo užpildyta. Taigi beliko ją sutvarkyti, papildyti ir darbas buvo atliktas.

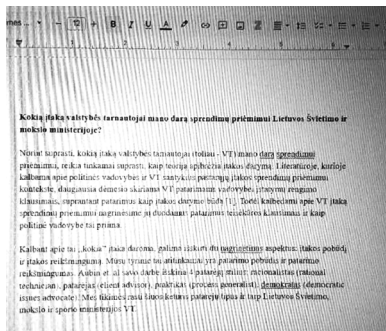
10-23 – penkta užduotis

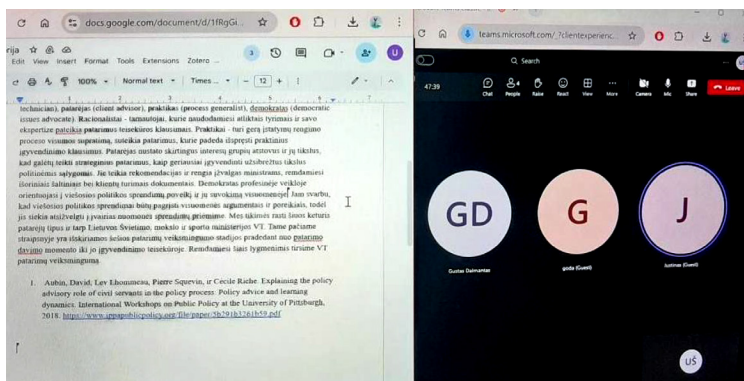
Jau 10-23 prasidėjo stiprus komandinis darbas: vieningiau dirbta (ne taip kaip pirmą kartą, kai susitikome toje pačioje vietoje rinkti šaltinių). Gvų susitikimų vieta nustatyta įprasta – „Coffeine“.

Sunkiausia buvo – suformuluoti mūsų tyrimo teorinį pagrindą ir kaip planuojame jį naudoti tyrime (kaip pamatuoti „susvetimėjimą“ su savo vykdomu darbu ministerijoje? Keliomis dimensijomis tai matuosime? Kiek subjektyvumo / objektyvumo turėtų būti? Ar derėtų naudoti skales? Kaip tai atrodys klausimų pavidalu, darant interviu?)

Kita dilema – artėjantys interviu. Norėdami suprasti, ko konkrečiai ieškome savo tyrimu ir kokių būtent duomenų siekiame gauti, neišvengiamai pradėjome mąstyti apie klausimyną. O klausimyno nebūtų be žmonių, kuriuos reikia apklausti, taigi aiškinomės ŠMSM ministerijos darbuotojų hierarchiją, kas kam yra pavaldus, kokių valstybės tarnautojų mūsų tyrimas neliečia, o kuriems rašysime laiškus.

Iš tikrųjų, pradėjus mėginti rašyti užduoties tekstą, staiga mus apleido lietuvių kalbos įgūdžiai: ginčijomės dėl žodžių tvarkos, perfrazavimo, mūsų rašymo stilistika kirtosi, pradėjome kabinėtis prie visų kalbėlių, ieškoti „geriau skambančių“ sinonimų. Taigi tokie „ginčai“ mūsų darbo procesą per langą tarp seminarų labai sulėtino ir pravirkdė iki juoko ir beviltiškumo ašarų. Galiausiai apsisprendėme rašyti kuo paprasčiau, kartkartėmis pasiklysdami sudėtingų teorinių terminų anglų-lietuvių kalbų vertimuose. Dviem valandoms pasibaigus keliavome į seminarą.

Antra darbo dalis – susijungti per „Teams“ platformą baigti darbų: kiekvienas parašėme savo teksto dalį, ją išversdami iš anglų kalbos ir sudėtingų mokslinių terminų painiavos, o paskui padėjome Justinui suformuluoti paskutinius sakinius ir ėmėmės redagavimo. Juokavome: Justinas – mūsų grupės „tvirtoji ranka“. Taip produktyviai, vėlai vakare baigėme užduotį.

10-31 – šešta užduotis

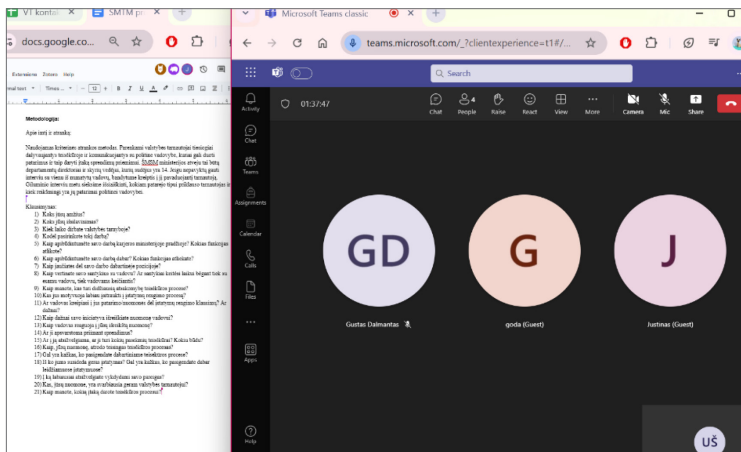
Kadangi buvo gan trumpa užduotis (apsibrėžti imtį ir atranką iš literatūros pagal mūsų temą), darbas ir vėlgi organizuotas „Teams“ platformoje.

Iškilo naujų klausimų: kokia vis dėlto bus mūsų daromo tyrimo aprėptis, t. y. apklausiamųjų imtis (žemesnio rango ŠMSM ministerijos darbuotojai ar vis dėlto tik vadovai). Nusprendėme, kad vadovai bus mūsų klausimyno pagrindinis taikiny.

Nors darbas ir apsitarimas praėjo sklandžiai, vis dėlto iškilo mūsų silpnybė: darbai atliekami paskutinį vakarą. Kartais gyvenime įvyksta netikėtumų ir tą būtent dieną vienas iš komandos narių negali prisijungti ar skubėdamas (-a) negali lygiavertiškai prisidėti prie komandinio darbo. Laimei, mūsų komanda labai supratinga, tačiau tokia darbo etika gali pakišti koją ateityje.

11-07 – septinta užduotis

Kadangi septintai užduočiai turėjome beveik visas dalis (darbo problema, tyrimo niša, teorijos pagrindimas ir kt.), atrodė, jog darbas netruks per ilgai. Susiskambinome kaip visada per „Teams“ ir kibome į darbą – turėjome du pagrindinius uždavinius: a) aprašyti mūsų tyrimo etiką, b) sugalvoti preliminarinius 20–25 klausimus interviu su valstybės tarnautojais.

Klausimus apmąstyti ir suformuluoti sekėsi nelengvai. Prie klausimų kūrimo praleidome didžiąją dalį mūsų dviejų valandų skambučio. Kiekvienas siūlė savo idėjas, išsakė pastebėjimus ir abejonės dėl kai kurių klausimų. Daugiausia ginčų kėlė dilemos:

- Kaip subtiliai apklausti VT „neišgašdinant“ jo(jos), nes siekiame gauti kuo daugiau mūsų tyrimui aktualios informacijos;
- Balansavimas tarp klausimo formuluotės aiškumo, formalumo, konkretumo bei kokią informaciją jis padės mums sužinoti. Baigę ginčus, kaip turi skambėti klausimas, klausdavome vienas kito, o ką apskritai norime sužinoti pateikdami šį klausimą.

- Žmonės gali interpretuoti klausimus įvairiai – mėginome įsivaizduoti kuo skirtingesnius atsakymus į mūsų klausimą ir pamatyti, ar klausimas „veikia“.

Buvo ir anekdotinių situacijų, mėginome suformuluoti klausimą, kuris leistų pamatuoti VT motyvaciją ir savanorišką įsitraukimą į teisėkūrą, tačiau netyčia sukūrėme klausimą, kuriuo netiesiogiai paklausiamo, ar darbuotojas gauna materialią / finansinių paskatų darbe, implikuojant kyšininkavimą.

Nemažai klausimų buvo atmesta, pakeistas jų eiliškumas, perfrazuota.

Nuo klausimų perėjome prie etiškumo aptarties – čia kilo daugiausia neaiškumų. Internetu papildomai ieškojome informacijos, kokius etiškumo kriterijus turi atitikti tyrimas. Nors ir užpildėme šią užduoties skiltį, likome neužtikrinti ir dar dėl daugybės klausimų.

Galiausiai, darbo sesiją baigėme pasiskirstę VT, kuriems išsiųsime laiškus ir su kuriais komunikuosime dėl jų įsitraukimo į tyrimą.

12-28 – susiskambinta po švenčių

Visą lapkritį ir gruodį intensyviai buvo rašomi, pakartotinai siunčiami laišukai Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos įvairių skyrių vadovams, kol galiausiai, sulaukę kurtinančios tylos, nusprendėme rašyti ir patarėjams bei kitų pareigybių darbuotojams, kurie tin-ka mūsų teoriniams rėmams. Atlikome interviu mišriu būdu – ir nuotoliniu, ir gyvai bei visada poromis. Daugiau refleksijos apie interviu procesą bei netikėtumus pateikiama individualiose grupės narių refleksijose.

Mūsų grupei pasisėkė, kad galėjome sėdėti prie kūčių stalo, o ne transkribuoti teksto kur nuošalyje su silke rankose. Susitarėme pradėti darbus projektui po antrosios Kalėdų dienos, nors jau ir tą vakarą teko sėsti prie transkripcijų.

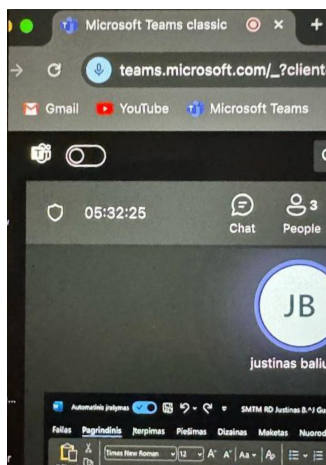
Susiskambinome gruodžio 28-ąją aptarti mūsų darbų planą: apsitarta, kiek ir kokių interviu liko transkribuoti, vertinome esa-

mų interviu kokybę bei kaip vėliau reikės juose minimą jautrią informaciją nuasmeninti. Aptarėme ir kaip bus koduojami valstybės tarnautojų vardai bei tapatybės (pvz., VT1, VT2 ir t. t.). Taip pat trumpai apibrėžėme VT tipus, kadangi jau transkribuojant išryškėjo ar labiau (ne)išryškėjo tam tikri teorijoje nurodyti VT tipai.

Galiausiai susitarėme, jog didžiąją dalį darbo atliksime kitą dieną, taigi pokalbis nukrypo nuo grupinio projekto prie mūsų kitų rašto darbų, švenčių bei kvestionavimo, kas apskritai yra mokslas ir ar nėra pernelyg didelio subjektyvumo ne vien mūsų tyrime, bet ir kituose. Pasijuokėme, jog galbūt mokslo apskritai nėra ir visai neaišku, kuo mes čia (su mūsų tyrimu) užsiimame.

12-29 – susiskambinta rašto darbui užbaigti I

Išskaitant 15 minučių pertraukėlę, diskutavime apie mūsų surinktų VT tipus nuo 12 val. ryto iki pat vakaro, kol sutemo. Iš pradžių darbas buvo lėtas: daug ginčų, kurioms tipologijoms priskirti šį ar tą VT, taigi mes po kelių analizių bandėme išsigryninti savo sąvokas. Daugiausia nesusipratimų kilo dėl tipų „sisteminis“, „antisisteminis“, su kuriais iš pradžių dirbome. Kad geriau suprastume vienas kito šių sąvokų sampratą, braižėme schemas, kiekvienas mėginome paaiškinti, kaip sąvokas suprantame ir net pagrįsti savo nuomonę konkrečiomis citatomis. Bendru sutarimu po netrumpos diskusijos jas pakeitėme į „maištingasis“, „pavaldusis“ bei „prisitaikantysis“. Po šio pokyčio diskutuoti tapo lengviau, sutarėme dėl VT, nors mūsų nuomonės dažnu atveju skyrėsi. „Teisinga“ tipą galiausiai pasiekda-

vome taip, kas daugiausia turėjo įrodymų savo argumentui (citatų, interviu patirties su konkrečiu VT ar išvelgdavo tam tikrą mintį, kurios neišgirdome).

Galiausiai, kai lentelė su visais VT ir jų tipais buvo užpildyta, pradėta rašyti rašto darbo duomenų analizės dalis. Pasiskirstėme darbais: Justinas rašė tekstą, o kiti komandos nariai ieškojo argumentus pagrindžiančių citatų. Rašomą tekstą vis skaitinėjome, aptarinėjome bei taisėme.

Vakarėjant jėgos vis seko ir susikaupimas mažėjo, todėl bendrai nutarėme, kol dar turime laiko, išvadas rašyti gruodžio 30-ąją.

12-30 – susiskambinta rašto darbui užbaigti II

Nutarus sudėlioti visus taškus, bendromis idėjomis ir refleksijomis per „Teams“ pokalbį parašomos išvados, aptariamas visas tyrimas ir kiek nostalgiskai prisimenami visi mūsų padaryti žingsniai. Tai, gi, per kelias valandas pabaigus rašyti tekstą, nuspręsta pasidalyti paskutiniaisiais darbais ir individualiai juos atlikti: sutvarkyti išnašas, atlikti gramatikos peržiūrą bei refleksijas su dienoraščiu.

Individualios refleksijos

Ugnė: Buvau ta, kuri stebėjo ir dienoraštyje užrašinėjo visą projekto eigą. Dabar, peržvelgiant visus mano įrašus, matyti, kad šis projektas tikrai nebuvo lengvas. Mums pakišo koją tai, kad neturėjome pakankamai literatūros ir pavyzdinių tyrimų, taigi teko patiems daug bandyti ir klysti. Taip pat mūsų nedėkingas tvarkaraštis ir asmeninis gyvenimas priversdavo užduotis visada atlikti paskutinę dieną. Jau projekto pabaigoje, manau, didžiausia užduotis buvo sutarti dėl tipų priskyrimo kiekvienam VT – mūsų interpretacijos buvo labai skirtingos ir vis kažką naujo išskaitydavome „tarp eilučių“. Tikrai vienas kitam nenusileidome lengvai, tačiau, laimei, pirmenybę teikėme įrodymams, o ne principams. Tačiau kas tikrai

„nešė“ šį rašto darbą, tai buvo mūsų visų pasidalytas atsakingumas, komandinis darbas ir nuoseklus planavimas. Visi komandos nariai noriai įsitraukė į darbą bei padėdavo, vienam ar kitam susirgus.

Manau, kas man labiausiai išliko atminty, yra interviu. Kadangi apklausėme ministerijoje dirbančius ir net TSPMI fakultetą baigusius darbuotojus, tai suteikė giluminį žvilgsnį į galimą karjeros kelią bei sunkumus, kurie susiję ne vien su darbu ministerijose, bet ir visose darbovietėse – kad ir kas būtų, pavyzdžiui, patarimai, kad reikia „turėti stuburą“, kada „mokėti patylėti, o kada – šnekėti“, kaip svarbu išlikti apolitiškam kai kuriais atvejais bei turėti savo nuomonę. Kiekvieno VT darbo patirtis ir karjeros kelias buvo itin skirtingas ir net tai, kas juos „motyvuoja“ kasdien eiti į darbą. Vienuose interviu išvelgiau save, o kai kurie labai nustebino. Iš tiesų, tikrai patiko bendrauti su įvairių skyrių vedėjais, laukti jų atsakymų, tačiau kartais jiems nepatikdavo kontaktuoti su mumis... Buvo šioks toks iššūkis prisitaikyti prie kiekvieno VT charakterio – ar tai būtų rašinėjimas laiškais, ar jau sėdint interviu kėdėje ir skaitant jo kūno kalbą, apgalvojant du žingsnius į priekį, ką sakyti, kaip replikuoti ir ar jie savo vienu atsakymu neatsakė į kelis mūsų klausimus. Nebuvo lengviau ir nuotoliu atlikti šį procesą – jis negali būti palengvintas ir nepriekaištingu pasiruošimu teorija ir klausimais. Tik pats respondentas, kuris aiškiai, noriai ir pasitikslindamas kalbasi su mumis, gali palengvinti procesą, o mums belieka būti gerai išsimiegojusiems ir visiškai lankstiems bet kokiems atsakymams.

Kaip ir kalbėjome su grupės nariais, būtų įdomu replikuoti šį tyrimą su kitomis ministerijomis ir ieškoti tipų, kurių, deja nepavyko rasti...

Gustas: Pagrindinis iššūkis atliekant tyrimą buvo pritaikyti teoriją. Pasirinkus teoriją viskas lyg ir buvo aišku, tačiau atlikus porą interviu pasidarė akivaizdu, kad tie valstybės tarnautojų tipai labai sutampa, dubliuojasi atliekamos kiekvieno tipo funkcijos. Ši problema buvo išspręsta pasinaudojant tyrimo klausimu, tai yra,

kad tipą nustatysime pagal tai, iš kokio tipo perspektyvos valstybės tarnautojas padaro didžiausią įtaką. Dar viena problema buvo dėl stadijų, nes manėme, kad pagal jas pavyks išsiaiškinti, kiek toli nueina ši įtaka, tačiau visi pasiekė aukščiausias stadijas ir apskritai, kad šituo klausimu tikriausiai reikėtų kiekybinio, o ne kokybinio tyrimo. Kita problema buvo ta, kad labai daug valstybės tarnautojų net neatrašė, todėl reikėjo labai plėsti ratą žmonių, iš kurių imame interviu, bet ir tai nelabai padėjo. Tikriausiai reikėtų kitą kartą neapsiriboti viena ministerija, o pasirinkti kelias ministerijas iš karto.

Atsižvelgiant į tyrimo išvadas, žinoma, niekada tikriausiai neįmanoma būti visai tikriems, ar jos patikimos, nes tiesiog reikia kartoti tyrimą kitose ministerijose ir žiūrėti, tačiau išskirti valstybės tarnautojų tipai atrodo pakankamai logiški, ypač po sistemiškumo dimensijų įvedimo, kuris suteikė įdomų atspalvį. Taip pat labai daug priklauso tikriausiai nuo to, kada yra žmonės apklausiami, jeigu daromi interviu tokiu metu, kai ministerijoje yra chaosas, tai tikriausiai žmonės susikoncentruos ties vienais dalykais, kitoje atmosferoje dar kitais, dėl to ir tai dar svarbu apgalvoti.

Dėl darbo dinamikos nėra jokių nusiskundimų, visi padarė savo dalį, visi dirbome kartu, net iš tikrųjų kartais sunku nusakyti, kuriam kilo kažkuri svarbi idėja, nes visų išsakytos mintys tiesiog yra sintezė kiekvieno pasiūlytų idėjų.

Goda: Darbo pradžia buvo gan chaotiška, nebuvo tikri, kas tinka, kas nelabai, ir kaip išsigryninti temą norint atlikti įdomų ir informatyvų tyrimą. Prireikė kelių kartų bendro grupinio darbo, po kurio jau labiau susidirbome ir įsivažiavome, efektyviau sekėsi atliekant užduotis. Beveik kiekvienoje proceso dalyje mūsų nuomonės daugiau ar mažiau išsiskyrė, tačiau tai suteikė tik daugiau įdomumo ir leido atsiskleisti naujoms idėjoms. Pagrindinė problema, su kuria susidūrėme, buvo mūsų pasirinktos imties žmonių trūkumas, kadangi daugelis neatsakė į bandymus kontaktuoti. Ir nors turėjome atsarginį planą – rašyti aplinkinėms pareigybėms – tai, mano manymu, šiek tiek paveikė mūsų darbo kokybę ir apim-

tis buvo gan maža. Bet šis iššūkis nuteikė ir pozityviai – turėdami daugiau duomenų iš įvairesnių pareigybių ir įvairaus rango žmonių galėjome įvertinti, kaip tuos pačius klausimus suvokia ir į juos atsako skirtingi žmonės, ir taip galbūt net galima interpretuoti, ar nuo asmens vietos hierarchinėje darbo sistemoje priklauso (ir kaip stipriai) jo nuomonė apie savo įtakos darymą ar galimybes daryti įtaką ir kaip jie įsivaizduoja visą procesą iš skirtingų perspektyvų. Savo darbe šiuos minties neplėtojome, nes buvo tiesiog nepakankamai atliktų interviu, kad galėtume užtikrintai analizuoti tą įvairiapusiškumą darbo erdvėje. Nepaisant viso to, manau, mums labai gerai išėjo derinti esamą teoriją ir indukciniu būdu suformuluoti savo teorinę dalį, sukuriant tris tipus ir koreliuojant juos su kitais keturiais, paimtais iš esamos literatūros. Pati analizės dalis užtruko ilgiausiai ir, sakyčiau, buvo labiausiai varginanti, bet tuo pačiu labiausiai apdovanojanti, kadangi galėjome pasijusti esą tikri mokslininkai / tyrėjai ir pritaikyti gautus praktinius duomenis teoriškai. Mūsų sukurtą tipų modelį, manau, galima naudoti ir tolesniuose tyrimuose ir jis net geriau veiktų esant didesnei tyrimo apimčiai, būtų galima įsigilinti į visus 12 tipų (kadangi savo darbe nepritaikėme absoliučiai visų). Taip pat toks modelis gali būti tinkamas pritaikyti įvairiose įstaigose, institucijose ar organizacijose, jis padeda atskleisti vidinius darbo santykius ir individų interpretacijas apie savo efektyvumą / įtakos turėjimą tam tikroje sistemoje. Manau, tokia informacija galėtų padėti siekiant praktinių permainų tiriamos institucijos viduje ir norint užtikrinti efektyvesnį vidaus procesą, kuris padėtų siekti geresnių rezultatų. Apibendrinant noriu pažymėti, tokio pobūdžio tyrimą atlikau pirmą kartą ir manau, kad visas šis procesas padėjo stiprius pamatus ateities analizėms / tyrimams, suteikė daug naujos informacijos bei leido patobulinti grupinio darbo įgūdžius, gebėjimą siekti kompromisų.

Justinas: Vieni iš akivaizdžiausių šio tyrimo ribojimų buvo imties dydis bei pobūdis. Negalėjome kontroliuoti respondentų pareigybės įtakos, tačiau kartu neturėjome pakankamai skartin-

gų duomenų, kad galėtume įvertinti įvairių pareigybių tarnautojų skirtynes. Vis dėlto mūsų naudotos teorinės kategorijos yra universalios, nepriklausomai nuo institucinės tarnautojo padėties jas galima taikyti jo požiūriui ir elgsenai apibūdinti. Žinoma, kadangi indukciškai sukūrėme savo teoriją apie tarnautojų požiūrį į jų sistemę padėtį kaip subordinuotų politinei vadovybei, tam, kad būtų galima daryti rimtesnius apibendrinimus, reikia pakartoti panašius tyrimus remiantis šia teorine prieiga. Tai, mano manymu, būtų ir įdomu, ir vaisinga.

Kalbant apie kelių iki tokių išvadų, sakyčiau, jog būtent grupinis tyrimas padėjo išgryninti tam tikrus konceptus, suteikti jiems universalumo per skirtingus grupės narių mąstymus. Nors labiau technines užduotis dalijomės, konceptualų ir supratimo darbą atlikome kartu per diskusijas. Jų metu būta akloviečių bei nesutarimų, tačiau iš esmės visi jie buvo gana greitai išspręsti, ypač perėjus prie kalbėjimo apie empiriką, o ne vien teoriją. Dėl to darbas apibendrinant buvo sklandus kiek tai liečia mūsų pačių veiksmus. Didžiausių keblumų kilo bandant susisiekti su respondentais, dėl ko galiausiai imtis buvo tik 9 interviu iš planuotų 14 net ir kelis kartus keičiant iš anksto nutartus respondentus. Viena vertus, koją galėjo pakišti ypatingas porinkiminis laikotarpis, tačiau, mano nuomone, gal ir nebuvo apsvarstyti visi įmanomi būdai išspręsti šią problemą. Galbūt, vos tik pajutę, jog galime nesulaukti atsakymų į savo laiškus, galėjome persvarstyti ministerijos pasirinkimą (prieš pradedant tyrimą buvo nuogąstavimų, jog Švietimo ministerijos tarnautojai gali būti uždaresni būtent dėl pastarųjų metų kritikos) arba imti kelias ministerijas. Vis dėlto galiausiai teigčiau, jog viskas pavyko gerai ir išvados labai smarkiai dėl mažesnės imties nenukentėjo, mat bet koku atveju, manyčiau, jas reikėtų tikrinti papildomais tyrimais.

Tyrimo atradimai buvo ne tik moksliniai, bet kažkiek ir asmeniniai. Pradedant šiokiu tokiu nusistebėjimu, jog ištis sprendimų priėmimo procese esti daugiau horizontalumo tarp tarnautojų ir

politinės vadovybės nei buvo galima tikėtis. Bent tai buvo girdima iš pačių tarnautojų. Kalbant bendriau, ypač džiaugiuosi, jog eigoje iškilo iššūkių dėl teorijos ir empirikos neatitikimų. Būtent tokioje situacijoje pajaučiau, kad kažką tyriu ir bandau suprasti – keičiant esamas ir sukuriant naujas teorines kategorijas, kurios paaiškintų ir išreikštų gautus duomenis, iš dalies empirinę realybę. Todėl šio darbo patirtis man buvo ne tik įdomi moksliskai, bet ir asmeniškai.

Kaip demokratijos tampa sėkmingomis? Veiksniai, lemiantys demokratijos kokybę Europos Sąjungos šalyse

*Augustė Beinoravičiūtė, Linas Dervinis,
Nojus Kipras Ramanauskas, Kornelija Sarapinaitė,
Tautvydas Stoškus*

Doc. dr. Liutauro Gudžinsko ir dr. Ievos Petronytės-Urbonavičienės komentaras:

Darbas pasižymi itin ambicingu tikslu: paaiškinti demokratijos kokybės variacijas tarp ES valstybių narių. Teorinis pagrindas gerai išplėtotas, nors, atsižvelgiant į tyrimo objekto kompleksiskumą, visos galimybės nėra išsemtos. Metodologijai skiriama daug dėmesio. KLA metodas taikomas iš esmės korektiškai. Aiškiai pagrindžiamas kilusių metodologinių iššūkių sprendimas. Kūrybiškai interpretuojamos gautos darbo išvados.

1. ĮVADAS

Demokratija – viena iš labiausiai paplitusių valdymo formų šiuolaikiniame pasaulyje. Kadangi ji nėra monolitinė, o turinti įvairius tipus, valdymo orientacijas ar formas, ją galima apibrėžti įvairiai. Bene paprasčiausias demokratijos apibrėžimas kyla iš tiesioginio sąvokos vertimo – graikiškai *dēmo kratía* reiškia liaudies valdžią, arba kitaip, valdžią, kylančią būtent iš valstybės piliečių valios. Vis tik toks demokratijos apibrėžimas yra mažų mažiausiai pasenęs, per daug abstraktus ir neturi savyje daug turinio. Būtent todėl demokratiją pravartu apibrėžti nuodugniau, pavyzdžiui, naudojantis

politikos mokslų atstovų priimtu, baziniu, J. Schumpeterio pasiūlytu procedūriniu apibrėžimu. Ekonomistas demokratiją laiko „politiniu režimu, kuriame rinkimai yra sąžiningi, paremti neribojamos konkurencijos principu, esant visuotinei rinkimų teisei. Taip pat realiai, o ne deklaratyviai veikia (apsaugotos) pilietinės laisvės, įskaitant žodžio, susirinkimų ir asociacijos laisvę“¹. Plačiau mąstant, be rinkimų procedūros ar veikiančių laisvių, demokratija dažnai yra grindžiama tokiais principais kaip aktyvus piliečių įsitraukimas į politinius procesus, valdžios atskyrimo principas bei teisinė sistema, kuri nešališkai ir objektyviai užtikrinta teisės aktų laikymąsi².

Stengiantis suprasti praktinius demokratijos taikymus valstybėse, verta pastebėti, kad šalių demokratijos neapsiriboja šiuo minimalistiniu apibrėžimu. Jos yra papildomos bruožais – tipais bei formomis, ir, pavyzdžiui, pagal valdymo struktūrą demokratijos gali būti skirstomos į tiesioginę ir atstovaujamąją, pagal sistemos modulį į prezidentinę, parlamentinę ar konkretesnius potipius. Kalbant apie demokratijos formas, bene ryškiausia ir plačiausiai šiuolaikinių politikos tyrėjų aptariama yra liberalioji demokratija. Tai atstovaujamosios demokratijos forma, kurioje susiduria demokratijos ir liberalizmo principai. Ši demokratijos atšaka išskirtinai daug dėmesio skiria asmens laisvei, prioretizuoja piliečių teisę į laisvą žodžio, susirinkimo, religijos bei saviraiškos teisę. Dar vienas jos išskirtinis požymis – itin griežtai teisinės sistemos ribojama valdžia, tam, jog būtų užtikrintas visiškas atskaitingumas ir atsakomybė šalies gyventojams³.

Verta paminėti, kad vien tik formalių demokratinį institucijų egzistavimas negarantuoja sėkmingo ir kokybiško demokratinio

- 1 David Collier and Steven Levitsky. „Research Note: Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research“. *World Politics* 49, no. 3 (1997), 434.
- 2 Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven, CT: Yale University Press, 1971), 3.
- 3 Larry Diamond, „Facing up to the Democratic Recession“. *Journal of Democracy* 26, no. 1 (2015), 143.

valdymo – neretai pasitaiko atvejų, kai valstybės, turinčios visus išorinius demokratijos bruožus, išgyvena politinę stagnaciją, piliečių nepasitikėjimą institucijomis ar net autoritarizmo apraiškas⁴. Todėl šiuolaikinėje politologijoje vis daugiau dėmesio skiriama ne tik demokratijos egzistavimui, bet ir jos kokybei – tai yra, kaip efektyviai demokratinės institucijos veikia praktikoje, kaip jos įgyvendina demokratinius principus ir ar geba užtikrinti piliečių lūkesčius atitinkantį valdymą⁵.

2. DEMOKRATIJA EUROPOS SĄJUNGOS ŠALYSE. KOPENHAGOS KRITERIJAI

Pagal aptartus demokratijos bruožus visas Europos Sąjungos nares galima laikyti demokratinėmis valstybėmis. Galima daryti prielaidą, jog visose ES šalyse organizuojami sąžiningi, konkurencingi, visuotine rinkimų teise grįsti rinkimai bei realiai veikia pilietinės žmonių laisvės. Visų pirma dėl to, jog kiekviena šalis, stodama į minėtąjį bloką, po ES (Mastrichto) sutarties ratifikavimo, turi atitikti stojimo reikalavimus, vadinamuosius Kopenhagos kriterijus – naujų valstybių priėmimo principus. Šie aiškūs stojimo kriterijai buvo apsibrėžti, kadangi po Sovietų Sąjungos griūties atsirado daug naujų valstybių, o ES nusistačius tikslą plėsti savo valstybių narių skaičių, šie kriterijai buvo skirti būtent Vidurio ir Rytų Europos šalims, kaip teikiantys priėmimo standartą, o kartu ir galimybę prie ES bloko prisijungti buvusioms Varšuvos pakto šalims⁶.

Patys kriterijai yra trys, susiję su politiniais, ekonominiais ir teisiniais (administraciniais) šalių pretendencijų pasiekimais. Pirma-

4 Steven Levitsky ir Daniel Ziblatt, *How Democracies Die* (New York: Crown Publishing, 2018), 8.

5 Larry Diamond, „Facing up to the Democratic Recession“, 143.

6 Tanja Marktlet, „The power of the Copenhagen criteria“. *Croatian yearbook of European law & policy* no 2.1 (2006), 344.

sis kriterijus – politinis. Tai „*institucijų, užtikrinančių demokratiją, teisinę valstybę, žmogaus teises ir pagarbą mažumoms bei jų apsaugą, stabilumą*“⁷. Bandant dekonstruoti kriterijų, jį galima padalinti į du subelementus – demokratijos ir teisės viršenybės užtikrinimą šalyje kandidatėje⁸. Valstybėje veikianti demokratija turi sudaryti sąlygas piliečiams veiksmingai dalyvauti teisėkūros procese, pagrįstame laisvais, sąžiningais daugiapartiniais rinkimais. Patys žmonės turi būti tinkamai ir teisingai informuoti, kad galėtų balsuoti ir priimti jų poreikius ir interesus atitinkančius sprendimus⁹. Tačiau ši subkategorija nėra susijusi išimtinai su rinkimų teise, drauge politinė valstybės valdžia turi pasižymėti tautinių mažumų įtraukimu, skaidrumu, negali būti toleruojamos korupcijos apraiškos, legislaatyvinė bei vykdomoji valdžios privalo būti aiškiai atskirtos¹⁰.

Kalbant apie teisės viršenybės principus, pažymimas įstatymų viešumas, aiškumas. Teisėkūros bei teisės taikymo sprendimai turi būti motyvuoti, racionaliai pagrįsti bei vieši, teikiant terpę ne tik su jais susipažinti, bet ir kritiškai juos apmąstyti, kritikuoti¹¹. Taip pat šis kriterijus pažymi civilinių institucijų viršenybę prieš karines institucijas, teismų nepriklausomumą, profesionalumą.

Antrasis kriterijus yra susijęs su ekonomika. Stojanti į bloką valstybė turi pasižymėti „*rinkos ekonomikos veikimu ir pajėgumu atlaikyti konkurencinį spaudimą bei rinkos jėgas Europos Sąjungoje*“¹². Iš šalies kandidatės tikimasi liberalizuotos prekybos, makroekon-

7 EUR-Lex, „Stojimo kriterijai (Kopenhagos kriterijai)“, EUR-Lex, žiūrėta 2025 m. gegužės 26 d., <https://eur-lex.europa.eu/LT/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>

8 Tanja Marktlet, „The power of the Copenhagen criteria“, 349.

9 Ten pat, cituota iš Robert Walter and Heinz Mayer, „Grundriss des österreichischen Bundesverfassungsrechts“, (8th edn MANZ 1996), paras 147–152.

10 Tanja Marktlet, „The power of the Copenhagen criteria“, 350.

11 Ten pat, 349.

12 EUR-Lex, „Stojimo kriterijai (Kopenhagos kriterijai)“, EUR-Lex, žiūrėta 2025 m. gegužės 26 d., <https://eur-lex.europa.eu/LT/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>

minio stabilumo, išvystyto finansų sektoriaus, ekonominio efektyvumo ir aiškių, neapsunkintų galimybių verslams patekti į rinką ar išeiti iš rinkos. Be to, kad valstybė galėtų savo rinką konkuruoti su kitomis ES šalimis, būtinas pakankamas žmogiškojo ir fizinio kapitalo kiekis, išplėtota šalies infrastruktūra¹³.

Trečiasis, bene aiškiausias, teisinis (administracinis) kriterijus yra „*sugebėjimas priimti narystės įsipareigojimus, įskaitant gebėjimą veiksmingai įgyvendinti taisykles, standartus bei politiką, kurie sudaro ES teisyną („acquis“), ir laikytis politinės, ekonominės ir pinigų sąjungos tikslų*“¹⁴. Kartu tai reiškia ir gebėjimą perimti visą Europos Bendrijos teisės aktų visumą: visas ES sutartis (nuo steigimo – Romos sutarties), visus ES institucijų priimtus reglamentus, direktyvas, kitus teisės aktus bei visus Europos Teisingumo Teismo priimtus sprendimus¹⁵. Šioje vietoje svarbu paminėti, jog „perimti“ reiškia gebėjimą ne tik atitinkamose situacijose juos taikyti, tačiau, turint omenyje viršvalstybinių teisės aktų viršenybę, jiems paklusti, reikalui esant, pritaikyti nacionalinę teisę prie ES teisės reikalavimų.

Kita vertus, nors šie reikalavimai gali pasirodyti itin įpareigojantys, iš tiesų (ypač pirmieji du) yra labai migloti ir neapibrėžti. Tokius konceptus kaip „funkcionuojanti rinkos ekonomika“ arba „demokratijos užtikrinimas“ yra sunku pamatuoti empiriškai, juo labiau ES institucijos nėra apsibrėžusios konkretaus standarto, kurią šalį, sakykime, galima laikyti demokratine valstybe, o kurios ne. ES turi teisę nenuosekliai interpretuoti šiuos terminus kiekvieną kartą, kai yra suteikiama terpė priimti ar atmesti atitinkamos šalies

13 Tanja Marktlet, „The power of the Copenhagen criteria“, 354, cituota iš 2001 Regular Report on Bulgaria's progress towards accession, [2001] COM(2001) 700 final, 26.

14 EUR-Lex, „Stojimo kriterijai (Kopenhagos kriterijai)“, EUR-Lex, žiūrėta 2025 m. gegužės 29 d., <https://eur-lex.europa.eu/LT/legal-content/glossary/accesion-criteria-copenhagen-criteria.html>

15 Paulina Rezler, „The Copenhagen criteria: are they helping or hurting the European Union.“ *Touro Int'l L. Rev.* 14, no. 2 (2010), 395, cituota is Enlargement of the European Union, supra note 15, at 15.

kandidatūrą¹⁶. Be to, tyrėjai pastebi, jog Europos Sąjungos formaliai deklaruojami ir faktiškai įgyvendinami demokratijos standartai iš dalies skiriasi. Nors formaliai ES narystės sąlygos reikalauja liberalių demokratinių sistemų iš unijos šalių, praktiškai nėra reikalaujama stabilių demokratinių institucijų ir ilgalaikių pasiekimų kuriant politines sistemas, kurios gerbtų ir saugotų žmogaus, mažumų teises, teisės viršenybę ir pagrindines laisves¹⁷. Taip pat teigiama, kad ES praleidžia šiuos demokratijos standartus prioritetizuodama savo originalius tikslus – būvį ne politinę, o ekonomine organizacija¹⁸. To pavyzdys galėtų būti Rumunijos ir Bulgarijos įstojimas į tarpvalstybinį bloką – nors kartu su masiniu priėmimu 2004-aisiais minėtos šalys nebuvo priimtos dėl Kopenhagos kriterijų neįgyvendinimo, kiek vėliau, 2007 metais, nepaisant iki galo neįgyvendintų reikalavimų, valstybės prisijungė prie aljanso¹⁹.

Šiame rašto darbe vis dėlto nesiekama diskutuoti apie Kopenhagos kriterijų aptakumą bei jų įtaką nustatant tinkamus liberaliosios demokratijos standartus. Mąstant kiek bendriau, Europos Sąjunga turi realius teisinius mechanizmus, kaip elgtis su šalimi, nepalaikančia unijos iškeltų demokratinių standartų. Pirmiausia, jei valstybė rimtai pažeidžia ES vertybes, išdėstytas antrame ES (Mastrichto) sutarties skirsnyje (pagarba žmogaus orumui, laisvė, demokratija, lygybė, teisinė valstybė ir kt.), ES Taryba gali sustabdyti valstybės narystės teises (kaip antai, balsavimo teisę ES Taryboje), neatleidžiant jos nuo narystės įsipareigojimų²⁰. Drauge nuo 2021-ųjų, priėmus tei-

16 Paulina Rezler, „The Copenhagen criteria: are they helping or hurting the European Union“, 396.

17 Danijela Dudley, „European Union membership conditionality: the Copenhagen criteria and the quality of democracy.“ *Southeast European and Black Sea Studies* 20.4 (2020), 526.

18 Ten pat, 538.

19 Ten pat, 536.

20 EUR-Lex, „Sustabdymo sąlyga (Europos Sąjungos sutarties 7 straipsnis)“, EUR-Lex. Žiūrėta 2025 m. gegužės 10 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=LEGISSUM:suspension_clause

sinės valstybės sąlygų reglamentą, Europos Sąjungos Taryba, Komisijos teikimu, turi teisę sustabdyti finansinę paramą, mokėjimus arba taikyti finansines pataisas šalims, kurios pažeidžia teisinės valstybės principus²¹. Ryškiausias šios praktikos taikymo pavyzdys – Vengrija, kurioje šiurkščiai pažeistos ir suvaržytos žiniasklaidos, akademinės bendruomenės teisės, susilpnintas teismų nepriklausomumas, paplitusi korupcija ir kiti teisės viršenybės pažeidimai privertė institucijas apriboti Vengrijos prieigą prie ES fondų²².

Taigi pati tyrimo problematika kyla iš to, jog, įsigilinę į Europos Sąjungos veikimo sistemą, galime aiškiai matyti, jog turint liberaliosios demokratijos standartus tiek valstybėms kandidatėms, tiek valstybėms narėms, vis dėlto ES šalyse nevienodai užtikrinama demokratijos kokybė. Vienose Europos Sąjungos šalyse aiškiai užtikrinami atitinkami liberaliosios demokratijos standartai, o kitoms sunkiau sekasi juos išlaikyti (pavyzdžiui, jau minėtoje Vengrijoje). Šalyse, kai kur net ženkliai, demokratijos kokybė skiriasi: pvz., „The Economist“ 2024 metų duomenimis, aukščiausiu demokratijos indeksu vertinama ES šalis – Švedija (9,39 iš 10 balų), tuo tarpu žemiausiai vertinamos Rumunijos demokratijos kokybės indeksas – 5,99 (likusios ES valstybės narės išsibarsčiusios skalėje tarp šių valstybių)²³. Ši problema daro poveikį skirtingų ES šalių pilie-

21 Oficiali Europos Sąjungos interneto svetainė, „Teisinės valstybės sąlygų reglamentas“, [commission.europa.eu](https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/protection-eu-budget/rule-law-conditionality-regulation_lt), žiūrėta 2025 m. gegužės 10 d., https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/protection-eu-budget/rule-law-conditionality-regulation_lt

22 Veronika Czina, „The effectiveness of the EU’s post-accession conditionality in the case of Hungary.“ (pranešimas konferencijai „20 YEARS OF EU MEMBERSHIP“, L-Università ta’ Malta, Institute for European Studies, 2024), 3–4

23 The Economist Intelligence Unit, „Democracy Index 2024“, (2025). Žiūrėta 2025 m. gegužės 19 d., 15–21. https://image.b.economist.com/lib/fe8d13727c61047f7c/m/1/609fbc8d-4724-440d-b827-2c7b7300353d.pdf?utm_campaign=MA00001514&utm_medium=email-owned&utm_source=eiu-marketing-cloud&RefID=&utm_term=20250410&utm_id=2064801&sfmc_id=00QWT00000MFUff2AH&utm_content=cta-button-1&id_mc=280144485#page=8.36

čiams: kol vienose šalyse žmonės gali laisvai ir nevaržomai naudotis savo teisėmis ir laisvėmis, ištraukti į demokratijos procesus, kitose aljanso šalyse piliečiams šie dalykai (bent jau iš dalies) yra apribojami.

Atsižvelgiant į tai, tyrimu siekiame išnagrinėti ir įvertinti veiksnius, galinčius daryti įtaką heterogeniškumu pasižyminčiai demokratijos situacijai Europos Sąjungos šalyse. Bus siekiama tirti ir tarpusavyje palyginti ekonominių, socialinių ir kultūrinių veiksnų įtaką visų 27 Europos Sąjungos valstybių demokratijos kokybei. Pritaikydami kokybinės lyginamosios analizės metodą, aiškinamės, ar mūsų iškeltais rodikliais (nepriklausomais kintamaisiais) galima paaiškinti (prastą) demokratijos kokybę atitinkamose ES šalyse, ar iškelti rodikliai gali būti interpretuoti kaip (nepakankamos) demokratijos kokybės priežastis ir, galiausiai, kurie rodikliai ar rodiklių grupės demokratijos kokybei paaiškinti yra esminiai.

Kartu išskyrėme ir pagrindinius šio darbo uždavinius:

1. Išanalizuosime teorinę medžiagą apie demokratiją ir jos kokybę, taip pat apie ekonominius, socialinius ir kultūrinius veiksnius, galinčius jai daryti įtaką. To pagrindu išsikelsime nepriklausomus kintamuosius.
2. Surinksime dvidešimt septynių Europos Sąjungos valstybių (Austrija, Belgija, Bulgarija, Kroatija, Kipras, Čekija, Danija, Estija, Suomija, Prancūzija, Vokietija, Graikija, Vengrija, Airija, Italija, Latvija, Lietuva, Liuksemburgas, Malta, Nyderlandai, Lenkija, Portugalija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija, Ispanija ir Švedija) duomenis: V-Dem demokratijos indeksą, BVP vienam gyventojui, socialinio kapitalo (savanorystės) lygį, kultūrinę valstybių pasiskirstymą bei šių šalių demokratinį režimų amžių ir sudarysime duomenų bazę.
3. Remdamiesi surinktais duomenimis ir naudodami TOSMANA programinę įrangą atliksime Ch. Ragino plėtotą Kokybinę lyginamąją analizę (KLA), sugeneruosime kin-

tamųjų kombinacijas, kurios bus mūsų pagrindinis įrankis identifikuojant veiksnius, lemiančius geresnę ar blogesnę demokratijos kokybę.

4. Gavę rezultatus suformuluosime išvadas, kokios kombinacijos turi įtaką demokratijos (ne)kokybės būviui.

3. LITERATŪROS APŽVALGA

Norint geriau suvokti šio darbo aktualumą, naujumą bei apskritai tiriamą problemą, svarbu apžvelgti tyrimus, kurie buvo atlikti prieš tai. Todėl šiame skyriuje bus aptarta mokslinė literatūra, ja sieksime apžvelgti, kokie yra vyraujantys demokratijos kokybės aiškinimai. Apžvelgsime literatūrą, kurioje aptariamas galimų (tyrime nenaudotų) kintamųjų poveikis demokratijai, bei tyrimus, kuriuose yra naudojami ir šiame rašto darbe iškelti kintamieji.

3.1. Nenaudojamų kintamųjų literatūros apžvalga

Ne paslaptis, jog demokratijos kokybė – akademinėje literatūroje plačiai analizuojama tema. Yra atlikta šimtai tyrimų, siekiančių išsiaiškinti, kas lemia demokratijos kokybę, o požiūrio taškų įvairovė, atitinkamai, yra neapbrėpiamai plati. Demokratiją renkamsi analizuoti pagal skirtingo masto dimensijas: nuo paties perėjimo prie demokratijos iki vidinių veiksnių, lemiančių jos tęstinumą ir stabilumą. Dėl to manome, kad reikia aptarti ne tik tą mokslinę literatūrą, kuri tiria mūsų naudojamų kintamųjų daromą įtaką, tačiau ir bent keletą veiksnių, kurie, nors mūsų tyrime nefigūruos, bet gali būti svarbūs demokratijos kokybei vertinti.

Kadangi demokratija nėra konceptas, dabartinę savo formą įgavęs per keletą metų, jo dinamišką istoriją turi atspindėti ir pasirenkamos analitinės prieigos. Pavyzdžiui, svarbų vaidmenį atlieka istorinis demokratijos susiformavimas skirtingose šalyse. Pastebi-

ma, jog postsovietinėse valstybėse vyravęs autoritarinis režimas ir ilgalaikė spauda paliko gilų antspaudą šių šalių politinėse ir socialinėse sistemose. Tai apsunkina sklandų perėjimą prie demokratijos, nes tokie režimai sugriauna institucijų patikimumą ir skatina nepasitikėjimą valdžia²⁴.

Apskritai kalbant apie perėjimą nuo autoritarinio režimo prie demokratijos, Haggard ir Kaufman pažymi, jog valstybėse, kur perėjimą inicijavo mobilizuota visuomenė, kitaip tariant, „apačia“, demokratiniai rodikliai linkę gerėti gausiau ir sparčiau, lyginant su valstybėmis, kur demokratizacija pradėta politinio elito sprendimu. Tai daro didelę įtaką vėlesniam demokratijos stabilumui ir tęstinumui. Be to, autoriai atkreipia dėmesį į tai, jog lyginant demokratinius pokyčius pereinamose valstybėse svarbu atsižvelgti ir į institucijų svarbą. Vykstant demokratizacijai „iš apačios“, skatinamas staigus autoritarizmo atsisakymas – institucijos nėra priitaikytos demokratiniam valdymui (dėl silpno atstovavimo ir kt. priežasčių), todėl staigi demokratizacija gali susilpninti institucijas ar sudaryti sąlygas instituciniam vakuumui. Elito vadovaujama demokratizacija (vykusi „iš viršaus“) susiduria su pavojumi autoritarizmo pėdsakams išlikti institucinėje sistemoje, tačiau būtent iš elito kilęs – inkrementinis pokytis – gali sudaryti sąlygas stabilesniam instituciniam demokratijos įsitvirtinimui²⁵.

Apie institucijų svarbą kalbėjo ir Daron Acemoglu su James A. Robinson knygoje „Why nations fail“, pristatydami įtraukiančių (angl. *inclusive*) institucijų teoriją. Kitaip nei išskiriančios institucijos, kurios sutelkia valdžią tam tikros grupės rankose, taip ribodamos politines ir ekonomines laisves, įtraukiančiosios institucijos

24 Samuel P. Huntington, „Democracy's third wave“. *Journal of Democracy*, 2(2), (1991), 22–23.

25 Stephan Haggard ir Robert R. Kaufman, *Dictators and Democrats: Masses, Elites and Regime Change* (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2016), 143–151, 173–174.

užtikrina politinį pliuralizmą, centralizaciją bei technologines inovacijas, todėl stipriai lemia ekonominę valstybės augimą ir politinį stabilumą²⁶. Anja Mihr pabrėžia, jog svarbu, kaip pereinamuoju laikotarpiu stiprinamos demokratinės institucijos, kadangi legitimumą demokratinėms režimams, atitinkamai, ir jų kokybei, suteikia piliečių pasitikėjimas valstybe ir iš to kylantis įsitraukimas į institucinę demokratijos veiklą²⁷. Jei piliečiai neįsitraukia į politinį dalyvavimą, demokratija susiduria su funkciniais trikdžiais. Tam, kad ji veiktų sklandžiai, politinis elitas ir biurokratinis aparatas turi remtis skaidrumu ir atskaitingumu, piliečiams ir interesų grupėms turi būti suteiktos galimybės savanoriškai ir aktyviai dalyvauti vykdančiomis reformomis, priimančiomis sprendimus^{28, 29}.

Akademiniame literatūroje nepamiršamas ir teisinės sistemos vaidmuo. Valstybė, kuri užtikrina politines teises ir laisves visiems piliečiams, sėkmingai įtvirtina atsakomybės ir atskaitomybės tinkle bei numato, kad visiems privatiems ir viešiesiems veikėjams galiotų teisiškai numatyta jų veiksmų legalumo kontrolė, yra valstybė, veikianti pagal demokratinę teisinę sistemą³⁰. Šiame kontekste aktualu paminėti, jog korupcija, įsiskverbusi į politinės hierarchijos viršūnę, didina nelygybę valstybės viduje bei rodo žemą politinės institucionalizacijos lygį: kitaip tariant, institucijos, turinčios būti labiausiai nepriklausomos nuo išorinės įtakos, yra daugiausiai jos

26 Daron Acemoglu ir James A. Robinson, *Why Nations Fail. The origins of power, prosperity, and poverty* (New York: Crown Publishers, 2012), 89–93, 95.

27 Anja Mihr, „Transitional Justice and the Quality of Democracy“. *International Journal of Conflict and Violence*, 7(2), (2013), 11–12.

28 Larry Diamond. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. (Baltimore: JHU Press, 1999), 89.

29 Ank Michels, „Innovations in Democratic Governance: How Does Citizen Participation Contribute to a Better Democracy?“ *International Review of Administrative Sciences*, 77(2), (2011), 290–291.

30 Guillermo O'Donnell, „The Quality of Democracy: Why the Rule of Law Matters“. *Journal of Democracy*, 15(4), (2004), 32, 36.

veikiamos – aukštas korupcijos lygis valstybėje mažina piliečių pasitikėjimą ja bei didina klientelizmo, nepotizmo įtaką³¹.

Gana dažnas argumentas, naudojamas demokratijos erozijai paaiškinti, yra silpnas pilietinis įsitraukimas, todėl ir rinkimų sistemų vaidmuo čia yra atitinkamai svarus. André Blais ir Peter Loewen pastebi, jog tam, kad demokratija veiktų efektyviai, piliečiai turi būti patenkinti valstybės rinkimų sistemos veikimu: kuo mažesnis proporcingumas, tuo prastesnis rinkimų sąžiningumo ir valdžios reagavimo vertinimas. Taip pat koalicinės vyriausybės buvimas blogina bendrą pasitenkinimo rinkimais vertinimą³². Be kita ko, demokratijos kokybę valstybėje iš dalies lemia ir politinių partijų skaičius: konsensuso demokratijos pranoksta mažoritarinės demokratijos, kadangi, pasitelkiant proporcinę rinkimų sistemą, į valdymo procesą siekiama įtraukti kuo daugiau žmonių bei partijų^{33, 34}. Nepaisant to, jog rinkimų sistemos pobūdis ir institucijų veikla yra svarbūs veiksniai vertinant demokratijos kokybę, tačiau savo svarba jie kiek nublanksta prieš šalyje vyraujančią jau minėtą korupciją ir pajamų nelygybę, kurios veikia valdymo procesą platesniu mastu tiek iš išorės, tiek iš vidaus³⁵.

Leonardo Morlino kartu su kolegomis analizuodami demokratijų kokybę aštuoniose Azijos ir Ramiojo vandenyno regiono

31 Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*. (New Haven and London: Yale University Press, 1968), 66–67.

32 André Blais ir Peter Loewen, „Electoral systems and evaluations of democracy.“ Kn. William Cross (sud.), *Democratic Reform in New Brunswick*. (Toronto: Canadian Scholars' Press, 2007), 54–56.

33 Amanda L. Hoffman, „Political parties, electoral systems and democracy: A cross-national analysis“. *European Journal of Political Research*, 44, (2005), 238–239.

34 Arend Lijphart, *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. (New Haven, CT: Yale University Press, 1999), 301.

35 Todd Donovan ir Jeffrey Karp, „Electoral rules, corruption, inequality and evaluations of democracy“. *European Journal of Political Research*, 56, (2017), 482–483.

valstybėse, atskleidė šio regiono demokratijų išskirtinumą: laisvė ir lygybė, bene pagrindinės demokratinės vertybės Vakarų pasaulio valstybėse, čia nėra tokios reikšmingos. Tokių nestandartinių šių valstybių bruožą galima aiškinti istoriniais veiksniais: kadangi regione ilgai dominavo autoritariniai režimai, pasiekdavę gana gerų ekonominių rezultatų, naujai įtvirtinta demokratija yra priimtina tik tiek, kiek užtikrina panašų gyvenimo lygio augimą³⁶. Tiriant Lotynų Amerikos atvejus, pasitelkiant penkias empirines dimensijas – rinkimus, dalyvavimą, reagavimą, atskaitomybę ir suverenitetą, – autoriai priėjo prie išvados, jog demokratijos kokybė priklauso nuo piliečių įsitraukimo į viešąją politiką, o ne nuo pačios valstybės veiksmingumo – net jei demokratiškai išrinkta valdžia priima neefektyvius sprendimus, tai nebūtinai reiškia, kad demokratijos kokybė valstybėje yra prasta³⁷. Kiti tyrėjai teigia, jog Europos Sąjungos kontekste prastėjančią demokratijos kokybę lemia vis didėjantis atotrūkis tarp politinio elito ir piliečių: auganti socioekonominė nelygybė, mažėjantis politinis dalyvavimas, pasitikėjimas atstovaujamosios demokratijos institucijomis, smunkantis pasitikėjimas Europos Sąjunga bei didėjantis euroskepticizmas³⁸. Šioms išvadoms antrina ir ProDem trejų metų trukmės tyrimas, orientavęsis į piliečių, žiniasklaidos ir politinių organizacijų sąveiką: rezultatai atskleidė, jog kuo labiau piliečiai yra sunerimę dėl demokratijos kokybės, tuo mažiau jie linkę įsitraukti į politinę veiklą (politines partijas, visuomenines organizacijas, demonstracijas

36 Leonardo Morlino, Bjorn Dressel ir Riccardo Pelizzo, „The Quality of democracy in Asia-Pacific: issues and findings“. *International Political Science Review*, 32(5), (2011), 507–508.

37 Daniel H. Levine ir Jose E. Molina, „Evaluating the Quality of Democracy in Latin America“, kn. *The Quality of Democracy in Latin America*, sud. Daniel H. Levine ir Jose E. Molina (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2011), 8, 13.

38 Markus Pausch, „Democratization and elitism in the EU: two opposing trends (Guest-Editor's introduction to the topical collection on „The Future of Europe“)“. *European Journal of Futures Research*, 2(56), (2014), 4–6.

ir pan.). Be to, apklausus per dešimt tūkstančių piliečių iš šešių Europos valstybių, tik Danijos ir Vokietijos piliečiai apklausoje nurodė, jog demokratijas savose valstybėse vertina virš 5 balų iš 10, tuo tarpu Italijos, Rumunijos, Jungtinės Karalystės ir Vengrijos piliečiai demokratijų kokybes vertino prasčiau nei 5³⁹.

Galiausiai, John Högström, siekdamas sukurti aiškinamąjį demokratijos kokybės modelį ir ją matuojantį indeksą, atskleidė, kad, tiriant visas (tuometines) stabilias demokratijas, fiziniai kintamieji (gyventojų skaičius, teritorijos dydis ir gyventojų tankumas) įtakos neturėjo, kitaip nei kultūriniai, socioekonominiai, istoriniai ar politinės institucijas aprėpiantys kintamieji (nors vertėtų turėti omenyje ir tai, kad šis modelis paaiškina tik tarp 60,5 proc. ir 69,1 proc. tiriamųjų atvejų)⁴⁰. Galima daryti išvadą, jog, analizuojant demokratijos kokybę bei ją lemiančius veiksnius, į valstybės demografinius bei geografinius veiksnius atsižvelgti nevertėtų.

3.2. Tyrimai, kuriuose naudojami šiame rašto darbe iškelti nepriklausomi kintamieji

Mūsų pirmasis naudojamas kintamasis yra S. Lipset išvesta teorija apie sąryšį tarp BVP, tenkančio vienam gyventojui, ir demokratijos institucijų plėtros (kuo didesnis BVP, tuo greitesnė plėtra). Ši teorija buvo naujai patikrinta mokslininkų N. Charron ir V. La-

39 Felipe G. Santos, „Strengthening Democracy in Europe. How movement parties, social movements and active citizens are reshaping Europe“, Pro-Dem, 2023. Žiūrėta 2025 m. gegužės 23 d., <https://prodem.uni-frankfurt.de/files/2024/05/2023- POLICY-REPORT-Strengthening-Democracy-in-Europe-How-Movement-Parties-Social-Movements-and-Active-Citizens-Are-Reshaping-Europe.pdf#page=3.06> 8–10.

40 John Högström, „Quality of Democracy: A Comparative Study“, (pranešimas konferencijoje The first IPSA-ECPR Joint Conference; Whatever Happened to NorthSouth?, Sao Paulo, 2011.02.16–19), 19–21.

puente 2010 metais. Tyrimo rezultatai bylojo, kad ekonominio išsivystymo lygis šiek tiek veikia valstybės ir demokratijos kokybę, o analizė parodė, kad ekonominio išsivystymo lygis reikšmingos įtakos savaime turi būtent demokratinėse šalyse, (o ne besidemokratizuojančiose autoritarinėse valstybėse)⁴¹. Kitas tyrimas parodė, kad „demokratijos, turinčios įtraukią politinę sistemą, kuriose dalyvauja visos visuomenės grupės, gali atsirasti tik pakankamai subalansuotoje ekonominėje aplinkoje, o alternatyvios sąlygos sukelia oligarchijas ar masines diktatūras, kurios atspindi gana išnaudojančius režimus“⁴².

Antrasis priklausomas kintamasis, kurio įtaką demokratijos kokybei vertinsime šiame darbe, yra R. Putnam išvesta teorija, kuri nurodo, kad šalyse, turinčiose žemesnį socialinio kapitalo lygį, mažiau yra pasitikima institucijomis, o tai gali lemti demokratijos eroziją. P. Paxton yra parašiusi tyrimą, kuris rėmėsi R. Putnam darbu, tačiau praplėtė šią teoriją, akcentuodama pasitikėjimą pačia demokratija, ne tik valstybinių institucijų veikimu. Šio tyrimo rezultatai nurodė, kad demokratija ir socialinės institucijos turi abipusį ryšį – veikia viena kitą, kai kurie ryšiai gali veikti demokratiją teigiamai, kiti – neigiamai⁴³. Tuo tarpu kitame darbe, parašytame J. W. van Deth ir S. Zmerli, teigiama, kad socialinio kapitalo tyrinėtojai šį poveikį per daug išpučia bei apskritai nėra itin kuklūs kalbėdami apie savo tyrimus⁴⁴. Šiuo tyrimu autoriai

41 Nicholas Charron ir Victor Lapuente. „Does democracy produce quality of government?“ *European Journal of Political Research* 49(4), (2010), 464.

42 Florian Jung ir Uwe Sunde. „Income, inequality, and the stability of democracy—Another look at the Lipset hypothesis.“ *European Journal of Political Economy*, 35 (2014), 69.

43 Pamela Paxton. „Social capital and democracy: An interdependent relationship.“ *American Sociological Review* 67(2), (2002), 272.

44 Jan W. van Deth ir Sonja Zmerli. „Introduction: Civicness, equality, and democracy—A “dark side” of social capital?“ *American Behavioral Scientist* 53(5), (2010), 632.

empiriškai įrodė socialinio kapitalo dvipusiškumą, akcentuodami politinių takoskyrų veiksnį socialinio kapitalo teorijoje: „*Poliarizuotos visuomenės yra linkusios jungtis išilgai esminių socialinių politinių skilimų, taip sukurdamos socialinį kapitalą, kuris potencialiai kenkia demokratinių sistemų legitimumui. Be to, net gerovės valstybės susitarimų skirtumai gali lemti skirtingų socialinio kapitalo formų atsiradimą, o tai gali sukelti sistemos palaikymą arba nepasitikėjimą ir nepasitenkinimą.*“⁴⁵

Trečiasis naudojamas kintamasis – R. Inglehart ir C. Welzel sudarytas kultūrinis pasaulio skirstymas pagal vertybines ašis („išlikimas – saviraiška“ ir „tradicinės – sekuliarios (racionalios) vertybės“). Pagal duomenis, gautus iš Pasaulinės vertybių apklausos⁴⁶, yra atlikti keli tyrimai apie demokratiją ir jos kokybę. Patys šios teorijos kūrėjai yra įvertinę demokratijų kokybę naudodami šį pasaulio skirstymą ir atradę, kad visuomenėse, kuriose yra gana aukštas tarpasmeninio pasitikėjimo ir pasitenkinimo gyvenimu lygis (t. y. valstybės, kurios yra visiškai ar bent iš dalies protestantiškos), daug labiau tikėtina, kad demokratinės institucijos bus realiai gyvuojančios. Kartu tyrėjai teigia, kad demokratinė masinė kultūra (ir su ja siejamas protestantizmas) tiesiogiai daro įtaką demokratinių institucijų veiksmingumui⁴⁷.

Kita vertus, A. Maleki ir F. Hendriks savo tyrime „The Relation between Cultural Values and Models of Democracy: A Cross-National Study“ padarė dvejopas išvadas (kaip vieną iš pagrindinių savo teorijų naudodami mūsų šalių skirstymo į protestantišką, katalikišką, ortodoksišką ir kitas kultūras teoriją), kad „*bendra demokratijos idėja yra iš tiesų globaliai pasklidusi ir šia prasme nespecifinė – įkvepianti*

45 Ten pat, 638.

46 Ronald Inglehart ir Christian Welzel, „The WVS Cultural Map of the World“, *World Values Survey* 22, (2010), 7–10.

47 Ronald Inglehart ir Christian Welzel. „Political culture and democracy“. *Comparative Politics* 36(1), (2018), 20.

*vakarų, rytų, šiaurės ir pietų šalis, o demokratijos praktinis modeliavimas labai priklauso nuo [specifinės šalies] kultūros.*⁴⁸

Galiausiai, demokratijos amžius yra neatsiejamas rodiklis norint įvertinti jos kokybę. 2015 metais atliktame tyrime pažymima, jog demokratijos ilgaamžiškumas tampa vienas iš svertinių veiksnių, bandant vertinti jos kokybę⁴⁹. Straipsnyje „Measuring High Level Democratic Principles using the V-Dem Data“ teigiama, jog demokratijos amžius (arba jos tęstinumas) yra svarbus valstybės vystymuisi, nes tik esant pakankamam demokratinį rinkimų lygiui galima įvertinti kitus demokratijos kokybės aspektus – tokius kaip lygybė, piliečių įsitraukimas ar liberalumas⁵⁰. Šie aspektai tampa reikšmingi tik tuomet, kai valstybė jau turi pakankamai tvirtą demokratinį pagrindą. Tai reiškia, kad ilgalaikė demokratija sudaro sąlygas institucinei brandai, aktyvesniam pilietiniam dalyvavimui ir geresniam viešųjų gėrybių paskirstymui – visa tai yra esminiai darnesnio vystymosi elementai⁵¹. Kitame straipsnyje pažymima, jog pasitikėjimas demokratija didėja ne tik su jos pačios amžiumi, bet ir su žmonių amžiumi⁵². Tyrime teigiama, jog galima demokratijos amžių perdengti ir su pačiu žmonių amžiumi, kuris indukuoja pasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis⁵³.

Svarbu pažymėti, jog egzistuoja ir kitoks požiūris į šį mūsų kin-tamąjį. Nors demokratijos amžius yra svarbus veiksnys, lemiantis

48 Ammar Maleki ir Frank Hendriks, „The Relation between Cultural Values and Models of Democracy: A Cross-National Study.“ *Democratization* 22(6), (2014), 1001.

49 Michael Coppedge, Staffan I. Lindberg, Svend-Erik Skaaning, and Jan Teorell, „Measuring High Level Democratic Principles Using the V-Dem Data,“ *International Political Science Review* 37(5), (2016), 585.

50 Ten pat.

51 Ten pat, 587.

52 Marie Lechler and Uwe Sunde, „Individual Life Horizon Influences Attitudes Toward Democracy,“ *American Political Science Review* 113(3), (2019), 863

53 Ten pat.

jos institucijų kokybę bei valdžios efektyvumą, tačiau demokratiškos kokybei ne ką mažesnę poveikį daro ir valdymo mechanizmai, atskaitomybė bei gebėjimas užkirsti kelią piktnaudžiavimui valdžia⁵⁴. Taigi, nors demokratijos amžius yra svarbus dėmuo, jis nėra vienintelis demokratijos kokybę lemiantis veiksnys⁵⁵.

3.3. Tyrimo naujumas

Demokratijos kokybės tyrimai kokybinės lyginamosios politikos diskurse užima išties svarbią vietą. Tačiau dažniausiai atliekant lyginamuosius tyrimus yra imamos kelios valstybės, pasižymintys dideliu panašumu. Neretai tai yra regioniniai panašumai arba bendra istorinė patirtis, formuojanti savitą politikos modelį. Pavyzdžiui, dr. Liutauro Gudžinsko disertacijoje lyginami Baltijos šalių modeliai, akcentuojant jų kelią liberaliosios demokratijos bei stojimo į ES link, išėjus iš komunistinės santvarkos⁵⁶. Mūsų tyrimo originalumas yra tiek atvejų skaičiaus ir analizės metodo, tiek nepriklausomų kintamųjų skaičiaus atžvilgiu. Kadangi atlikdami tyrimą naudosisime kokybinės lyginamosios analizės metodą, leidžiantį nagrinėti iki 50 atvejų⁵⁷, galėsime apimti didesnę šalių kiekį nei įprastuose tyrimuose (įtrauksime visas 27 Europos Sąjungos valstybes nares). Tokia imtis yra ganėtinai netradicinė, kadangi tarpusavyje lyginsime skirtingų regionų, kultūrų ir politinių santvarkų (kaip pavyzdį galima paimti pusiau prezidentizmą Lietuvoje

54 Brian Bridges and Lok Sang Ho, eds., *Public Governance in Asia and the Limits of Electoral Democracy* (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2010), 6.

55 Ten pat, 9.

56 Liutauras Gudžinskas. „Pokomunistinių valstybių ir jų gėrovės režimų transformacija: *Baltijos šalių lyginamoji analizė*“ (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2012), 4.

57 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė* (Vilnius: *Vaistų žinios*, 2011), 12–13.

ir konstitucinę monarchiją Belgijoje) valstybes. Europos Sąjungoje pasiskirstymas po žemyną pakankamai platus, todėl bus apimtos tiek Rytų, tiek Vakarų Europos valstybės. Analizuodami duomenis pasitelksime keturių nepriklausomų kintamųjų kombinaciją, kuri demokratijos kokybės tyrimuose yra retai aptinkama, todėl tikimės išnagrinėję duomenis gauti gilesnį suvokimą apie kultūrinių, socialinių ir ekonominių veiksnių bei jų konjunktūrų įtaką demokratijos puoselėjimui.

4. TEORINIS PAGRINDAS

Kaip ir buvo minėta literatūros, susijusios su šiuo darbe tyrinėjama tema, apžvalgoje, besiruošiant šiam darbui buvo išskirti, mūsų požiūriu, svarbiausi priklausomam kintamajam įtaką darantys nepriklausomi kintamieji: realus BVP rodiklis vienam gyventojui (toliau – BVP/BVP vienam gyventojui), socialinis kapitalas, kultūrinis pasaulio skirstymas bei demokratijos amžius. Būtent šie kintamieji bus operacionalizuojami ir naudojami iškeltoms hipotezėms pagrįsti, dėl to derėtų juos pačius (o ne susijusius tyrimus) aiškiai ir išplėstai pristatyti.

4.1. S. Lipset ekonomikos ir demokratizacijos ryšys

Seymour Martin Lipset savo knygoje „Political Man: The Social Bases of Politics“ iškelia teiginį, kad šalies ekonomikos augimas turi tiesioginę įtaką demokratizacijos procesams. Vadinas, kuo labiau plečiasi valstybės ekonomika, tuo demokratiškesnė ji tampa⁵⁸. Toks teiginys gana savaime suvokiamas: augant valstybės ekonomikai

58 Saulius Spurga, *Demokratija ir pilietinė visuomenė nacionalinėse valstybėse ir Europos Sąjungoje: vidurio ir rytų Europos demokratizacija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 31.

vyksta urbanizacijos procesai, žmonės įgyja aukštesnį išsilavinimo lygį, taip pat, formuojantis vidurinei klasei, atsiranda noras dalyvauti ir politiniuose procesuose. Kylant ekonomikai, auga ir išteklių kiekis, gali mažėti turtinė nelygybė⁵⁹. Šiame tiriamajame darbe, kai kalbėsime apie ekonomikos ir demokratijos kokybės ryšį, tai darysime remdamiesi bendrojo vidaus produkto vienam gyventojui rodikliu – imsime 2024 metų duomenis ir aiškinsimės, ar didesnis BVP vienam gyventojui turi įtakos demokratijos kokybei.

Bendrasis vidaus produktas yra piniginė išraiška, kuria nurodoma visų per vienerius metus valstybėje pagamintų prekių ir paslaugų vertė. Šis rodiklis yra pagrindinis, į kurį atsižvelgiama kalbant apie valstybės ekonominę padėtį, taip pat apie žmonių pragyvenimo lygį, kadangi yra visuotinai suvokiama, jog kuo mažesnis BVP šalyje, tuo prastesnės gyvenimo sąlygos⁶⁰. BVP galima suskirstyti į šias rūšis: nominalųjį ir realųjį, arba žvelgti į rodiklį, prilyginant jo reikšmę vienam gyventojui. Nominalusis BVP atsižvelgia į einamųjų metų kainas – jis neparodo infliacijos įtakos, todėl dažniausiai yra naudojamas tarpusavyje lyginant ketvirčius. Realusis BVP įtraukia infliacijos ir defliacijos poveikį, todėl yra tikslesnis, kalbant apie realų ekonomikos augimą. Kainų kilimas irgi gali padidinti šalies BVP, todėl svarbu įtraukti į skaičiavimus grandininio indeksavimo metodą (BVP skaičiuojamas pagal praėjusių metų kainas), kad būtų galima suprasti realų ekonomikos augimo rodiklį.

BVP reikšmės gyventojui rodiklis parodo, kiek valstybės BVP tenka vienam žmogui, ir leidžia geriausiai suvokti, koks yra realus šalies ekonominio išsivystymo lygis⁶¹, todėl, siekiant tiksliai išnagrinėti BVP įtaką demokratijos kokybei, būtina remtis BVP dalies,

59 Ten pat.

60 Jeroen C. J. M. van den Bergh, „Abolishing GDP“. *Abolishing GDP*, Discussion paper TI, (2007), 2.

61 Jason Fernando, „Gross Domestic Product (GDP) Formula and How to Use It“, Investopedia, žiūrėta 2025 m. gegužės 14 d., <https://www.investopedia.com/terms/g/gdp.asp>.

tenkančios gyventojui, rodikliu. Lipset, remdamasis šiuo įverčiu, nagrinėjo 1949 metų Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos valstybių atvejus, pagal kurių tendencijas ir iškėlė minėtąją teoriją: taigos, turinčios žemą BVP vienam žmogui, buvo linkusios rinkimuose balsuoti už radikalias komunistines partijas ir tolti nuo politinės demokratijos⁶².

Apžvelgus esminius BVP bruožus ir Lipset teorinę prieigą, kad ekonominė plėtra lemia demokratijos kokybės gerėjimą, galime iš to iškelti hipotezę. **H1: Europos Sąjungos valstybėse, kuriose BVP, tenkantis vienam gyventojui, yra aukštesnis, liberalioji demokratija bus kokybiškesnė, palyginti su valstybėmis, kurių BVP vienam gyventojui yra žemesnis.**

4.2. R. Putnamo socialinio kapitalo teorija

Teoretikas socialinį kapitalą apibrėžė kaip socialinės organizacijos bruožus – ryšių tinklus, normas ir pasitikėjimą, kuris padeda koordinuotam bendradarbiavimui, kad būtų pasiekta abipusė nauda⁶³. Taigi, pagal šį sąvokos supratimą galima teigti, kad, nors socialinis kapitalas yra paremtas gana abstrakčiomis pasitikėjimo ar normų sąvokomis, galutinis rezultatas yra labai apčiuopiamas – abipusė nauda bei didesnė grąža iš investicijų į žmogiškąjį ir fizinį kapitalą.

R. Putnamo teorija socialinį kapitalą aprašo kaip viešąją gėrybę, kuriai didėti daugiausiai įtakos turi įvairios visuomeninės (socialinės) veiklos. Tačiau, priešingai nei kitos gėrybės, ši – išnyksta, kai nėra naudojama, o ne atvirkščiai⁶⁴. Taip yra dėl minėtų

62 Robert M. Marsh, and William L. Parish. „Modernization and Communism: A Re-Test of Lipset’s Hypothesis.“ *American Sociological Review* 30(6), (1965), 934.

63 Robert D. Putnam, „Social Capital and Public Affairs“, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences* 47(8), (1994), 6.

64 Ten pat, 10.

šio kapitalo dedamųjų, kurios nėra fizinės ar griežtai apibrėžtos. Pavyzdžiui, natūralu, kad socialinis kapitalas auga, o ne mažėja, kai jis yra naudojamas, kuriant socialinius ryšius, pvz., kreipiantis į kitus pagalbos ar suteikiant ją kitam individui. Tas pats galioja ir socialinėms normoms, kurios per ilgą jų vykdymo laiką tik dar labiau įsišaknija ir tampa svarbiomis visuomenės gyvenimą veikiančiomis gairėmis.

Sudėjęs teorijos prielaidas, mokslininkas, tyrinėdamas šiaurinės ir pietinės Italijos valdymo kokybės skirtumus, padarė išvadą, kad ten (Italijos atveju, šiaurėje), kur yra daug socialinio kapitalo, tokios vertybės kaip pilietinis dalyvavimas, visuomenės narių solidarumas ir sąžiningumas yra aukštinamos⁶⁵. Tai padeda kovoti su korupcija, pasyvia visuomene ir kitomis potencialiomis demokratijos eroziją skatinančiomis ydomis bei įtampomis, kurios iškyla tarp demokratinėje visuomenėje sugyventi turinčių skirtingų visuomenės grupių. Būtent ši tendencija ir leidžia išskirti socialinio kapitalo teoriją bei ją paremtą įvertį kaip svarbų vertinant demokratijos kokybę.

Aptarus pagrindinę teoriją galima suformuluoti hipotezę, susijusią su šiuo priklausomu kintamuoju. **H2: Europos Sąjungos šalyse, kuriose socialinio kapitalo įvertis bus didesnis, liberalioji demokratija bus kokybiškesnė nei šalyse, kuriose socialinio kapitalo įvertis bus mažesnis.**

4.3. R. Inglehart ir C. Welzel vertybinis pasaulio skirstymas

Modelis žymi R. Inglehart bei C. Welzel sudarytą pasaulio šalių skirstymą pagal valstybėse įsitvirtinusias vertybes. Nors šios klasifikacijos teorija laikyti, ko gero, negalima, tačiau šių mokslininkų atliktas tyrimas apibrėžia bendrus valstybių bruožus bei tendencijas, kurios turi

65 Ten pat, 8.

įtakos politiniams procesams šalies viduje bei tęsia M. Weber pradėtą kultūrinių pokyčių valstybėse aiškinimo tradiciją, suprantant, kad pradinė teorija neatsižvelgė į pilną visuomenių kompleksiškumą ir yra reikalingas sudėtingesnis pokyčių aiškinimas⁶⁶.

Šie du tyrėjai pasaulio valstybes suskirstė pagal dvi dimensijas – „Išlikimo / saviraiškos“ ir „Tradicinio / sekuliaraus–racionalaus požiūrio“. R. Inglehart ir C. Welzel būtent tokių savybių pabrėžimą kildina iš technologinio ir ekonominio kismo valstybėms progresuojant iš agrarinės visuomenės į industrinę, bei, jau vėliau, iš industrinės į postindustrinę visuomenę⁶⁷. Nors tokio pobūdžio ir apimties pasaulio skirstymas gali atrodyti kaip prie didelio konkretumo nevedantis tyrimas, tačiau šis pasaulio suskirstymas buvo pagrįstas „Pasauliniu vertybių tyrimu“, kuris periodiškai vykdomas iki dabar (naujausias, septintasis, tyrimo variantas buvo įvykdytas 2024 metais)⁶⁸.

Dviejų dimensijų išskyrimas suteikia galimybę bet kurią valstybę įdėti į konkrečią vietą žemėlapyje, pagal kurią galima nusakyti vertybių ir politinio režimo santykį valstybėje. Taigi, R. Inglehart ir C. Welzel teigia, kad šalyse, kuriose pabrėžiama saviraiškos svarba, yra daug palankesnės sąlygos susikurti ir klestėti demokratinėms institucijoms⁶⁹.

Kaip ir buvo minėta, šis pasaulio skirstymas turi tam tikrų sąsajų su M. Weber ankstyvuoju valstybių skirstymu pagal religiją, pagal kurį mokslininkas teigė, kad protestantiškose, ypač kalvinistiškose valstybėse, buvo geresnės sąlygos kapitalizmui atsirasti bei

66 Ronald Inglehart, „Mapping Global Values“, kn. *Perspectives in Social Research Methods and Analysis: A Reader for Sociology*, sud. Howard Lune, En-rique S. Pumar, Ross Koppel (California: SAGE Publications Inc, 2010), 204.

67 Ten pat, 203.

68 World Values Survey, „Who We Are“, World Values Survey, žiūrėta 2025 m. balandžio 26 d., <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.

69 Ronald Inglehart, „Mapping Global Values“, 203.

tapti dominuojančia ekonomine sistema⁷⁰. Dar vienas šių teorijų panašumas yra tas aspektas, kad dažniausiai to paties regiono šalys yra grupuojamos kartu – R. Inglehart ir C. Welzel tas grupes suskirstė daugiausiai pagal geografinę lokaciją (pvz., Afrikos, Pietų Azijos, Lotynų Amerikos šalys yra tarp savęs panašios vertybėmis), bet panašumų buvo pastebėta ir tarp buvusių komunistinių valstybių, anglikalių bei protestantiškų valstybių; iš visų šių valstybių grupių labiausiai demokratiją skatinančios vertybės yra protestantiškoje Europos valstybėse, o mažiausiai – Afrikoje⁷¹.

Teorija buvo kurta pagal duomenis, iš kurių naujaisi – 2000-ųjų metų, tad vertėtų apžvelgti naujesnius šio skirstymo pritaikymo atvejus. 2018 metais C. Welzel ir S. Beugelsdijk rėmėsi šia perspektyva aiškindami nacionalinių kultūrų dimensijas ir kurdami sintezę tarp R. Inglehart ir G. Hofstede teorijos, kuri nacionalinei kultūrai priskiria daugiau dimensijų⁷². Tyrimo pabaigoje mokslininkai padarė išvadą, kad šalies kultūrinio pokyčio priežastys yra dvilypės – ekonomikos vystymasis ir kartų kaita sudaro maždaug pusę kultūrinių pokyčių tarp šalių variacijos, nes didėjant ekonominio išsivystymo lygiui didėja ir individualizmas, o kitą pusę įtakos padaro unikali šalies geografinė ir istorinė patirtis. Tačiau kadangi šie efektą kuriantys faktoriai vis dar yra nepaslankūs, ir šalių kultūra dažniausiai yra beveik nesikeičianti ir stabili⁷³. Iš šiuolaikinio R. Inglehart ir C. Welzel teorijos pritaikymo galima matyti, kad politinės erdvės aiškinimas per kultūrinę / vertybinę prizmę vis dar yra aktualus bei galingas instrumentas ir dėl to verta šią perspektyvą įtraukti ir į mūsų tyrimą kaip nepriklausomą kintamąjį.

70 Devanshu Bhaduria, „Max Weber: Theory of Religion“, *Research Journal of Humanities and Social Sciences* 3(1), (2012), 20.

71 Ronald Inglehart, 210.

72 Sjoerd Beugelsdijk ir Chris Welzel, „Dimensions and Dynamics of National Culture: Synthesizing Hofstede With Inglehart“, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 49(10), (2018), 1469.

73 Ten pat, 1498.

Aptarus visa tai, reikia pabrėžti, jog dėl minėtų vertybių būtent protestantiškose valstybėse sekuliarios–racionalios ir saviraiškos vertybės yra labiau išsikerojusios nei kitose valstybėse, bei išsikelti trečiąją mūsų tyrimo hipotezę. **H3: Europos Sąjungos šalyse, kuriose labiau priimtinos saviraiškos bei sekuliarios–racionalios vertybės, liberalioji demokratija bus kokybiškesnė nei ES šalyse, kuriose labiau paplitusios tradicinės ir išlikimo vertybės.**

4.4. Demokratijos amžius

Tai, kad laikas, kurį demokratinis režimas išsilaiko valstybėje, yra svarbus, pripažįsta ne vienas politikos mokslų akademikas. Pavyzdžiui, R. Dahl pabrėžė, jog einant laikui demokratijose aiškiai matomas gilėjantis pagrindinių žmogaus teisių gynimas, o pažeidimai, kuriuos anksčiau visuomenė toleruodavo, tampa nebetoleruoti⁷⁴. Taip atsitikti gali dėl įvairių priežasčių, tačiau didžiausia iš jų, tikriausiai, yra tiesiog įprotis, įsišaknijanti nauja tradicija. Atrodo gana natūralu, kad einant laikui ir išsilaikant *status quo* (šiuo atveju – demokratijai), tiek visuomenė, tiek valdžia įpranta prie demokratinės tvarkos, dėl to mažėja nestabilumo bei kardinalių pokyčių galimybė.

Be to, demokratinio režimo amžius gali turėti įtakos ir dėl to, kad jis yra gana tiesiogiai susijęs su visuomenės narių amžiumi. Kaip pažymėjo A. Wuttke, K. Gavras ir H. Schoen, septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais gimę žmonės gali būti vadinami protesto karta, kuri gynė ir siekė liberaliosios demokratijos vertybių⁷⁵, tad jei tuo metu šalyje buvo galima liberalizuoti demokratiją, tikėtina, kad tos kartos

74 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven and London: Yale University Press, 2008), 187.

75 Alexander Wuttke, Konstantin Gavras, ir Harald Schoen, „Have Europeans Grown Tired of Democracy? New Evidence from Eighteen Consolidated Democracies, 1981–2018“, *British Journal of Political Science* 52(1), (2022), 426.

žmonės įtvirtino liberalias vertybes. Tuo tarpu visuomenės nariai, kurie yra jau jaunesnės kartos, dabar nebūtinai palaiko liberaliosios demokratijos vertybes ir linksta prie būdų priimti sprendimus greitai bei gana individualiai (palankiai žiūri į įvairius savivaldos, t. y. valdymo bei tarimosi ar biurokratijos, būdus)⁷⁶, o būtent šiais aspektais tradicinė liberalioji demokratija nepasižymi, tad jei liberaliosios demokratinės vertybės nėra ilgai įaugusios į valstybę, ši nauja karta gali bandyti lengviau jas pakeisti ir taip daryti įtaką demokratijos kokybei.

Taip pat šio kintamojo naudojimas mūsų tyrime yra aktualus dėl to, kad Europos Sąjungoje yra labai ryškūs demokratinio režimo amžiaus skirtumai. Šioje organizacijoje yra ir palyginti jaunų, ir virš 100 metų gyvavimo skaičiuojančių demokratinio režimų, tad ši aiški atskirtis, kuri, bent iš dalies, dalina Europą į rytus ir vakarus, leis mums dar tiksliau vertinti faktorius, kurie daro poveikį demokratijos kokybei.

Aptarus tai, reikia išvesti su šiuo kintamuoju siejamą hipotezę.

H4: Europos Sąjungos valstybėse, kurių demokratiniai režimai yra senesni, liberalioji demokratija bus kokybiškesnė nei ES valstybėse, kurių demokratiniai režimai yra jaunesni.

5. METODOLOGIJA

Tyrimo laikotarpis apima naujausius demokratijos kokybės vertinimus Europos Sąjungos valstybėse, atsižvelgiant į 2024 metų duomenis. Duomenys renkami iš patikimų šaltinių, tokių kaip „Eurostat“, V-Dem ir Pasaulinės vertybių apklausos, taip suteikiant tyrimui objektyvumo ir pagrįstumo. Nagrinėjamos šalys yra 27 Europos Sąjungos narės, kurios vertinamos pagal demokratijos indeksą. Tokiu būdu siekiama nustatyti demokratijos kokybės tendencijas ir jų ryšį su ekonominiais bei kultūriniais aspektais.

76 *self-governance*. Ten pat, 417.

5.1. KLA metodas – jo teikiami privalumai ir trūkumai

Kokybinės lyginamosios analizės (KLA) metodą galima suprasti kaip vieną iš komparatyvistinio (lyginamojo) metodo versijų. Patys komparatyvistiniai tyrimai gali būti pagrįsti trimis tyrimo strategijomis⁷⁷ – kiekybine (orientuota į bendrumą, kintamuosius bei didelę atvejų imtį), kokybine (orientuota į atvejus, sudėtingumą ir mažą imtį) bei sintetinė (orientuota į įvairovę). KLA metodas yra būtent sintetinės lyginamojo tyrimo strategijos duomenų analizės technika⁷⁸. Jis užpildo socialiniuose moksluose esančią tuščią, tradiciniais kiekybiniais bei kokybiniais metodais sunkiai ištiriamą sferą⁷⁹. Tirdami ES demokratijos kokybės priežastis, naudosime būtent šį metodą.

Tiek sintetinė tyrimo strategija, tiek pats KLA metodas šiame tyrime yra pasirinktas, pirmiausia, dėl tiriamų atvejų skaičiaus. Metodas yra pritaikytas būtent nedideliame atvejų kiekiui (~10 iki 50 atvejų analizei). Toks atvejų kiekis yra per mažas reikšmingai statistinei analizei atlikti, tačiau ir per didelis, siekiant patikimos, gilios, į kiekvieną atvejį orientuotos kokybinės analizės⁸⁰. Kadangi šiame tyrime yra nagrinėjamos 27 Europos Sąjungos valstybės, KLA analizė savo aprėptimi puikiai tinka tirti įvardintus atvejus.

Be to, KLA kaip sintetinė kokybinės ir kiekybinės analizės jungtis reprezentuoja vidurio kelio galimybę, stengdamasi iš dalies apimti kokybinės ir kiekybinės analizių privalumus bei išvengti jų trūkumų. Pats metodas gali nagrinėti daugiau nei kelis tiriamuo-

77 Zenonas Norkus, „Vidurio kelio paieškos šiuolaikinėje komparatyvistikos metodologijoje“. Kn. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, sud. Zenonas Norkus, (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008), 141.

78 Ten pat, 153.

79 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė* (Vilnius: *Vaistų žinios*, 2011), 12.

80 Zenonas Norkus, „Vidurio kelio paieškos šiuolaikinėje komparatyvistikos metodologijoje“, 141.

sius atvejus, leidžia išsikelti aiškiai įvardintus, galimą poveikį turinčius nepriklausomus kintamuosius, išlaiko savo orientaciją į sudėtingumą, leidžia nuodugniau gilintis į atvejus, atrastus duomenis, jų nukrypimus. Tačiau, ko gero, didžiausias kokybinės lyginamosios analizės privalumas yra tai, kad ji yra pajėgi (skirtingai nei į J. S. Millio kanonus orientuota tradicinė (kokybinė) lyginamojo metodo samprata ar kiekybinė statistinė analizė) diferencijuoti priežastines sąlygas⁸¹ bei dėl tokios savybės aptikti ir daugiopas bei konjunktūrines atitinkamo reiškinių priežastis. Daugiopas priežastingumas indikuoja tai, jog tą patį reiškinį gali sąlygoti kelios skirtingos (pakankamos, bet nebūtinės) priežastys, o konjunktūrinis priežastingumas žymi atvejus, kuomet reiškinio priežastį lemia atitinkamų sąlygų kombinacija, ir sąlygų kompleksą priežastimi galima laikyti tik tada, kai jis turi visus sau būtinus elementus⁸².

Būtų sunku suvokti, jei tokie konceptai kaip visuomenės atsparumas, piliečių įsitraukimas ar šiame tyrime aptariama demokratijos kokybė būtų nulemta tik vieno konkretaus (būtinio) elemento. Procesai dažnai gali būti nulemti kelių skirtingų priežasčių ir priežastyse slypinčių konjunktūrų, pavyzdžiui, piliečių įsitraukimą į valstybės valdymą gali lemti tiek nepasitenkinimas esama situacija, tiek pasitikėjimas valstybės institucijomis vyraujant žemam korupcijos lygiui. Taigi ir šiame darbe analizuojamą demokratijos kokybę gali lemti skirtingi nepriklausomi kintamieji ar jų deriniai, įvairiai sąveikaujantys tarpusavyje.

Nepaisant šio metodo privalumų, svarbu apžvelgti ir kokybinės lyginamosios analizės trūkumus, kadangi į juos atsižvelgsime tiek analizuodami gautus tyrimo rezultatus, tiek operuodami duomenimis paties tyrimo eigoje.

81 (į būtiną, bet nepakankamą; pakankamą, bet nebūtiną; ir būtiną bei pakankamą). Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė*, 14.

82 Zenonas Norkus, „Vidurio kelio paieškos šiuolaikinėje komparatyvistikos metodologijoje“, 151, 160.

Visų pirma, KLA analizė (kaip ir tradicinis lyginamasis metodas) yra skirta tikrinti ir plėtoti deterministines priežastines hipotezes⁸³. Tai reiškia, kad nulemti ir tyrime iškelti kintamieji, jei parodys ryšį su nepriklausomu kintamuoju, parodys jį absoliučiai, t. y. grįs, kad pats ryšys yra vienintelis. Tai kelia iš esmės trejopas problemas:

- pirmiausia, tai reiškia, kad tyrimo rezultatai yra labai jautrūs bet kokioms matavimo klaidoms. Atsiradusi vos viena klaida (pvz., dėl netinkamo, netikslaus nepriklausomo kintamojo įvertio) turi įtakos tyrimo rezultatams. Vienas hipotezei prieštaraujantis stebėjimas reiškia, jog pati hipotezė privalo būti atmesta;
- be to, pats vienareikšmiškumas yra apibrėžtas ir konjunktūrų, t. y. nors iš tyrimo rezultatų galime matyti, jog nepriklausomų kintamųjų A ir B konjunktūra kaip (bendra) pakankama priežastis lemia priklausomą kintamąjį, negalime suprasti, kuris kintamasis (A ar B) turi didesnę reikšmę tokio priklausomo kintamojo būklei. Tokį ryšį tarp priklausomo bei nepriklausomų kintamųjų galima išsiaiškinti tik statistinė analizė;
- galiausiai, deterministiškumas yra tiriamas tik mūsų iškeltų nepriklausomų kintamųjų. Niekada negalime būti visiškai tikri, jog būtent tiriami nepriklausomi kintamieji geriausiai paaiškina priklausomo kintamojo būklę. Plačius konceptus (šiuo atveju demokratijos kokybę), siekiama paaiškinti daugybe teorijų, kurias būtų sunku sudėti į vieną tyrimą. Todėl tikėtina, jog tyrimą praturtinus didesniu kiekiu nepriklausomų kintamųjų (be abejo, KLA analizės rėmuose bei stengiantis išvengti tokių problemų kaip multikolinearumas), tyrimo rezultatai (bent iš dalies) skirtųsi.

83 Zenonas Norkus, „Kokybinė lyginamoji analizė ir neryškiųjų aibių metodas“ (LiDA metodologinio seminaro medžiaga, Vilnius, 2014, balandžio 16 d.).

Kita metodo problema kyla dėl to, jog tyrėjai (taikydami pirminį KLA, aiškių aiškių metodą) turi operuoti dvireikšmiais – nominaliaisiais (tiek priklausomu, tiek nepriklausomais) kintamaisiais⁸⁴. Tai yra paties elementariausio matavimo lygmens kintamieji. Nagrinėjant sudėtingus reiškinius, privalu juos dichotomizuoti. Tyrėjai patys nusprendžia, kokius įverčio slenksčius pasirinkti, o dichotomizavimo slenksčiai dažnai skirstomi remiantis subjektyviais kriterijais, gali būti kvestionuoti ar ginčijami⁸⁵.

Tačiau ryškiausi metodo naudojimo trūkumai, būdingi tik šiam metodui, pasireiškia vykdant pačią duomenų analizę. Pirmasis KLA taikymo keblumas yra vadinamas ribotos įvairovės (angl. *limited diversity*) problema⁸⁶. Ji pasireiškia tuo, jog ne visi logiškai įmanomi atvejai egzistuoja tikrovėje (ar yra stebimi). Paprastai tarant, nors teoriškai įmanomas, bet realybėje gali neegzistuoti atvejis, turintis tokią nepriklausomų kintamųjų bei priklausomo kintamojo kombinaciją. Šią problemą galima spręsti dviem būdais: daryti prielaidą, kad tokio nepriklausomų kintamųjų kombinaciją turinčio atvejo įvertis (priklausomas kintamasis) bus lygus „0“ arba „1“. Kadangi ši problema kyla iš objektyvių duomenų ribotumų, tokias prielaidas daryti yra būtina.

Kita labai svarbi KLA metodo silpnybė – prieštaringų eilučių problema⁸⁷. Ji kyla tada, kai atvejai, turintys tas pačias nepriklausomų kintamųjų reikšmes, skiriasi priklausomu kintamuoju – vienuose atvejuose jis įvertintas „0“, kituose – „1“. Tai rodo, kad ne visi priklausomą kintamąjį lemiantys veiksniai buvo iškelti. Šį keblumą taip pat galima spręsti dvejopai: jei prieštaringų eilučių nemažai, o jose nėra vieno konkretaus dominuojančio atvejo (pvz., iš 4 atvejų 2 atvejai turi priklausomo kintamojo įvertį „1“, kiti du – ne), tuo-

84 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė*, 14.

85 Ten pat, 15.

86 Zenonas Norkus, „Vidurio kelio paieškos šiuolaikinėje komparatyvistikos metodologijoje“, 160.

87 Ten pat, 161.

met vertėtų grįžti prie duomenų, įdėmiau juos analizuoti, kitaip dichotomizuoti arba papildyti duomenų bazę naujais nepriklausomais kintamaisiais. Kitu atveju, jei prieštaringų eilučių nedaug, o jose viena atvejų rūšis labiau dominuoja (pvz., iš 4 atvejų net 3 turi įvertį „1“), problemą galima spręsti atliekant tų konkrečių atvejų nuodugnią, giluminę analizę, taip atskleidžiant tokio savitumo priežastis. Atsižvelgus į gautus duomenis, būtent toks problemos sprendimo būdas ir bus pasitelktas šiame tyrime.

5.2. Tyrimo eiga

Toliau pateikiame praktinio KLA metodo taikymo žingsnius, kuriuos atliksime operuodami duomenimis. Šiuos žingsnius galima laikyti supaprastintu Z. Norkaus bei V. Morkevičiaus aprašytu raiškiųjų aibių KLA algoritmu⁸⁸.

1. Surinksime visų nepriklausomų bei priklausomo kintamojo duomenis bei sudarysime originaliųjų kintamųjų lentelę. Joje kintamųjų reikšmės pateiksime tiksliai ir nedichotomizuotas.
2. Nusistatysime pagrįstas kintamųjų sudvireikšminimo taisykles (slenksčius), pagal kurias kintamuosius dichotomizuosime – nesiekiančius slenksčio rodiklius perkoduosime į „0“, o siekiančius į „1“ reikšmę.
3. Sudarysime pirminę duomenų lentelę, nurodančią šalis bei tų šalių nepriklausomų kintamųjų ir priklausomo kintamojo dichotomizuotus įverčius. Šios lentelės pagrindu konstruosime tiesos lentelę, kurioje nurodysime, kurie ir kiek atvejų atitinka kiekvieną logiškai galimą priežastinių sąlygų konfigūraciją. Tiesos lentelėje pastebėję prieštarīgus atvejus⁸⁹, atliksime tų atvejų giluminę analizę, išaiškinsime tokios valstybių padėties priežastis. Toliau šių šalių tyrime nebenaudosime.

88 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė*, 84–86.

89 Žr. prieštarīgų eilučių problema.

4. Toliau atliksime G. Boole algebros transformacijos ir analizės procedūras – sudėtį (disjunkciją) bei daugybą (konjunkciją). Gautą lygtį prastinsime, atlikdami minimizacijos procedūrą (ieškodami pirminių implikantų) ir pašalinsime elementus, laikytinus nerelevantiškais⁹⁰. Pašalinę perteklinius elementus gausime pirminius implikantus.
5. Pirminius implikantus būtina toliau minimizuoti⁹¹, tai padarę, gausime tik logiškai esminius pirminius implikantus. Būtent jie atspindės kokybinės lyginamosios analizės metodo rezultatus. Juos aptarę ir interpretavę, pateiksime tyrimo išvadas.

Visas aukščiau minėtąsias (transformacijos, analizės, minimizacijos) procedūras atliksime dvejopai – aukščiau įvardintus veiksmus įgyvendinsime tiek su nepriklausomųjų kintamųjų deriniais, kurie nulemia priklausomą kintamąjį (reikšmę „1“), tiek su deriniais, kurie priklauso kintamojo nesąlygoja (žymi reikšmę „0“). Taip pat į tyrimą įtrauksime logiškai galimus, tačiau praktikoje nestebimus atvejus (nepriklausomųjų bei priklausomojo kintamojo įverčių derinius, kurie realybėje neegzistuoja⁹²), įvertinsime jų tikėtinumą ir prasmingumą. Visam analitiniam darbui pasitelksime akademiko Lasse Cronqvist sukurtą TOSMANA programinę įrangą, kadangi ji darbą pavers operatyvesniu, taip pat leis veiksmingiau aptarti praktikoje neegzistuojančius atvejus, pati darydama prielaidas sprendžiant ribotos įvairovės problemą. Mūsų, kaip tyrėjų, darbas bus (dalykiniu ir teoriniu požiūriu) įvertinti jų priimtinumą – priimti arba atmesti galimus rezultatus.

- 90 Tai padaroma lyginant bet kurias dvi išraiškas (su tuo pačiu priklausomo kintamojo įverčiu), besiskiriančias tik vienu elementu, taip būtent tą elementą pašalinant (jei konjunkcijos ABC bei aBC sąlygoja priklausomą kintamąjį, galima daryti prielaidą, kad reiškinį lemia būtent BC konjunkcija).
- 91 Sukryžminant su pradinėmis G. Boole sandaugomis (iškeltomis 5 žingsnyje) ir taip gaunant tik logiškai esminius pirminius implikantus. Kryžminimas vykdomas sukuriant lentelę, kurioje langeliai, esantys pradinėjų sąlygų bei pirminių implikantų sankirtoje, yra pažymimi. Iš pažymėtų langelių paliekami tik tie, kurie nesidubliuoja.
- 92 Žr. ribotos įvairovės problema.

6. SURINKTI DUOMENYS IR DVIREIKŠMINIMO TAISYKLĖS

1 LENTELĖ. Originalieji kintamieji – realios (nedichotomizuotos) kintamųjų reikšmės

Valstybė	Nepriklausomi kintamieji				Priklausomas kintamasis
	BVP, tenkantis vienam gyventojui (eurais) ⁹³	Socialinis pasitikėjimas (procen-tais) ⁹⁴	Vertybinis pasaulio skirstymas (regionais) ⁹⁵	Demokratijos amžius (me-tais) ⁹⁶	Demokratijos indeksas ⁹⁷
Airija	85 700	37,7	Katalikybė	104	0,83
Austrija	44 740	28,3	Katalikybė	80	0,76
Belgija	44 300	20,8	Katalikybė	78	0,80
Bulgarija	11 300	6,3	Stačiatikybė	36	0,51
Čekija	21 870	16,6	Katalikybė	36	0,82

- 93 Eurostat, „Real GDP per capita“, Eurostat, žiūrėta 2025 m. gegužės 19 d. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en.
- 94 Eurostat „Persons participating in formal/informal voluntary activities or active citizenship by sex, age and educational attainment“, Eurostat, žiūrėta 2025 m. gegužės 19 d. [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_scp19\\$dv_312/default/table?lang=en&category=qol.qol_lei.qol_lei_soc.qol_soc_ap](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_scp19$dv_312/default/table?lang=en&category=qol.qol_lei.qol_lei_soc.qol_soc_ap).
- 95 World Value Survey, „WVS Database“. Žiūrėta 2025 m. gegužės 19 d. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>
- 96 Boix–Miller–Rosato – with major processing by Our World in Data. „Age of democracy“. Boix–Miller–Rosato, „Boix– Miller–Rosato (BMR) dichotomous coding of democracy (1800–2020) 4“. 2022 m. Žiūrėta 2025 m. gegužės 19 d. <https://ourworldindata.org/grapher/age-of-democracy-womsuffr-bmr?time=latest> (duomenys aprašyti pridedant 5 metus)
- 97 Marina Nord, David Altman, Fabio Angiolillo, et al., „Democracy Report 2025: 25 Years of Autocratization – Democracy Trumped?“ University of Gothenburg: V-Dem Institute, 2025, 62.

Valstybė	Nepriklausomi kintamieji				Priklausomas kintamasis
	BVP, tenkantis vienam gyventojui (eurais) ⁹³	Socialinis pasitikėjimas (procentais) ⁹⁴	Vertybinis pasaulio skirstymas (regionais) ⁹⁵	Demokratijos amžius (metais) ⁹⁶	Demokratijos indeksas ⁹⁷
Danija	60 510	41,8	Protestantizmas	81	0,88
Estija	21 020	25,5	Protestantizmas	34	0,85
Graikija	19 130	14,4	Stačiatikybė	52	0,58
Ispanija	27 740	10,6	Katalikybė	49	0,74
Italija	32 810	11,2	Katalikybė	80	0,70
Kipras	29 190	2,6	Stačiatikybė	50	0,65
Kroatija	16 710	17,2	Katalikybė	26	0,62
Latvija	17 510	28,3	Katalikybė	33	0,76
Lenkija	16 470	50,6	Katalikybė	37	0,62
Lietuva	19 580	16,3	Katalikybė	34	0,73
Liuksemburgas	100 880	30,3	Katalikybė	81	0,78
Malta	33 640	0,9	Katalikybė	62	0,64
Nyderlandai	51 170	82,5	Protestantizmas	81	0,76
Portugalija	22 230	20,5	Katalikybė	50	0,75
Prancūzija	37 870	23,3	Katalikybė	80	0,80
Rumunija	13 130	3,2	Stačiatikybė	35	0,44
Slovakija	19 130	18,8	Katalikybė	36	0,58
Slovėnija	25 380	54,6	Katalikybė	35	0,62
Suomija	43 070	74,2	Protestantizmas	109	0,80
Švedija	48 810	70,4	Protestantizmas	105	0,84
Vengrija	16 190	7,8	Katalikybė	36	0,32
Vokietija	42 580	11,4	Protestantizmas	7698	0,79

6.1. Demokratijos indeksas

Šiame tyrime priklausomas kintamasis yra V-Dem demokratijos indeksas⁹⁸ (2024 metų duomenimis). Pats V-Dem projektas yra pirmasis, siekiantis paaiškinti demokratijų įvairovę bei jų lemiančiuosius mechanizmus, besiremiantis tūkstančių ekspertų, specializuojančių konkrečioje srityje bei šalyje, išvalgomis. Surinkus bei apdorojus minėtų ekspertų atsakymus į analizėje naudojamus klausimus, išvedami penkis pagrindinius demokratijos principus atitinkantys indeksai, kurių vienas – liberaliosios demokratijos indeksas⁹⁹. Jis apskaičiuojamas, atsižvelgiant į 71-ą indikatorių, apimančių tokius aspektus kaip rinkimų, saviraiškos ar susirinkimų laisvė, institucijų stabdžiai / atsvaros ir kt. 2025-ųjų Demokratijos pranešime („Democracy report 2025“), kaip ir kasmet, paskelbta lentelė, kurioje visos pasaulio valstybės išreitinguotos pagal atitinkamus demokratijų indeksus, išreikštus skalėje nuo 0 iki 1 (čia 0 – demokratijos nėra, 1 – tobula demokratija)¹⁰⁰.

Dėl vertinimo kompleksiško V-Dem nesuteikia tikslaus indekso, kuris nurodytų liberaliosios demokratijos slenkstį. Susidūrę su šia problema, priėjome prie išvados, kad 0,7 balo yra optimalus ir tiksliausias įvertis, kadangi pačioje duombazėje tam tikrų valstybių vertinimai nėra nuoseklūs^{101, 102}. Jei demokratijos indeksas

98 Vokietijos demokratijos amžius skaičiuojamas nuo Vakarų Vokietijos demokratizacijos.

99 V-Dem Institute, „V-Dem Project.“ n.d. Žiūrėta 2025 m. gegužės 14 d. <https://www.v-dem.net/about/v-dem-project/>.

100 Marina Nord, David Altman, Fabio Angiolillo, et al., 62.

101 Pavyzdžiui: nors Italijos V-Dem indeksas yra 0,7, ji yra įtraukta į sąrašą valstybių, turinčių liberaliąją demokratiją, tuo tarpu Portugalija su 0,75 indeksu įvardijama kaip rinkiminė demokratija. Tačiau verta paminėti, kad 2025 m. V-Dem pranešime prie valstybių, kurios pažymėtos kaip rinkiminė demokratija, bet mūsų tyrime priskirtos liberaliajai demokratijai, yra „+“ simbolis, kuris indikuoja, kad šalis gali priklausyti tiek vienai, tiek kitai kategorijai.

102 Marina Nord, David Altman, Fabio Angiolillo, et al., 62.

konkrečioje valstybėje peržengia nustatytą slenkstį, priskiriame jam įvertį „1“, jei ne – „0“. Be to, svarbu paminėti, kad nepriklausomus kintamuosius rinkomės su sąlyga, jog jie nėra įtraukti į V-Dem indekso matavimą.

6.2. BVP vienam gyventojui

Šio kintamojo reikšmės išreiškiamos santykiu tarp realaus valstybės BVP ir gyventojų skaičiaus. BVP matuoja bendrą galutinę prekių ir paslaugų gamybos vertę, kurią ekonomika sukuria per tam tikrą laiką¹⁰³. Kadangi bendrasis BVP vienam gyventojui neatsižvelgia į kainų pokyčius, t. y. prekių ir paslaugų vertes skaičiuoja einamųjų metų kainomis, tyrime naudoti pasirinkome realų BVP, tenkantį vienam gyventojui, kuris apskaičiuoja prekių ir paslaugų vertę, kuri būtų, jei kainų lygis nesikeistų – nurodo tikrosios gamybos dydį. Be to, šio rodiklio pokyčiai geriausiai atsižvelgia ir į gyventojų skaičiaus augimą ar mažėjimą.

Realaus BVP vienam gyventojui slenksčiu tyrime laikysime 60 proc. Europos Sąjungos vidurkio – 20 118. Tokia riba neretai aptinkama akademinėje literatūroje, o ir, pagal ES Stabilumo ir augimo paktą, valstybė laikoma (iš dalies) atitinkančia fiskalinius pakto reikalavimus, jei jos skolų ir BVP santykis yra mažesnis nei 60 proc. šalies BVP¹⁰⁴. Todėl jei valstybės realus BVP, tenkantis vienam gyventojui, yra didesnis nei 20 000, priskiriame įvertį „1“, jei reikšmė mažesnė – „0“.

103 Eurostat, „Real GDP per capita“, Eurostat, žiūrėta 2025 m. gegužės 21 d. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en.

104 European Commission, „Compliance Tracker“ Žiūrėta 2025 m. gegužės 21 d. https://commission.europa.eu/topics/fiscal-policy/european-fiscal-board-efb/compliance-tracker_en.

6.3. Socialinis kapitalas

Kadangi socialinis kapitalas apibrėžiamas kaip viešoji gėrybė, kurios augimą daugiausia lemia visuomeninės veiklos, tokios kaip savanoriavimas, socialinės, kultūrinės iniciatyvos, projektai ir pan., tyrime bus naudojami duomenys, iliustruojantys ES piliečių (ne)formalią savanorišką veiklą ar aktyvų pilietinį įsitraukimą.

Kaip slenkstį šiam kintamajam dichotomizuoti pasirinkome 0,205 – tai yra visų Europos Sąjungos valstybių (ne)formalios savanoriškos veiklos ar aktyvios pilietinės veiklos rodiklio mediana (rodiklis atitinka procentinę visuomenės, įsitraukiančios į aptartą veiklą, dalį (dešimtaine išraiška)). Tokią sudvireikšminimo ribą pasirinkome atsižvelgdami į tai, jog reikšmės yra pasiskirsčiusios pernelyg didele amplitude, pvz., Maltoje įsitraukia 0,9 proc. visuomenės, tuo tarpu Nyderlanduose – 82,5 proc. Pasirinkus vesti tokių duomenų vidurkį, kiltų pavojus, jog gautas rezultatas neatspindėtų realaus santykio tarp analizuojamų reikšmių. Jei rodiklis konkrečioje valstybėje peržengia ar yra lygus 0,205 ribai, jam priskiriamas įvertis „1“, jei ne – „0“.

6.4. Vertybinis pasaulio skirstymas

Šis nepriklausomas kintamasis išsiskiria iš kitų, naudojamų mūsų tyrime, kadangi jo įverčiai apibrėžiami ne skaitinėmis vertėmis. Remiantis R. Inglehart ir C. Welzel vertybiniu pasaulio skirstymu, Europos Sąjungos valstybės gali būti suskirstytos į tris grupes, atsižvelgiant į tai, kokios vertybės joms istoriškai būdingiausios: stačiatikius, katalikus ir protestantus¹⁰⁵. Tokiam skirstymui, kaip minėta anksčiau, atlikti pasitelkiama dviejų dimensijų analizė: vie-

105 World Value Survey, „WVS Database“. Žiūrėta 2025 m. gegužės 21 d. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>.

noje, tradicinių / sekuliarių vertybių, dimensijoje orientuojamasi į Dievo kaip aukščiausios valdžios vertinimą, šeimos svarbą, kitoje – išlikimo / saviraiškos – didžiausias dėmesys kreipiamas į skirtį tarp materialistinių ir postmaterialistinių vertybių. Kadangi vienintelis validus šaltinis, kuriuo galime remtis suteikiant kiekvienai valstybei atitinkamą įvertį, yra R. Inglehart ir C. Welzel kultūrinis žemėlapis, originalias reikšmes joms suteikėme, atsižvelgdami į jų išsidėstymą minėtose dimensijose. Tradicinių / sekuliarių vertybių dimensijoje katalikai ir ortodoksai yra išsidėstę daugmaž panašiai, jiems būdingos labiau sekuliarios nei tradicinės vertybės, lyginant su, pvz., afrikos–islamo bendruomene, t. y. jie labiau prioritetizuoja asmeninę tikėjimo laisvę bei individualizmą, labiau linkę dalyvauti politiniuose procesuose, todėl vis mažiau vadovaujasi tradiciniu autoritetu, be to, šeimoje nebesilaikoma tokios griežtos hierarchijos, kokia būdinga tradicinių vertybių bendruomenėms. Nors šioje ašyje visos trys grupės yra išsidėsčiusios panašiai, protestantai vaizduojami kiek aukščiau prieš tai minėtųjų grupių, todėl laikomi labiausiai sekuliariomis vertybėmis besivadovaujančia bendruomene. Išlikimo / saviraiškos vertybių dimensijoje trys minėtosios grupės užima tris skirtingas pozicijas. Ortodoksams labiausiai būdingos išlikimo vertybės – fizinis ir ekonominis saugumas, skeptiškas požiūris į užsieniečius, imigrantus, tradicinės lyčių elgesio normos. Protestantams – atvirkščiai: iš visų lyginamųjų grupių jiems labiausiai būdingos saviraiškos vertybės, tokios kaip asmens autonomija, tolerancija, tarpasmeninis pasitikėjimas, dėmesys aplinkosaugai, pilietinis aktyvizmas ir daugelis panašių, iš esmės priešingų išlikimo vertybėms. Tuo tarpu katalikai laikosi šios dimensijos vidurio¹⁰⁶.

Atsižvelgiant į tai, jog protestantai abiejose dimensijose pozicionuojami kaip labiausiai su demokratiją atspindinčiomis ver-

106 Ten pat.

tybėmis susijusi bendruomenė, ją ir pasirinkome kaip slenkstį, kurį nominalia reikšme vertinsime „1“. Jei vertybinio pasaulio skirstymo grafoje valstybei priskiriama reikšmė „protestantizmas“, operacionalizuojant duomenis, įvertis taps „1“, o likusių reikšmių – „0“.

6.5. Demokratijos amžius

Šio nepriklausomo kintamojo duomenis ėmėme iš „Our World in Data“ projekto duombazės. Naudojomės būtent ja, kadangi tai bene vienintelis patikimas šaltinis, pateikiantis kiekvienos suverenos valstybės demokratijos amžių, o matavimai siekia net XIX a. Be to, projekto autoriai metodologiniame duomenų aprašyme pažymi, jog atlikdami dichotominį kodavimą remiasi R. Dahl idėjomis – valstybes jie laiko demokratinėmis, jei jose politiniai lyderiai renkami skaidriuose ir sąžininguose rinkimuose, egzistuoja politinė konkurencija bei aktyvus piliečių, turinčių rinkimų teisę, dalyvavimas¹⁰⁷. Būtina paminėti ir tai, jog demokratijos amžius, pateikiamas šioje duombazėje, žymi laikotarpį, skaičiuojamą nuo paskutinio nedemokratinio režimo iki dabar.

Kaip slenkstį pasirinkome ES valstybių demokratijų amžiaus medianą – 50. Kaip jau minėta anksčiau, lyginant su aritmetinio vidurkio taikymu, mediana yra mažiau jautri ekstremalioms reikšmėms, todėl išvelgėme tokią šio matavimo ypatybę kaip palankų pranašumą. Jei šalies demokratijos amžius yra didesnis arba lygus nustatytam slenksčiui (50), jo įvertis taps „1“, jei ne – „0“.

107 Our World in Data, „Age of Democracy“. Žiūrėta 2025 m. gegužės 21 d. <https://ourworldindata.org/grapher/age-of-democracy-womsuffrbmr?tab=table®ion=Europe>.

2 LENTELĖ. Operacionalizuoti (dichotomizuoti) duomenys

Valstybė	B	S	V	A	D
Airija	1	1	0	1	1
Austrija	1	1	0	1	1
Belgija	1	1	0	1	1
Bulgarija	0	0	0	0	0
Čekija	1	0	0	0	1
Danija	1	1	1	1	1
Estija	1	1	1	0	1
Graikija	0	0	0	1	0
Ispanija	1	0	0	0	1
Italija	1	0	0	1	1
Kipras	1	0	0	1	0
Kroatija	0	0	0	0	0
Latvija	0	1	0	0	1
Lenkija	0	1	0	0	0
Lietuva	0	0	0	0	1
Liuksemburgas	1	1	0	1	1
Malta	1	0	0	1	0
Nyderlandai	1	1	1	1	1
Portugalija	1	1	0	1	1
Prancūzija	1	1	0	1	1
Rumunija	0	0	0	0	0
Slovakija	0	0	0	0	0
Slovėnija	1	1	0	0	0
Suomija	1	1	1	1	1
Švedija	1	1	1	1	1
Vengrija	0	0	0	0	0
Vokietija	1	0	1	1	1

7. SURINKTŲ DUOMENŲ ANALIZĖ

3 LENTELĖ. KLA tiesos lentelė

Eilutės nr.	B	S	V	A	D	Atvejai
1.	0	0	0	0	C	6: Bulgarija(0), Kroatija(0), Vengrija(0), Lietuva(1), Rumunija(0), Slovakija(0).
2.	0	0	0	1	0	1: Graikija
3.	0	1	0	0	C	2: Latvija(1), Lenkija(0).
4.	1	0	0	0	1	2: Čekija, Ispanija
5.	1	0	0	1	C	3: Kipras(0), Italija(1), Malta(0).
6.	1	0	1	1	1	1: Vokietija
7.	1	1	0	0	0	1: Slovėnija
8.	1	1	0	1	1	6: Austrija, Belgija, Prancūzija, Airija, Liuksemburgas, Portugalija.
9.	1	1	1	0	1	1: Estija
10.	1	1	1	1	1	4: Danija, Suomija, Nyderlandai, Švedija.

Dichotomizavus duomenis ir TOSMANA programoje sugeneravus tiesos lentelę paaiškėjo, kad realybėje egzistuoja 10 iš 16 (2^4) galimų atvejų. Vadinasi, 6 atvejai, kurių nėra tarp konfigūracijų, yra logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, kuriuos į analizę įtrauksime vėliau. Taip pat galima matyti, kad trijose eilutėse išryškėja prieštaringų eilučių problema, kuri plačiau aptarta metodo trūkumų skyriuje. Pirmiausia, pati pirmoji konfigūracija, kai visi nepriklausomi kintamieji neperžengia slenksčio ir turi įvertį „0“, teoriškai turėtų turėti žemą demokratijos kokybės indeksą. Penkiuose iš šešių atvejų būtent tai ir atsispindi, o vienintelė išsiskirianti valstybė – Lietuva. Kitas prieštaringumas pasireiškia eilutėje, kurioje BVP vienam gyventojui, vertybinis pasaulio skirstymas ir demokratijos amžius įvertinti „0“, o socialinis kapitalas – „1“. Latvijoje demokratijos kokybės indeksas peržengia slenkstį ir jos įvertis – „1“, o

Lenkijos – „0“. Paskutinė prieštaringa eilutė pasižymi tuo, kad BVP vienam gyventojui ir demokratijos amžiaus įverčiai – „1“, socialinio kapitalo ir vertybinio pasaulio skirstymo – „0“. Kipre ir Maltoje demokratijos kokybės indeksas laikomas žemu, o Italijoje – aukštu. Kadangi šie prieštaringi atvejai atspindi konkrečią išskirtį, o ne sisteminę analizės trūkumą (eilutėse konkretus įvertis dominuoja), kitame skyrelyje atliksime giluminę paskirųjų šalių analizę ir tolesnėje analizėje atvejų nebenaudosime.

Kalbėdami apie Latvijos ir Lenkijos atvejus (žr. eilutės nr. 3), pasirinkome konkrečiai išanalizuoti Latvijos atvejį, kadangi galime daryti loginę prielaidą, jog socialinio kapitalo įvertis nėra pakankama priežastis tokiai Latvijos demokratijos būklei (jis prieštarauja 7 eilutėje išskirtam Slovėnijos atvejui, kuomet aukšto socialinio kapitalo bei didelio BVP vienam gyventojui konjunkcija lemia reikiamo demokratijos kokybės indekso nebuvimą). Lenkijos atvejį ir toliau taikysime analizėje, demokratijos įvertį palikdami „0“.

7.1. Lietuva

Vienintelė išskirtis iš konfigūracijos, kuomet nepriklausomi kintamieji, neperžengę slenksčio, lemia žemą demokratiją, yra Lietuva (1 eilutė). Tokį prieštaravimą galime paaiškinti, remdamiesi literatūros apžvalgoje jau minėtu teisinės sistemos veiksmu. Lietuvoje pakankamai stipriai prioritetizuojama teisės viršenybė, siekiant užtikrinti, kad politiniai procesai vyktų sklandžiai ir skaidriai. Valsybės institucijos, vykdančios valdžios funkcijas, privalo laikytis griežto teisinio reguliavimo, t. y. įstatymų, reglamentų, nutarimų, be kita ko, Konstitucijos, tuo pat metu, vadovaujantis stabdžių ir atsvarų principu, užtikrinti sklandžią kitų valdžios institucijų veiklą. Be to, Konstitucinio Teismo autonomija užtikrina jo nepriklausomumą nuo politinės valdžios, taip leidžiant objektyviai vertinti teisės aktų atitiktį Konstitucijai. Būtent šie Lietuvos teisinės sistemos ypatumai, tikime, jog gali būti vienas iš svarių veiksnių, lemiančių jos aukštą liberaliosios demokratijos rodiklio buvimą.

Taip pat, World Justice Project sudarytas teisės viršenybės indeksas (Rule of law index) iš 142-iejų vertinamų valstybių Lietuvai suteikia 18-ą vietą (0,77 balo iš 1)¹⁰⁸. Šis indeksas yra sudarytas iš 8 atskirų indeksų, vertinančių tokius aspektus kaip valdžios galių apribojimai, atvira valdžia, reguliavimo vykdymas, civilinė, baudžiamoji teisės ir pan. Svarbu pabrėžti ir tai, jog likusios 5 valstybės, matomos toje pačioje konfigūracijoje (Bulgarija, Kroatija, Vengrija, Rumunija, Slovakija) yra išsidėsčiusios gerokai žemiau – tarp 34 ir 73 vietų.

7.2. Latvija

KLA tiesos lentelės 3 eilutėje, kurioje šalių BVP bei demokratijos amžius neperžengia nustatyto slenksčio, o pagal vertybinį pasaulio skirstymą vyraujanti kultūra nėra protestantiškoji, yra dvi šalys, ir jų demokratijos kokybės indeksai išsiskiria (Latvijos indeksas slenkstį peržengia, o Lenkijos – ne).

Lenkijos atvejo aiškinti neverta, nes šį paaiškina 7-oji eilutė, kurioje matoma, kad net ir slenkstį peržengusių BVP ir socialinio kapitalų rodiklių nepakanka geram demokratijos kokybės įverčiui, dėl to šiuo atveju gautas rezultatas yra logiškas. Tačiau dėl tos pačios priežasties Latvijos rezultatą reikėtų paaiškinti plačiau. Šioje valstybėje vien aukšto socialinio kapitalo rodiklio pakankamumą tiesiog galėtų paaiškinti kitas, į mūsų analizę neįtrauktas kintamasis – institucijų įtraukumas, kurį paaiškinanti teorija buvo aptarta literatūros apžvalgoje. Anot jos, institucijų įtraukumo užtikrinimas veda link politinio pliuralizmo bei žemesnio korupcijos lygio, nes įtraukios institucijos užkerta kelią vienai politinei grupei sutelkti neproporcingai daug galios ir taip šalyje kurti klientelistines ar nepotistines tendencijas.

Šio neįtraukto kintamojo aiškinamąją galią įrodo pasaulinis korupcijos reitingas, kurį sudaro „Transparency International“ – jame

108 World Justice Project, „WJP Rule of Law Index“. Žiūrėta 2025 m. gegužės 21 d. <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>.

Latvija užėmė 38 vietą iš 180 valstybių¹⁰⁹, o Lenkija žemesnę – 53¹¹⁰. Taip pat svarbu paminėti, kad Latvija akivaizdžiai ir toliau tęsia institucijų nepriklausomumo plėtimą, nes ši valstybė yra vienintelė iš šešių ES šalių (kartu su Airija, Čekija, Italija, Graikija ir Estija), kuri nuo 2012 metų „smarkiai“ pagerino savo korupcijos rodiklius¹¹¹.

Paminėjus šį faktą dar reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad visos 6 šalys, išskyrus Graikiją (kuri lentelėje teigiamai įvertinta tik pagal demokratijos amžiaus kriterijų), peržengė mūsų iškeltą demokratijos kokybės slenkstį.

7.3. Italija

Trečiasis atvejis, kuris išsiskiria ir dėl to yra vertas atskiros paaiškinimo, yra Italija (5 eilutė). Ši šalis, kartu su Kipru ir Malta, pasižymi slenkstį peržengiančiais BVP ir demokratijos amžiaus rodikliais bei slenksčiui peržengti nepakankamais socialinio kapitalo ir vertybinio pasaulio skirstymo rodikliais, tačiau, priešingai nei dvi minėtosios šalys, Italijos galutinis demokratijos kokybės rodiklis yra pakankamas, jog priklausomo kintamojo rezultatas būtų vietetas. Šį išskirtinumą paaiškinti būtų galima istoriškai – mat Italija yra viena iš šešių šalių, kuri nuo pat 1951 metų priklausė Europos plieno ir anglių bendrijai ir visiems iš šios organizacijos kilusiems dariniams, o Kipras su Malta prie ES prisijungė tik 2004 metais¹¹².

109 Transparency International, „Latvia“, 2024. Žiūrėta 2025 m. gegužės 15 d. <https://www.transparency.org/en/countries/latvia>.

110 Transparency International, „Poland“. Žiūrėta 2025 m. gegužės 15 d. <https://www.transparency.org/en/countries/poland>.

111 Transparency International, „2023 Corruption Perceptions Index: Weak Checks & Balances Undermining Anti-Corruption Efforts In Western Europe & EU“, 2024. Žiūrėta 2025 m. gegužės 15 d. <https://www.transparency.org/en/press/2023-corruption-perceptions-index-weak-checks-balances-undermining-anti-corruption-efforts-in-western-europe-eu>.

112 European Commission, „From 6 to 27 Members – European Commission“, Žiūrėta 2025 m. gegužės 15 d., https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/6-27-members_en.

Šį aspektą galima vertinti panašiai kaip ir demokratijos amžiaus. Tikėtina, kad dėl ilgo priklausymo šiai liberalias demokratines vertybes skatinančiai organizacijai Italijoje labiau įprastos ir išsiskynusios demokratiją palaikančios institucijos nei Maltoje ar Kipre.

Tai, jog demokratijos kokybę skatinančios institucijos Italijoje yra tiesiog galimai giliau išsiskynusios dėl ilgo priklausymo ES, įrodo palyginti stabili Italijos pozicija organizacijos atžvilgiu, tuo tarpu Maltos valdančioji Darbo partija, kuri dabar yra laimėjusi tris parlamento rinkimus iš eilės, prieš įstojimą jam gana ilgai priešinosi, o per 2024 metų EP rinkimų kampaniją aktyviai kritikavo ES norą daugiau investuoti į gynybą¹¹³. Kipre pozicijos stabilumą trikdo tai, kad šiaurinė salos dalis yra okupuota Turkijos (ir nors *de jure* ši dalis yra ES, bet *de facto*, kadangi ją valdo Turkija, ES įtakos ten neturi) bei smarkiai atsilikusi švietimo ir ekonomikos rodikliais, lyginant su ES standartais¹¹⁴. Tokios politinės aplinkybės salose smarkiai skiriasi nuo Italijos situacijos ir dar labiau paaiškina valstybės išskirtinumą ir gerą demokratijos kokybę, nepaisant to, kad naudojamų kintamųjų įverčiai sutampa su Kipro ir Maltos.

4 LENTELE. KLA tiesos lentelė, su panaikintomis prieštaringomis eilutėmis

Eilutės nr.	B	S	V	A	D	Atvejai
1.	0	0	0	0	0	5: Bulgarija, Kroatija, Vengrija, Rumunija, Slovakija.
2.	0	0	0	1	0	1: Graikija
3.	0	1	0	0	0	1: Lenkija.
4.	1	0	0	0	1	2: Čekija, Ispanija

113 Jean–Claude Cachia, „Navigating Polarisation Malta’s Two–Party Dynamics in the 2024 EU Elections“, *Politique Européenne* 86(4) (2024), 186–187.

114 Derya Oktay, „Cyprus: the South and the North“, *Security Urban issues and urban policies in the new EU countries* 30, (2005), 227–228.

Eilutės nr.	B	S	V	A	D	Atvejai
5.	1	0	0	1	0	2: Kipras, Malta.
6.	1	0	1	1	1	1: Vokietija
7.	1	1	0	0	0	1: Slovėnija
8.	1	1	0	1	1	6: Austrija, Belgija, Prancūzija, Airija, Liuksemburgas, Portugalija.
9.	1	1	1	0	1	1: Estija
10.	1	1	1	1	1	4: Danija, Suomija, Nyderlandai, Švedija.

8. TYRIMO REZULTATAI

8.1. Liberaliosios demokratijos analizė, įtraukiant tik praktikoje egzistuojančius atvejus

Atlikus visas KLA procedūras TOSMANA programine įranga, išskiriami šie, galutiniai, logiškai esminiai pirminiai implikantai:

1 FORMULĖ. Teigiamų baigmių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų Boole minimizacijos rezultatų apibendrinimas.

$$BSA^{115} + BSV^{116} + BVA^{117} + Bsva^{118} = D$$

- 115 Konjunktūra, paaiškinanti Austrijos, Belgijos, Prancūzijos, Airijos, Liuksemburgo, Portugalijos + Danijos, Suomijos, Nyderlandų, Švedijos atvejus.
- 116 Konjunktūra, paaiškinanti Danijos, Suomijos, Nyderlandų, Švedijos + Estijos atvejus.
- 117 Konjunktūra, paaiškinanti Danijos, Suomijos, Nyderlandų, Švedijos + Vokietijos atvejus.
- 118 Konjunktūra, paaiškinanti Čekijos, Ispanijos atvejus.

Iš šių rezultatų galime matyti, kad nė vienas kintamasis nėra pats iš savęs pakankamas, aiškinant demokratijos kokybę. Vis dėlto BVP vienam gyventojui rodiklis figūruoja kiekvienoje galimoje konjunktūroje (yra svarbus paaiškinant visus 14 atvejų). Tai rodo, kad rodiklis yra būtinas, tačiau nepakankamas demokratijos sėkmei paaiškinti. Likę kintamieji figūruoja trijose iš 4 galimų konjunktūrų. Tai rodo, kad jie nėra nei pakankami, nei būtini sąlygojant mūsų priklausomą kintamąjį ir priežastinį vaidmenį atlieka tik konkrečiame kontekste. Tokius veiksnius tyrėjai apibūdina kaip INUS sąlygas – nepakankamas, bet reikalingas dalis nebūtinoje, tačiau pakankamoje priklausomo kintamojo sąlygoje¹¹⁹.

Socialinis kapitalas yra svarbus aptariant 13 iš 14 atvejų (išskyrus Vokietiją), saviraiškos bei sekuliarios – racionalių vertybės figūruoja 8 šalių aiškinime, o demokratijos amžius taip pat 13-oje (be Estijos) atvejų. Ko gero, įdomiausia yra paskutinioji konjunktūra. Ją, kaip ir visas likusias, paaiškinsime detaliau:

- **BSA.** Ši konjunktūra padeda paaiškinti daugiausia – net 10 ES šalių (žr. 116 išnašą). Aukštas BVP vienam gyventojui lygis, aktyvus įsitraukimas į (ne)formalias veiklas bei ilgametė demokratija – vienas iš modelių, aiškinančių liberaliosios demokratijos buvimą. Į šį modelį neįtrauktas vertybinio skirstymo kintamasis, kadangi šioje konjunktūroje jis liberaliajai demokratijai įtakos nedaro.
- **BSV.** Antroji konjunktūra paaiškina liberaliosios demokratijos buvimą 5-iose valstybėse (žr. 117 išnašą). Ten liberaliosios demokratijos buvimą lemia BVP vienam gyventojui, socialinis kapitalas ir, skirtingai nei pirmoje konjunktūroje, vertybinis skirstymas. Demokratijos amžius čia įtakos neturi.
- **BVA.** Trečioji nepriklausomų kintamųjų sąjunga paaiškina keturias iš penkių BSA bei BSV modeliuose pasireiškusių

119 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė*, 60.

valstybių (Daniją, Suomiją, Nyderlandus ir Švediją, kurios pasikartoja trijose konjunktūrose), tačiau taip pat ir Vokietijos atvejį. Šioje konjunktūroje trijų iš keturių nepriklausomų kintamųjų įverčiai yra „1“ – BVP vienam gyventojui, vertybinio skirstymo bei demokratijos amžiaus. Modelyje nefigūruoja tik socialinis kapitalas.

- **Bsva.** Kaip jau minėta, ši rezultatų kombinacija yra pati įdomiausia dėl savo specifiškumo. Ji rodo, jog tam, kad liberalioji demokratija klestėtų, yra pakankamas aukštas BVP vienam gyventojui lygis, sujungtas su mažu socialinio kapitalo rodikliu, orientavimusi į tradicines – išlikimo (materializmo) vertybes bei jaunu demokratijos amžiumi. Nepaisant to, konjunktūra padeda paaiškinti Čekijos bei Ispanijos atvejus, kurių kitos kombinacijos paaiškinti negali.

2 FORMULĖ. Neigiamų baigmių, kai neįtraukiami logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų Boole minimizacijos rezultatų apibendrinimas.

$$\text{bsv}^{120} + \text{svA}^{121} + \text{Sva}^{122} = \text{d}^{123}$$

- 120 Konjunktūra, paaiškinanti Bulgarijos, Kroatijos, Vengrijos, Rumunijos, Slovakijos + Graikijos atvejus.
- 121 Konjunktūra, paaiškinanti Kipro, Maltos + Graikijos atvejus.
- 122 Konjunktūra, paaiškinanti Lenkijos + Slovėnijos atvejus.
- 123 Svarbu pastebėti ir tai, kad, atliekant Boole minimizacijos procedūras, TOSMANA pateikė ir alternatyvią logiškai reikšmingų pirminių implikantų formulę: $\text{bva} + \text{svA} + \text{Sva} = \text{d}$. Ji atsirado kryžminant pradinės atvejų sąlygas (bsva) bei pirminius implikantus (bsv ir bva). Pirmosios formulės (bsv) atveju, drauge yra paaiškinama Graikija, alternatyviai (naudojant bva konjunktūrą) būtų paaiškinta Lenkija. Tačiau iš esmės nėra svarbu, kurią konfigūraciją naudosime, kadangi tiek vienas, tiek kitas atvejis jau yra paaiškintas kitų (svA ir Sva) konjunktūrų. bsv variantą pasirinkome naudoti grynai pragmatiniais tikslais – dėl aiškesnių darbo rezultatų.

Šie rezultatai rodo, kad visose trijose konjunktūrose atsispindi trečiasis – kultūrinis / vertybinis nepriklausomas kintamasis. Galima matyti, jog demokratijos nebuvimą valstybėse lemia vadovavimasis tradicinėmis bei orientuotomis į išlikimą vertybėmis. Tačiau šis kintamasis nors ir yra būtinas, jis nėra pakankamas prastai demokratijos kokybei paaiškinti. Kitas kintamasis, socialinis kapitalas, taip pat figūruoja visose konjunktūrose, tačiau jo vaidmuo yra gana prieštaringas, kadangi demokratijos nebuvimą sąlygoja socialinio kapitalo nebuvimas dvejose iš trijų konjunktūrų, o trečioje, būtent teigiamas socialinio kapitalo vertinimas pastebimas kaip veiksnys, kuris lemia prastą demokratijos kokybę.

- Stebint demokratijos amžių, susiduriama su panašia specifika. Tačiau šis rodiklis, skirtingai nei socialinis kapitalas, nepasižymi būtinumu. Jo svarbą galime pastebėti dvejose iš trijų konfigūracijose, ir drauge jis svarbus aptariant 5 iš 10-ies šalių padėtį. Galiausiai, žemas BVP vienam gyventojui lygis yra tik vienos prastą demokratiją sąlygojančios konjunktūros dalis. Jis padeda paaiškinti 6 iš 10-ies valstybių padėtį. Šie rezultatai yra iš tiesų kontrastingi, kadangi prieš tai aptartuose (teigiamų baigmių) atvejuose, būtent aukštas BVP vienam gyventojui lygis buvo išskirtas kaip būtinas (nors ir nepakankamas) veiksnys kombinacijose, sąlygojančiose aukštą liberaliosios demokratijos įvertį. BVP vienam gyventojui bei demokratijos amžius šiame sprendinyje atspindi INUS sąlygas.
- **bsv.** Šių nepriklausomų kintamųjų sandauga paaiškina daugiausia valstybių, turinčių neigiamas baigmes: Bulgarijos, Kroatijos, Vengrijos, Rumunijos, Slovakijos, Graikijos. Jos pasižymi žemu BVP vienam gyventojui, nežymiu įsitraukimu į savanorišką veiklą, be to, joms būdingos tradicinės, į išlikimą nukreiptos vertybės. Šioje kintamųjų kombinacijoje demokratijos amžius jokio vaidmens neatlieka.

- **svA.** Prasti socialiniai santykiai, vertybinė sąsaja su tradicinėmis / išlikimo vertybėmis bei ilgalaikė demokratija paaiškina liberalios demokratijos nebuvimą Kipre, Maltoje bei Graikijoje. Paradoksalu, kad demokratijos ilgaamžiškumas konjunktūroje su bažnytinėmis vertybėmis ir nesivienijimu į formalius ir neformalius socialinius santykius visgi gali nulėmti liberaliosios demokratijos nebuvimą, vadinasi, yra nepakankama sąlyga demokratijai vystytis.
- **Sva.** Aktyvaus dalyvavimo visuomeninėje veikloje, tradicinių vertybių propagavimo bei neilgaamžiškos demokratijos veiksniai nurodo Lenkijos ir Slovėnijos atvejus. Vadinasi, geri socialiniai santykiai nėra pakankama sąlyga liberaliosios demokratijos atsiradimui, jei valstybėje vyrauja tradicinės – išlikimo vertybės, o demokratija yra palyginti jauna. Žemas BVP rodiklis nei šioje, nei ankstesnėje konjunktūroje nefigūruoja, vadinasi, nėra būtina sąlyga prastai demokratijos kokybei išsivystyti.

8.2. Liberaliosios demokratijos analizė, įtraukiant ir praktikoje neegzistuojančius atvejus

3 FORMULĖ. Teigiamų baigmių, kai įtraukiami ir logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų Boole minimizacijos rezultatų apibendrinimas.

$$V^{124} + SA^{125} + Bsa^{126} = D$$

- 124 Konjunktūra, paaiškinanti Danijos, Suomijos, Nyderlandų, Švedijos + Estijos + Vokietijos atvejus.
- 125 Konjunktūra, paaiškinanti Austrijos, Belgijos, Prancūzijos, Airijos, Liuksemburgo, Portugalijos + Danijos, Suomijos, Nyderlandų, Švedijos atvejus.
- 126 Konjunktūra, paaiškinanti Čekijos, Ispanijos atvejus.

Gautos tokios kintamųjų kombinacijos rodo, kad tiek valstybės kultūrinis identitetas, tiek jos socialinio kapitalo rodiklis bei amžius, tiek ekonominis išsivystymas teoriškai galėtų nulemti gerą demokratijos kokybę. Galima suprasti, kad jei šalies kultūra yra paremta protestantizmu, šios vienos, nebūtinės, nors pakankamos sąlygos gali visiškai užtekti paaiškinant dalį praktikoje nestebimų atvejų, bei Danijos; Suomijos; Nyderlandų; Švedijos + Estijos + Vokietijos geras demokratijos kokybes. Panašius rodiklius gali padėti pasiekti ir kiti kintamieji – aukštas socialinio kapitalo rodiklis bei brandi demokratija. Ši sandauga realybėje aiškina 10 atvejų iš 14. Gana keistai atrodo trečiojo lygties dėmens – ekonominio rodiklio – įtaka: anot gautų rezultatų, prie gero demokratinio valstybės veikimo aukštas BVP gali nuvesti tik tada, kai toje pačioje šalyje yra žemas socialinio kapitalo lygis ir demokratinis režimas, palyginti yra jaunas.

Vis dėlto šių rezultatų negalime traktuoti kaip lemiančių priežastinius ryšius dėl elementarios priežasties – programoje TOS-MANA atliktų supaprastinančių prielaidų. Norint ištirti potencialius, realybėje neegzistuojančius atvejus, programa atliko atitinkamas neegzistuojančių atvejų prielaidas (apie tai, kokie potencialūs nepriklausomų kintamųjų deriniai turėtų lemti priklausomą kintamąjį). Vis dėlto negalime šių prielaidų priimti, kadangi buvo padarytos prezumpcijos¹²⁷, kuriomis tiek teoriniu, tiek praktiniu lygmeniu sunku būtų neabejoti¹²⁸. Nors gauname trumpesnę, bendresnę formulę, aiškinančią demokratijos kokybės priežastis, netikime, kad tokia bei panašios prielaidos yra pakankamai prasmingos ir įtikinamos empirinės tikrovės požiūriu. Todėl, aptariant rezultatus tyrimo išvadose, pasitelksime formulę, aiškinančią tik praktikoje matomus atvejus.

127 Kaip antai $bsVa = 1$.

128 Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius, *Kokybinė lyginamoji analizė*, 84.

4 FORMULĖ. Neigiamų baigmių, kai įtraukiami ir logiškai galimi, bet nestebimi atvejai, priežastinių sąlygų konfigūracijų Boole minimizacijos rezultatų apibendrinimas.

$$\mathbf{b}^{129} + \mathbf{svA}^{130} + \mathbf{Sva}^{131} = \mathbf{d}$$

Formulė nuo nagrinėtos tik praktiškai stebimais atvejais, mažai pasikeitė. Pasikeitimas matomas tik pirmojoje išraiškos dalyje. Įtraukę ir nestebimus atvejus, galime matyti, kad prastos liberaliosios demokratijos rezultatą gali lemti tik žemas BVP lygis vienam gyventojui. Tokia konjunktūra paaiškina 7 iš 10 (Bulgarijos, Kroatijos, Vengrijos, Rumunijos ir Slovakijos + Graikijos + Lenkijos) atvejus bei hipotetinių atvejų dalį. Be to, kad žemas realaus BVP vienam gyventojui lygis išskirtas kaip pakankamas, tačiau nebūtinai prastai demokratijos kokybei paaiškinti, kitų pakitimų nepastebėta. Tačiau, visai kaip ir analizuojant teigiamas baigmes, įtraukiant realybėje nestebimus atvejus, šių sąlygų taip pat negalima laikyti įrodančiomis priežastinių ryši. Iš esmės todėl, jog prieduose pateiktose vizualizacijose aiškiai matyti, jog tiek teigiama, tiek neigiama formulės perdengia baltuosius vizualizacijų plotus (hipotetinius nepriklausomų bei priklausomo kintamųjų junginius – empiriškai nestebimus atvejus), tai rodo, kad programa padarė prieštarų supaprastinančių prielaidų. Būtent todėl abiejų glaustųjų sprendinių negalime įtraukti į tyrimo išvadas. Jas formuluosime remiantis išimtinai stebimais empiriniais atvejais.

129 Konjunktūra, paaiškinanti Bulgarijos, Kroatijos, Vengrijos, Rumunijos, Slovakijos + Graikijos + Lenkijos atvejus.

130 Konjunktūra, paaiškinanti Kipro, Maltos + Graikijos atvejus.

131 Konjunktūra, paaiškinanti Lenkijos + Slovėnijos atvejus.

9. IŠVADOS

Apibendrinant visą šį rašto darbą reikėtų priminti įvade iškeltus tikslus. Pagrindinio tyrimo tikslo išsikeltais kintamaisiais (BVP, socialiniu kapitalu, valstybės vertybiniu pagrindu ir demokratijos amžiumi) bus siekiama paaiškinti demokratijos kokybę visose 27-iose ES šalyse. Visi kintamieji buvo pasirinkti pagal atitinkamas kitų mokslininkų išvestas teorijas apie galimą minėtų veiksnių poveikį demokratijai. BVP kintamasis buvo paremtas S. M. Lipset teorija, kad didesnis ekonominis išsivystymas prisideda prie kokybiškesnio demokratizacijos išsivystymo. Socialinio kapitalo (kuris buvo vertintas pagal savanorystės rodiklius, įsitraukimą į formalias ir neformalias visuomenines veiklas) svarba buvo pagrįsta R. Putnam surastu ryšiu tarp stipraus piliečių įsitraukimo ir įvairių trukdžių korupcijai bei kitiems demokratijai trukdantiems procesams. Trečiasis kintamasis – valstybės vertybinė klasifikacija buvo paremta R. Inglehart ir C. Welzel sudarytu šalių vertybiniu žemėlapiu, kuriame būtent protestantiškos kultūros labiausiai skatino saviraiškos bei racionalias vertybes (kurios yra palankiausios demokratijos klestėjimui). Nors demokratijos amžiaus reikšmingumui pagrįsti buvo naudojamos kelių autorių mintys, tačiau daugiausiai remtasi R. Dahl pastebėjimu, kad demokratijoms ilgaamžiškėjant, kai kurie anksčiau toleruoti procesai tampa nebepriimtini, pavyzdžiui, žmogaus teisių pažeidimai.

Atlikus Ch. Ragin išplėtotą kokybinę lyginamąją analizę buvo išsiaiškinta, kad sąlygos, lemiančios gerą liberaliosios demokratijos kokybę, yra šios:

$$BSA + BSV + BVA + Bsva = D$$

Liberaliosios demokratijos (gerą) kokybę Europos Sąjungos šalyse lemia:

- aukštas realaus BVP vienam gyventojui lygis, aukštas socialinio kapitalo įvertis ir ilgaamžis demokratijos veikimas, arba

- aukštas realaus BVP vienam gyventojui lygis, aukštas socialinio kapitalo įvertis ir saviraiškos bei sekuliarių –racionalių (modernių) vertybių šalyje gajumas, arba
- aukštas realaus BVP vienam gyventojui lygis, saviraiškos bei sekuliarių – racionalių (modernių) vertybių šalyje gajumas ir ilgaamžis demokratijos veikimas, arba
- aukštas realaus BVP vienam gyventojui lygis, žemas socialinio kapitalo įvertis, vadovavimasis tradicinėmis ir išlikimu paremtomis vertybėmis bei neilgas demokratijos būvis.

Sąlygos, paaiškinančios prastą demokratijos kokybę:

$$bsv + svA + Sva = d$$

- žemas realaus BVP vienam gyventojui lygis, prasti vienijimosi neskatinantys socialiniai santykiai ir vadovavimasis tradicinėmis – išlikimą akcentuojančiomis vertybėmis, arba
- prasti socialiniai santykiai, vadovavimasis tradicinėmis – išlikimą akcentuojančiomis vertybėmis bei ilgas demokratijos veikimo laikas, arba
- geri socialiniai santykiai, koegzistuojantys drauge su išlikimu – tradicinėmis vertybėmis bei neilgu demokratijos gyvavimu.

Keliant hipotezes buvo tikimasi, kad visų pasirinktų rodiklių ryšys su demokratijos kokybe bus pozityvus, t. y. didesnė kintamojo vertė turėtų lemti aukštesnę demokratijos kokybės įvertį. BVP atveju (**H1**) hipotezė visiškai pasitvirtino, kadangi šis kintamasis yra būtinas (nors ir nepakankamas) siekiant paaiškinti demokratijos kokybę. Drauge, vienoje iš konjunktūrų, aiškinančių prastą demokratijos kokybę, žemas BVP vienam gyventojui lygis figūruoja, padedant paaiškinti 6 iš 10 atvejų. Kitų kintamųjų hipotezės (**H2, H3 ir H4**) nebuvo iki galo patvirtintos, nes nė vienas iš likusių kintamųjų nebuvo būtinas aukštai demokratijos kokybei, nepaisant to,

kad aukšti šių kintamųjų įverčiai (teigiama baigme) figūravo dviejose iš keturių būtinų konjunktūrų. Socialinis kapitalas bei ilgas demokratijos amžius padėjo paaiškinti po 11 atvejų, o sekuliarios – saviraiškos vertybės – 6.

Prieštaringsiausia konjunktūra, nulemianti demokratijos kokybę, išskiria aukštą BVP vienam gyventojui lygį, koegzistuojantį su žemu socialiniu kapitalu, tradicinėmis vertybėmis bei trumpu demokratijos veikimu. KLA metodo specifika pažymi tuo, kad, gavus logiškai esminius pirminius implikantus (priklausomą kintamąjį lemiančias sąlygas), jais negalima tiesiogiai disponuoti (pvz., vieną iš sąlygų, esančių formulėje, laikyti nerelevantiška), ir visą teigiamų ar neigiamų baigmių formulę turime laikyti bendra. Būtent tai stipriai susilpnino likusių trijų nepriklausomų kintamųjų priežastinių ryšių, kita vertus, padeda paaiškinti du atvejus, kurių kitos konjunktūros (bendrosios formulės dalys) neapėmė.

Nagrinėjant kokybiškos liberaliosios demokratijos nebuvimo faktorius, į akis krenta kintamasis, išreiškiantis šalių vertybinę pasiskirstymą. Galima aiškiai matyti, kad valstybės orientavimasis į tradicines bei išlikimą akcentuojančias vertybes (aukštinančias Dievą, materialines vertybes, paminančias postmaterialistinę saviraiškos elementą) yra būtina (bet nepakankama) sąlyga aiškinant prastą valstybių demokratiją. Vis dėlto ši įžvalga neleidžia visiškai patvirtinti šio kintamojo hipotezės, kadangi kėlėme atvirkštinių ryšių¹³², taip pat, aptariant teigiamąsias baigmes, šis kintamasis tokiu reikšmingumu nepasižymėjo.

Toliau analizuodami neigiamas baigmes, susiduriame su konjunktūromis, teikiančiomis daugiau suvokimo apie pasirinktų kintamųjų įtaką. Tokios kombinacijos yra **Sva** ir **svA**. Pirmasis junginys gali paneigti pozityvią aukšto socialinio kapitalo įtaką demokratijos kokybei. Matome, jog nors valstybėse yra puikiai plėtojami

132 Sekuliarios ir saviraiškos vertybės turėtų lemti aukštą liberaliosios demokratijos lygį, o ne tradicinės / išlikimo žemą.

formalūs ir neformalūs visuomeniniai ryšiai, dauguma žmonių įsitraukia į savanoriškas veiklas, aktyvią pilietinę veiklą, ši savybė yra nepakankama plėtotis gerai liberaliajai demokratijai, kuomet demokratijos amžius yra trumpas, o valstybės piliečiai vadovaujami tradicinėmis vertybėmis.

Antrasis junginys žymi tai, kad nors valstybės demokratija gali būti ilgaamžė, jos ilgaamžiškumas, koegzistuojantis su žemu socialiniu pasitikėjimo bei neprotestantiškomis vertybėmis, nulemia prastą liberaliosios demokratijos kokybę. Šie rezultatai iš dalies prieštarauja R. Dahl iškeltai hipotezei, kad visi demokratijos režimai, bėgant amžiams, tampa liberalesni ir suteikiantys geresnę apsaugą žmogaus teisėms. Matome, kad tradicinės vertybės daro didesnę įtaką demokratijos kokybei nei tiesiog demokratijos branda, tad gerai kokybei reikia ne tik ilgo demokratinio režimo išsilaikymo, bet ir vidinės valstybės kultūrinės kaitos.

Svarbu apkalbėti ir rašto darbo trūkumus, pradedant nuo tyrimo ribotumo. Demokratijos kokybės matavimai oficialiuose tyrimuose, kaip mūsų naudotame V-Dem, apima gerokai daugiau nepriklausomų kintamųjų, kadangi matuojant tokį kompleksišką rodiklį įtakos turi daugybė skirtingų veiksnių. Mūsų tyrime išskirti nepriklausomi kintamieji buvo tik keturi, todėl pagal juos nebūtų galima generalizuoti ir teigti, kad būtent šiame tyrime gautos konjunktyūros lemia demokratijos buvimą ar nebuvimą *per se*. Generalizuoti negalima ir dėl to, kadangi tiriant glaustuosius KLA sprendinius (įtraukiant empiriškai nestebimus atvejus), programa pateikė kontrafaktinių supaprastinančių prielaidų, dėl kurių negalėjome gautų rezultatų laikyti įtikinamais. Būtent todėl, tyrime pateiktos išvados galioja išimtinai aiškinant esamų (Europos Sąjungos) valstybių specifiką.

Taip pat mūsų nepriklausomi kintamieji neišaiškino visų valstybių modelių – Lietuvos, Latvijos ir Italijos atvejai tyrime sukėlė prieštarų eilučių problemą. Kaip minėjome metodologijoje, ją

išsprendėme pasirinkę lengvesnį variantą – atskirai aiškinant kiekvienos valstybės modelį, o ne peržvelgti ar keisti kintamuosius. Taip iš tyrimo eigos pašalinome tris valstybes, kurių duomenys galėjo turėti įtakos galutinių rezultatų tikslumui.

Galiausiai, nepriklausomas kintamasis „socialinis kapitalas“ mūsų darbe išreiškiamas kaip savanoriavimas ir aktyvus dalyvavimas visuomeninėje veikloje, tačiau verta paminėti, kad tokio kompleksiško koncepto dedamųjų galima įvardyti ir daugiau (pvz., socialinis kapitalas yra siejamas ir su pasitikėjimu vieni kitais, institucijomis ir kt.) todėl duomenys, apsiribojantys tik viena iš socialinio kapitalo matavimo formų, gali neatitikti bendrų socialinių santykių ypatumų.

Kalbant apie rekomendacijas, iš pateiktų išvadų aiškiai matyti, kad demokratijos kokybė pasižymi nemenku komplikuotumu ir heterogeniškumu. Gauti rezultatai implikuoja tai, kad nėra vieno teisingo, tikslaus, demokratijos kokybę absoliučiai galinčio paaiškinti veiksnio (net ir pasitvirtinusi hipotezė kaip sąlyga veikia tik bendroje konjunktūroje). Todėl tyrėjams pravartu būtų tikrinti priežastines hipotezes, tolesnėse KLA, kaip metodo taikymo priemonėse, kelti kitus nepriklausomus kintamuosius, potencialiai padedančius aiškiau atrasti demokratijos kokybės ir ją nulemiančių priežasčių ryšį.

Rusijos režimo žlugimas

**Domantas Butrymas, Rapolas Ilonis,
Girstė Vaiciukaitė, Aistė Vaitkevičiūtė,
Mantas Židonis**

Prof. Margaritos Šešelgytės komentaras:

Stiprioji darbo dalis – metodologija, autoriai naudoja W. Harman divergencijos žemėlapių techniką. Ši technika leidžia sistemiškai vertinti Rusijos režimo žlugimo scenarijus ir sukurti ateities prognozę. Tai suteikia naują perspektyvą šiuolaikiniam politiniams tyrimams ir išsiskiria iš tradicinių analizės būdų. Darbo svarbumas atsiskleidžia aktualumu šiandieniniame pasaulyje – atsižvelgiant į dabartinės geopolitinės įtampas ir karo Ukrainoje kontekstą, ši analizė padeda geriau suprasti galimas Rusijos politinės sistemos raidos kryptis bei jų pasekmes visai tarptautinei bendruomenei.

ĮVADAS

Rusijos Federacija suformuojama 1990 m., žlugus Sovietų Sąjungai. XIX a. 10 dešimtmečio Rusijos politinis režimas buvo apibūdinamas kaip netobula demokratija. Tačiau praėjus vos dešimtmečiui prasidėjo procesai, kurie tapo dabartinio, autoritarinio režimo užuomazgų pradžia. Šių pokyčių iniciatoriumi ir dabartinio režimo formuotoju tapo Vladimiras Putinas, kuris 2000 m. pradėjo eiti Rusijos Prezidento pareigas¹. Pirmoje kadencijoje didelių pokyčių nevyko, nes Putinui teko konkuruoti su Boriso Jelcino suformuotu „vidiniu žiedu“, kurį sudarė ištikimi Jelcino bendražygiai. Buvusio

1 Grigorii Golosov, „The place of Russia's political regime (2003–2023) on a conceptual map of the world's autocracies“, *Social Science Information*, (2023), 399.

režimo silpnėjimas prasidėjo 2003–2004 metais, kuomet Putino vadovaujama partija „Vieninga Rusija“ užsitikrino daugumą parlamente, o Putinas buvo perrinktas antrai prezidento kadencijai. Nauja politinė jėga ir jos lyderis Vladimiras Putinas pradėjo įgyvendinti rinkimų sistemos, valstybės institucijų ir politinio režimo pakeitimus, kurie leido sukurti autokratinį režimą.

Pradžioje šis režimas atrodė klestintis ir padedantis Rusijai atsigauti po SSRS griūties. Net Vakarai džiaugėsi Putino valdžia ir tikėjosi glaudaus bendradarbiavimo. Tačiau laikui bėgant buvo suprata, kad Rusija neplanuoja vykdyti demokratinų reformų, o verčiau siekia jėga plėsti savo įtakos zoną. Nors Putinas ne kartą vykdė ekspansyviuos veiksmus (pavyzdžiui, 2014 m. aneksavo Krymą), tačiau 2022 metų vasario 24 dieną prasidėjusi Rusijos invazija į Ukrainą – didžiausias dabartinio Rusijos režimo išpuolis, atskleidęs Putino norą atkurti Rusijos imperijos sienas bei parodęs režimo ir valstybės silpnybes. Karo Ukrainoje akivaizdoje Vakarų valstybės pradėjo taikyti sankcijas agresorei, o Europos Parlamentas pripažino Rusiją teroriste valstybe². Atsižvelgus į dabartinę režimo situaciją – nuostolius, patiriamus kare, silpną ekonomiką, visuomenės opozicijos apraiškas („Yabloko“, PARNAS veikla ir jų lyderio A. Navalno nužudymas) bei visišką bendradarbiavimo su Vakarais nutraukimą, galima teigti, kad Rusijos režimas neišvengiamai žlugs. Šio rašto darbo tikslas – rasti labiausiai tikėtinus Rusijos režimo žlugimo scenarijus.

Apžvelgus mokslinę literatūrą išaiškėjo, kad Rusijai prognozuojama ateitis yra sietina su chaosu, pilietiniais karais, priklausomybe nuo Kinijos, režimo griežtėjimu ar (idealiomis aplinkybėmis) atkurtais santykiais su Vakarais. Visos mokslininkų perspektyvos

2 European Parliament, „European Parliament declares Russia to be a state sponsor of terrorism“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221118IPR55707/european-parliament-declares-russia-to-be-a-state-sponsor-of-terrorism>

padeda pagrindą ateities sąlygoms, kurios turi būti įtrauktos į Rusijos ateities įvykius skirtingais laikotarpiais, o pasirinktas metodas – W. Harmano divergencijos žemėlapis, leidžia rasti labiausiai tikėtinas įvykių sekas ir režimo žlugimo scenarijus.

1. METODOLOGIJA

Kadangi šiame rašto darbe siekiama sukurti ateities scenarijų, bus remiamasi aiškiomis loginėmis sekomis, kurioms sukurti pasitelkta **divergencijos žemėlapių** technika. Šį metodą savo knygoje „An Incomplete Guide to the Future“ aprašė Willis W. Harmanas, pasiūlydamas būdą, kuris leidžia pranašauti ateities scenarijus, siejant skirtingų laikotarpių įvykius loginėmis grandinėmis³.

Išsirinkus ateityje tikėtiną fenomeną (šio darbo atveju Rusijos režimo žlugimas), pradžioje reikia sugalvoti 22 galimus įvykius ar būsenas, kurios tikėtinos ateityje ir yra susijusios su pasirinkta tematika⁴. Harmanas įspėja, kad būtina laikytis vidinio nuoseklumo bei pagrindinių šešių principų, kuriais grindžiami ateities tyrimai. Tęstinumas, skirtingų sektorių autonomiškumas, socialinių sistemų panašumas, priežasties ir pasekmės ryšiai, holistinės tendencijos, tikslų siekimas – pagrindiniai ateities scenarijų kūrimo ramsčiai⁵. Atsižvelgus į šiuos principus ir išvardijus 22 įvykius, reikia juos susisteminti laiko atžvilgiu – sugrupuoti į keturias laiko juostas. Keturi įvykiai (a–d), kurie labiausiai tikėtini artimoje ateityje, priskiriami trumpalaikiai perspektyvai [nuo 0 iki 5 metų], penki (e–i) vidutinio laikotarpio perspektyvai [nuo 5 iki 10 metų],

3 Peter Bishop, Andy Hines, Terry Collins, „The current state of scenario development: an overview of techniques“ *Foresight*, 9, (2007), 5–25.

4 W. Willis Harman, *An Incomplete Guide to the Future*, (San Francisco: San Francisco book company, 1976), 17.

5 *Ibid.*, 10–14.

šeši (j–o) ilgalaikei perspektyvai [nuo 10 iki 20 metų] ir mažiausiai tikėtini, septyni (p–z) – labai ilgalaikei perspektyvai [nuo 20 iki 50 metų]. Toks suskirstymas į keturis lankus sukuria vėduoklę, vadinamą divergencijos žemėlapiu (vizualus jo pavaizdavimas pateikiamas šio darbo išvadose). Svarbu paminėti, kad laikotarpių įvykiai taip pat turi būti išdėstyti nuo – iki principu (mūsų rašto darbe – nuo labiausiai iki mažiausiai tikėtino atitinkamu laikotarpiu). Susisteminus visus įvykius žemėlapio pavidalu, žvelgiant vertikalčiai matoma, kaip laiko atžvilgiu jie sąveikauja tarpusavyje, kurdami logines sekas, paaiškinančias pasirinktą problematiką – jos ateities viziją. Analizuojant atsiskleidžia divergencijos reikšmė, kadangi įvykių seka gali keisti savo kryptį keliaujant laikotarpiams. Tai reiškia, kad galime gauti seką $a - f - k - r$, bet taip pat ir $a - f - l - t$ ir kt. Kiekvienu laikotarpiu, pradedant nuo bet kurio iš keturių pirminių įvykių, kelias gali išsišakoti sukurdamas begales ateities istorijų⁶. Galiausiai, išrenkami vienas ar keli labiausiai tikėtini ir geriausiai įvardytus principus atitinkantys scenarijai, kurių loginės sekos yra detaliau pristatomos išvadose.

2. LITERATŪROS APŽVALGA

Apžvelgoje mokslinėje literatūroje nurodoma, kad W. Harmano divergencijos žemėlapių technika nėra dažnai naudojama tyrimuose, todėl metodas savaime suponuoja, jog šis rašto darbas į politikos mokslų darbų gretas įneša naujumo. Nors pati tematika – Rusijos režimas – dažnai analizuojama mokslininkų, ypač šių dienų karo Ukrainoje kontekste, tačiau žvelgimas į ateities perspektyvas per divergencijos žemėlapių prizmę suteikia darbui naują žiūros kampą.

6 W. Willis Harman, *An Incomplete Guide to the Future*, (San Francisco: San Francisco book company, 1976), 18.

Mokslinėje literatūroje randama tiek trumpo, tiek ilgo laikotarpio pranašavimų. Trumpo laikotarpio vizijos yra atsargesnės, glaudžiai siejamos su karo Ukrainoje įvykiais. Jonathano M. Acuffo straipsnyje „How Does this End?: The Ukraine War and the Future of Russia“ pristatomi trumpalaikiai padariniai Rusijai, kurie glaudžiai siejami su karo baigtimi. Pagrindinė autoriaus išvada – Rusija išlieka atspari Vakarų spaudimui tiek ekonominiu, tiek kariniu požiūriu. Naujos, liberalesnės galimybės, gali būti tikėtinos tik Putino valdymo pabaigoje, tačiau nėra pagrindo manyti, kad naujas režimas tikrai bus palankus demokratinėms valstybėms⁷. Jeronim Perović analizėje „Russia's Future as an Energy Power“ atskleidžiama energijos ir valdžios sąsaja, kuri trukdo ekonominėms reformoms, leisiančioms Rusijai prisitaikyti prie šių dienų iššūkių. Autorius teigia, kad Rusija – didžioji žaliavų galia, patiria sunkumų dėl Vakarų atsiribojimo nuo Rusijos naftos, o siekiant diversifikuoti naftos tiekimą, jai reikėtų didelių reformų, kurios šiuo metu nėra įmanomos dėl autoritarinio Putino valdymo. Ilgalais to padarinys – sužlugdyta nacionalinė ekonomika neišvengiamai sugriaus dabartinę politinę sistemą⁸.

Tuo tarpu ilgalaikės vizijos, kur kas drastiškesnės, remiasi scenarijų kūrimo principu. Artyomas Lukinas straipsnyje „The Russia–China entente and its future“ aptaria keturis Rusijos ateities scenarijus, remdamasis suartėjusiais Rusijos ir Kinijos santykiais. Pirmasis scenarijus – dešimties metų perspektyvoje yra tikėtina, kad Rusija ir Kinija sukurtų formaliąją antantę, tuo tarpu pagal antrąjį scenarijų ilgalaikėje perspektyvoje JAV gali užmegzti artimesnius santykius su Rusija, taip priversti ją atsisakyti bendradarbiavimo su Kinija. Trečiasis scenarijus iškelia tikimybę, kad Rusija

7 Jonathan M. Acuff, Hannah N Clegg, „How Does this End? : The Ukraine War and the Future of Russia“, *Journal of Strategic Security*, 17(2), (2024), 1–27.

8 Jeronim Perović, „Russia's Future as an Energy Power“, *CSS Analyses in Security Policy*, 316, (2022), 1–4.

pereitų prie demokratiškesnio režimo, taip pažeisdama santykius su Kinija, kuriems nutrukti įtakos galėtų turėti ir ketvirtajame scenarijuje pabrėžiamas Rusijos ir Kinijos galių nelygiavertiškumas ir naujų lyderių įtaka ateities politikai⁹. Tuo tarpu Olegas Shakirovas Rusijos užsienio reikalų ministerijos ataskaitoje teigia, jog Rusijos ir JAV santykiai ateityje turėtų išlikti šalti, o tai pakeisti galėtų nebent globalus sukrėtimas, kuris atvertų galimybių langą ateities bendradarbiavimui¹⁰. Casey Michel parengtoje Atlantic Council ataskaitoje „Russia Tomorrow: Five Scenarios for Russia's Future“ teigiama, kad pirmasis ir labiausiai tikėtinas scenarijus – Kremliaus *status quo* nepakis, kol Rusiją valdys Putinas. Antrajame scenarijuje, remiantis Prigožino inicijuotu „sukilimu“ ir Rusijos ekonominiu spaudimu iš Vakarų, neatmetama galimybė, kad Rusijoje gali įvykti perversmas. Trečiasis scenarijus – technokratinis posūkis suponuoja naują režimą, kuriam vadovauja nedidelis skaičius Vakaruose apmokyto technokratų elito, norinčio išskleisti galimus diplomatinis kanalus Vakaruose ir įtvirtinti demokratinio valdymo bruožus, tokius kaip legitimūs rinkimai. Šis scenarijus tikėtinas vidutinės trukmės laikotarpiu. Ketvirtasis scenarijus numato labai ilgalaikę perspektyvą ir Rusijos demokratinį valdymą, apimančią decentralizaciją, Rusijos teritorinių konfliktų išsprendimą bei demokratinę vertybių įdiegimą. Paskutinis scenarijus neatmeta chaoso, pilietinio karo ir dekolonizacijos galimybės¹¹. Taip pat ir Bob Deen et al. parengtoje Nyderlandų tarptautinių santykių instituto

9 Artyom Lukin, „The Russia–China entente and its future“, *International Politics*, (2021), 375–378. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7292939/>

10 Oleg Shakirov, „The Future of U.S.–Russia Relations“, *Russian International Affairs Council*, (2020), žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://russiancouncil.ru/papers/Russia-USA-PolicyBrief31En.pdf>

11 Michel Casey, „RUSSIA TOMORROW: Five Scenarios for Russia's Future“, *Atlantic Council Eurasia Center*, (2024) žiūrėta 2024 m. gruodžio 12 d., <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2024/02/Five-Scenarios-for-Russias-Future.pdf>

ataskaitoje pristatomi šeši Rusijos ateities scenarijai. Pirmasis – nuverčiamas Putinas, įvyksta demokratinės reformos, užmezgamas bendradarbiavimas su Vakarais. Antrasis – Rusija tampa visiškai priklausoma nuo Kinijos, karai tęsiasi, Putinas pakeičiamas Pekino išrinktu įpėdiniu. Trečiasis – Vakarai paranda vienybę, Rusija laimi karą Ukrainoje, Putino populiarumas išauga. Ketvirtasis – Putinas išlieka valdžioje per propagandą ir represijas, įsigali neostalinizmas, o Rusija izoliuojasi nuo tarptautinės erdvės. Penktasis – organizuotas chaosas, nėra aiškos valdžios. Šeštasis – regioniniai karo vadai užvaldo branduolinius išteklius, režimas žlunga, kai kuriuos subjektus pripažįsta Kinija, bet Vakarai vis dar priešiški Rusijai¹².

Tuo tarpu Stepheno Kotkino straipsnyje „The Five Futures of Russia“ Rusija ateityje lyginama su šių laikų valstybėmis, taip sukuriant penkis ateities scenarijus. Pirmasis – „Rusija kaip Prancūzija“, pabrėžia, kad Rusija galėtų tapti demokratija su teisės viršenybės sistema, tačiau tai mažai tikėtina trumpuoju laikotarpiu, nes Prancūzija nuo imperijos iki demokratijos evoliucionavo per kelis šimtmečius. Antrasis scenarijus – „Rusija atsitraukia“ ir keičia savo fokusą nuo užsienio ekspansijos į vidaus reformaciją dėl patiriamo demografinio mažėjimo, technologinio atsilikimo bei valstybės silpnėjimo. Trečiasis – „Rusija kaip Kinijos vasalas“, teigiama, kad Rusija taps visiškai priklausoma nuo Kinijos. Ketvirtasis – „Rusija kaip Šiaurės Korėja“ – autoritarinė, tarptautiniu izoliuotumu ir priklausomybe nuo Kinijos pasižyminti valstybė. Paskutinis scenarijus kaip ir kitų, anksčiau aptartų autorių, pranašauja galimą Rusijos chaosą, kuriame įsigali kibernetinės atakos ir organizuotas nusikalstamumas¹³.

12 Bob Deen, Niel Drost, „After Putin, the deluge? Foresight on the possible futures of the Russian Federation“, *Clingendael Report*, (2023) <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2023-10/after-putin-the-deluge.pdf>

13 Stephen Kotkin, „The Five Futures of Russia And How America Can Prepare for Whatever Comes Next“, *Foreign affairs*, žiūrėta 2024 m. gruodžio 6 d., <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/five-futures-russia-stephen-kotkin>

Taigi, visi šie pateikti straipsniai iškelia tam tikrų veiksmų (Kinijos įtaka, socialiniai neramumai, Vakarų spaudimas, ekonominė situacija, globalūs sukrėtimai ir kt.) svarbą, kurie tampa pagrindu susisteminant 22 įvykius šiame darbe. Taikomas metodas leidžia holistiškai pažvelgti į Rusijos režimo žlugimo ateities sąlygas, kurių gali atsirasti įvykiams sąveikaujant laike bei išsiaiškinti labiausiai tikėtiną scenarijų.

3. DĖSTOMOJI DALIS

Dabartinis autokratinis Rusijos režimas turi savo ydų. Lyderis dėl savo savavališkų sprendimų gali priimti valstybei nenaudingus ir ją stipriai sukrečiančius sprendimus (2022 m. pradėta invazija į Ukrainą, kuri turėjo praeiti sklandžiai, greitai ir efektyviai, bet trunka iki šių dienų)¹⁴. Krizė gali kilti ir tuo atveju, kai ilgai valstybę valdęs ir didelę galią sutelkęs lyderis pasitraukia iš valdžios. Politiniam elitui tokiu atveju gali būti sunku rasti tinkamą įpėdinį. Valdžios autoriteto silpnėjimo metu gali formuotis nekoordinuoti individualių veikėjų veiksmai, kurie didina režimo pokyčių tikimybę (2023 m. birželį įvykęs Jevgenijaus Prigožino, kuris iki tol buvo ištikimas Putino bendražygis, maištas)¹⁵. Autokratinio režimo ydos, veikiamos papildomų veiksmų, gali sukelti nestabilumą ir režimo žlugimą.

Autokratiniam režimui svarbu valdyti beveik visas valstybės sritis bei slopinti priešingų režimui veikėjų keliamas problemas. Dabartinė Rusijos Federacija yra valdoma Vladimirui Putinui ištikimo elito, todėl valstybės institucijos nesipriešina ir vykdo nustatytą politikos kursą. Rinkimų sistema taip pat yra stipriai kontroliuo-

14 Grigorii Golosov: „The place of Russia's political regime (2003–2023) on a conceptual map of the world's autocracies“, *Social Science Information*, (2023), 399.

15 Ibid., 404.

jama, nepaliekant galimybės sąžiningam valdžios perrinkimui¹⁶. Režimas bando užmaskuoti ir prastą ekonominę situaciją – didžiausi ištekliai skiriami ne visuomenei, bet elitui ir jų valdomoms valstybinėms įmonėms, mainais gaunama politinė parama. Slėpti stengiamasi ir technologinį atsilikimą – Rusija bando savarankiškai kurti arba importuoti technologijas iš trečiųjų šalių, nepaisydama ir neviešindama, kad tokios technologijos dažnai yra nepatikimos ir prastesnės už Vakarų valstybių¹⁷. Socialiniu požiūriu valstybėje stipriai suvaržytos visuomenės ir opozicijos teisės. Bandydama slėpti opiausias ir trumpalaikėje perspektyvoje didžiausią neigiamą poveikį kuriančias problemas, Rusija visiškai ignoruoja ir nepaiso kitų krizių, pavyzdžiui, aplinkosaugos problemų (naftos išsilejimai ir šešėliniai laivynai)¹⁸.

Kituose rašto darbo skyriuose išdėstytos keturių skirtingų laikotarpių perspektyvos, kurios leidžia prognozuoti, kaip Rusijos režimas gali keistis ateityje.

3.1. Trumpalaikė perspektyva

Šiame darbo skyriuje išskirti keturi veiksniai, turintys didžiausią tikimybę paveikti Rusijos dabartinį režimą trumpalaikėje perspektyvoje (0–5 metų laikotarpiu): tarptautinių sankcijų sugriežtinimas, karo Ukrainoje pabaiga, visuomenės keliamas nepasitenkinimas, antivakarietiškos sistemos kūrimas. Svarbu pabrėžti, kad išskirti

16 Grigorii Golosov: „The place of Russia's political regime (2003–2023) on a conceptual map of the world's autocracies“, *Social Science Information*, (2023), 392.

17 Steven Feldstein, Fiona Brauer, „Why Russia Has Been So Resilient to Western Export Controls“, Carnegie, žiūrėta 2024 m. gruodžio 29 d., <https://carnegieendowment.org/research/2024/03/why-russia-has-been-so-resilient-to-western-export-controls?lang=en>

18 Anna Caprile, Gabija Leclerc, „Russia's' shadow fleet: Bringing the threat to light“. European Parliament, (2024).

veiksniai veikia ir dabartyje, todėl jų tęstinumas ir poveikis yra palankiausiai prognozuojamas.

3.1.1. Tarptautinių sankcijų sugriežtinimas

Tarptautinės sankcijos yra viena iš pagrindinių tarptautinės bendruomenės taikomų priemonių, siekiant apriboti ir stabdyti valstybes, kurių elgesys neatitinka pasaulio tvarkos taisyklių¹⁹. Rusijai didžiausios istorijoje politinės ir ekonominės sankcijos, kurias įvedė Vakarų valstybės, pradėtos taikyti po 2022 m. Rusijos plataus masto karinės invazijos į Ukrainą. Stipriausią poveikį turi ekonominės sankcijos, nes Rusijos ekonomika yra paremta naftos ir gamtinių dujų eksportu. 2022 m. duomenimis, minėti ištekliai sudarė 45 proc. Rusijos federalinio biudžeto²⁰. Rusijos priklausomybė nuo energetikos sektoriaus yra neginčijama ir nepakeičiama dėl ribotų galimybių diversifikuoti ekonomiką. Europos pastangos nusigriežti nuo Rusijos išteklių gali komplikuoti Rusijos energetikos sektorių, nesudarant sąlygų kompensuoti žalos. Šiuo atžvilgiu svarbų vaidmenį atlieka ir Europos žaliojo kurso planas²¹, nes tai suteikia sąlygas turėti alternatyvių priemonių užpildyti savo energetikos vakuumą ir sumažinti naftos ir dujų paklausą.

Europos valstybės riboja ne tik importą iš Rusijos, bet ir eksportą į ją, ypač technologijų srityje. Tokiu būdu bandoma sukelti stagnaciją Rusijos pramonės sektoriuje, didinti šalies technologinį atsilikimą ir mažinti konkurencingumą. Tačiau technologijų sank-

19 Susanne Oxenstierna, Olsson Per, „The economic sanctions against Russia. Impact and Prospect of Success“, *FOI*, (2015), 10.

20 IEA, „Energy Fact Sheet: Why does Russian oil and gas matter?“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 11 d., <https://www.iea.org/articles/energy-fact-sheet-why-does-russian-oil-and-gas-matter>

21 European Commission, „The European Green Deal Striving to be the first climate-neutral continent“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 13 d., https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

cijų rezultatai artimiausioje perspektyvoje gali būti nežymus, nes Rusija sugeba panaudoti prieš karą turėtus išteklius ir dalį technologijų gamintis pati arba importuoti jas iš partnerių (Kinijos)²².

Šiame darbe daroma prielaida, kad artimiausioje perspektyvoje Vakarų valstybės toliau nuosekliai sieks vykdyti įvestas sankcijas. Tai toliau silpnins Rusijos ekonomiką ir iš jos kylančią politinio elito galią. Sankcijų nuoseklumui pagrindą suteikia tai, kad Vakarų valstybės kuria vis didesnę energetinę nepriklausomybę, taip mažindamos Rusijos manipuliacijos galimybes. Tačiau iššūkis išlieka vidiniai nesutarimai tarp Europos Sąjungos šalių – dalis valstybių dar nėra galutinai atsiribojusios nuo Rusijos išteklių, o Vengrija ir toliau stengiasi palaikyti turimus ekonominius ir diplomatinis santykius.

3.1.2. *Karo Ukrainoje pabaiga*

Karas Ukrainoje – įvykis, stipriai sukrėtęs tarptautinę bendruomenę. Kadangi jo padariniai yra jaučiami plačiu mastu, tikėtina, kad artimiausioje perspektyvoje bus siekiama užbaigti konfliktą.

Nepaisant karo baigties scenarijaus (paliaubų, Rusijos pergalės, Ukrainos pergalės), Vakarų valstybių ir Rusijos santykiai negerės. Paliaubų atveju toliau bus nuosekliai vykdoma politika, kurios tikslas užtikrinti Ukrainos priėmimą į Europos Sąjungą ir NATO Aliansą. Įšaldyto konflikto atveju tikėtina, kad kalbos apie Ukrainos integraciją į Vakarus vyktų, tačiau oficialių ir tvirtų susitarimų nepavyktų pasiekti, nes ES narė stojimo metu negali turėti įšaldyto konflikto savo teritorijoje. Rusijos pergalės atveju Vakarų valstybės toliau išlaikys spaudimą, nes sustiprės grėsmė ties Europos Sąjungos sienomis. Ukrainos pergalė gali tapti pagrindiniu veiksniu, le-

22 Steven Feldstein, Fiona Brauer, „Why Russia Has Been So Resilient to Western Export Controls“, *Carnegie*, žiūrėta 2024 m. gruodžio 29 d., <https://carnegieendowment.org/research/2024/03/why-russia-has-been-so-resilient-to-western-export-controls?lang=en>

miančiu Rusijos politinio režimo pokyčius, nes tai būtų ne tik Rusijos kaip valstybės, bet ir Putino kaip lyderio pralaimėjimas. Svarbu pabrėžti ir tai, kad net pavykus išlaikyti režimą, Vakarų valstybės ir toliau darys spaudimą, taip siekdamos užkirsti kelią konfliktui pasikartoti ateityje, o tai neišvengiamai kenks Rusijos valstybei ir režimo legitimumui. Rusijos politinis elitas galiausiai supras, kad sprendimas pradėti karą buvo klaida, vedanti į stiprų nuosmukį.

3.1.3. Visuomenės keliamas nepasitenkinimas

Rusijos visuomenės teisės ir laisvės yra stipriai varžomos. Valstybės institucijos kontroliuoja svarbiausias žiniasklaidos priemones, skleidžia propagandą ir riboja prieinamumą prie informacijos²³. Nevyriausybinių organizacijų taip pat yra kontroliuojamos ir prižiūrimos režimo atstovų²⁴. Visuomenės grupių organizuojami protestai prieš valdžią yra greitai numalšinami teisėsaugos institucijų ir prokremliškiųjų organizacijų²⁵. Šalies politinei opozicijai yra taikomi itin griežti ribojimai, šių judėjimų lyderiai yra sulaikomi teisėsaugos institucijų, apkaltinami įvairaus pobūdžio nusikaltimais. Taip pat pasitaiko atvejų, kai Rusijos institucijos stengiasi sutrikdyti šių veikėjų sveikatą ir galimybę veikti (pvz., A. Navalno mirtis).

Didėnis visuomenės aktyvumas pastebimas Rusijai paskelbus jaunų žmonių mobilizaciją, taip siekiant atkurti prarastus karinius pajėgumus Ukrainoje. Mobilizacijos metu išaugo viešai reiškiamas žmonių, o ypač mobilizuotų jaunuolių šeimų, nepasitenkinimas

23 „Russia media guide“, BBC, žiūrėta 2024 m. gruodžio 17 d., <https://www.bbc.com/news/world-europe-17840134>

24 Françoise Daucé, „The government and human rights groups in Russia: Civilized oppression?“, *Journal of Civil Society*, (2014), 251.

25 „Protests in Russia: Between Civil Society and Political Opposition“, Carnegie, žiūrėta 2024 m. gruodžio 9 d., <https://carnegieendowment.org/posts/2020/11/protests-in-russia-between-civil-society-and-political-opposition?lang=en>

valdžios sprendimais²⁶. Trumpalaikėje perspektyvoje suvaržymai išliks, tačiau visuomenę išjudinti gali karo Ukrainoje padariniai: silpnėjanti ekonomika, prastėjantis pragyvenimo lygis, artimųjų mirtis fronte. Rusijos režimo taikomos represijos ir suvaržymai rodo, kad būtent aktyviai veikianti visuomenė yra didžiausia režimo baimė. Prarasta visuomenės kontrolė turi didžiausią tikimybę išjudinti režimo pagrindus.

3.1.4. Antivakarietiškos sistemos kūrimas

Rusija nuosekliai kuria antivakarietišką sistemą: didėja įsitraukimas į BRICS²⁷, stiprinami santykiai su Kinija ir Šiaurės Korėja. Kinija pastaruoju metu tapo itin svarbia partnere diplomatijos, ekonomikos, karinio sektoriaus ir technologijų srityse²⁸. Tačiau svarbu paminėti, kad šiuose santykiuose didesnę galią turi Kinija, kuri gali naudoti spaudimą Rusijai ir kelti savo sąlygas. Kinija atsargiai vertina dabartinę Rusijos ekonominę situaciją ir jai taikomas Vakarų sankcijas. To įrodymas: Kinijos bankai riboja finansinių paslaugų teikimą, o vietoj to valstybės pereina prie barterinių mainų²⁹. Tuo tarpu Šiaurės Korėja yra tiesiogiai įsitraukusi į karą Ukrainoje, siųsdama į frontą savo karius ir tiekdamą karines technologijas³⁰. Vakarų valstybių ir Rusi-

26 Pjotr Sauer, „We're tired of being good girls': Russia's military wives and mothers protest against Putin“, The Guardian, žiūrėta 2024 m. gruodžio 18 d., <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/25/russia-military-wives-mothers-protest-against-putin-war-ukraine-troops-female>.

27 BRICS yra tarpvyriausybė organizacija, vienijanti dešimt šalių: Braziliją, Kiniją, Egiptą, Etiopiją, Indiją, Indoneziją, Iraną, Rusiją, Pietų Afrikos Respubliką ir Jungtinius Arabų Emyratus.

28 Raigirdas Boruta, „China review 2024-3. China and Russia relationship“, SSC, žiūrėta 2024 m. gruodžio 23 d., <https://www.gssc.lt/en/publication/china-review-2024-3-china-and-russia-relations/>.

29 Boruta, „China review 2024-3. China and Russia relationship“.

30 Kelly Ng, „What we know about North Korean troops fighting Russia's war“, BBC, 2024 m. gruodžio 23 d., <https://www.bbc.com/news/articles/cm2796pdm1lo>

jų vertybių skirtumai yra reikšmingi ne tik politiniu ar ekonominiu, bet ir socialiniu lygmeniu. Vakarų valstybės remiasi demokratijos principais, teisės viršenybe, žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimu bei liberaliomis idėjomis. Tuo tarpu Rusija ir jos partnerės (Kinija, Šiaurės Korėja, BRICS valstybės) formuoja priešingą modelį, paremtą valdžios viršenybe, visuomenės kontrole, militarizacija.

Tikėtina, kad artimiausioje perspektyvoje šie santykiai stiprės ir Rusija toliau dalyvaus antivakarietiškoje sistemoje. Rusijai pagrindiniu prioritetu išliks santykių stiprinimas su Kinija, nes tai yra gyvybiškai svarbu jos išlikimui. Tačiau tokie santykiai išlikimo negarantuoja, nes Kinija turi savo tikslų ir ambicijų, o Rusija gali tapti tik jos politikos įgyvendinimo įrankiu³¹. Dėl tos pačios priežasties šie santykiai nėra stabilūs, o prarasta parama ir alternatyvų neturėjimas gali lemti režimo žlugimą.

3.2. Vidutinio laikotarpio perspektyva

Šiame skyriuje nagrinėjami potencialūs įvykiai, kurie vyktų 5–10 metų laikotarpiu nuo šių dienų. Šios situacijos sąveikauja su ankstesniame segmente apibrėžtais įvykiais ir gali reikšmingai paveikti tolesnes ateities sąlygas. Suformuotas divergencijos žemėlapis suteikia galimybę vertinti sąsajas su galimais praeities ir ateities įvykiais, kurie remiami spekuliatyvia ir mokslininkų rengta informacija. Taigi, 2030–2035 metų laikotarpiu bus nagrinėjami penki įvykiai: ekonomikos krizė, Vakarų blokada Rusijai, organizuotos opozicijos iškilimas, izoliacija nuo Vakarų ir BRICS stiprėjimas.

3.2.1. *Ekonomikos krizė*

Ankstesniame segmente nagrinėjamas tarptautinių sankcijų sugriežtinimas gali lemti Rusijos ekonomikos krizę. Nuo Rusijos pra-

31 Raigirdas Boruta, „China review 2024-3. China and Russia relationship“, SSC, 2024 m. gruodžio 23 d., <https://www.gssc.lt/en/publication/china-review-2024-3-china-and-russia-relations/>

dėto karo Ukrainoje pradžios Europos Sąjunga ir šalys partnerės intensyviai stengėsi apriboti Rusijos galią įvairiomis sankcijomis, tad ši tendencija ilgalaikėje perspektyvoje gali nepakisti ir Rusijoje sukelti ekonomikos krizę.

Žala pasireikštų rublio kurso kritimu į rekordines žemumas, kaip ir vyksta pastaruoju metu³². Taip pat galime numanyti, jog palūkanų normos šoktels į nematytas aukštumas, kas gali sukelti nemalonių padarinių Rusijos visuomenėje, o ypač tarp jaunų žmonių, nes gyvenamasis būstas bus neįperkamas. Ši tendencija yra matoma ir šiais laikais – kai kuriuose bankuose palūkanos siekia 30 procentinių punktų³³. Tikėtina, kad Rusija, stengdamasi maitinti savo energetikos sektoriaus veiklą (kuris stipriai nukentės nuo Europos pastangų atsakyti rusiškos naftos ir stabdyti šešėlinį Rusijos laivyną) bei karą, vis labiau bandys sutaupyti paslaugų sektoriuose – sveikatos ir švietimo, ilgainiui tai gali sugriauti šias sistemas ir pažeisti socioekonominę raidą. Ši tendencija yra matoma ir dabar, kai karinis sektorius sulaukia beveik dvigubai didesnio finansavimo nei švietimas ar sveikatos sektorius, tačiau šių sprendimų padariniai bus labiau matomi tik ilguoju laikotarpiu³⁴. Jie gali apimti socialinę nelygybę, smunkančią visuomenės sveikatą ir produktyvumą, kas sukeltų dar gilesnę ekonomikos krizę dėl socialinių priežasčių.

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad tarptautinių sankcijų sugriežtinimas sukeltų ekonomikos krizę Rusijoje, dėl to nuvertėtų

32 „Russia's rouble plunges to lowest rate since early weeks of Ukraine war“, The Guardian, 2024 m. gruodžio 22 d., <https://www.theguardian.com/world/2024/nov/27/russias-rouble-plunges-to-lowest-rate-since-early-weeks-of-ukraine-war>

33 „Russian Sberbank raises mortgage rate to almost 30%“, *Ukrainski Pravda*, 2024 m. gruodžio 22 d., <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/11/15/7484679/>

34 Bartosiewicz, „The crisis affecting Russia's public services: healthcare, education, and the postal service“, OSW 2024 m. gruodžio 19 d., <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-06-27/crisis-affecting-russias-public-services-healthcare-education>

valiuta, didėtų palūkanų normos, o ilgalaikiai ekonominiai sprendimai pažeistų socialinius sluoksnius ir socioekonominę raidą.

3.2.2. Vakarų taikoma Rusijos blokada

Pirmiau nagrinėtos sugriežtintos tarptautinės sankcijos ir karo pabaiga Ukrainoje galėtų lemti Vakarų taikytiną Rusijos blokadą, aprėpiant visas svarbiausias sritis: ekonominę, politinę, technologinę, karinę, socialinę bei kultūrinę. Šis įvykis būtų paskatintas siekiamybės visiškai atskirti Rusiją nuo Vakarų ir sukelti „kultūrinį šoką“ valstybės viduje, neatsižvelgiant į tai, kad ir kokia būtų karo Ukrainoje pabaiga.

Vakarų blokada pasireikštų visišku prekybos embargu, kuriuo būtų siekiama sutrikdyti Rusijos ekonomiką ir sukrėsti šios šalies ekonominius „variklius“. Taip pat pasireikštų besąlyginiu energetikos sektoriaus apribojimu, užtikrinant energetikos mokėjimų nutraukimą. Diplomatiniai ryšiai su Rusija būtų visiškai nutraukti ir būtų užtikrinamas pašalinimas iš svarbių tarptautinių organizacijų: Jungtinių Tautų, G20 ir kitų. Būtų stengiamasi paveikti ir kitus sluoksnius nutraukiant Rusijos dalyvavimą tarptautiniuose moksliniuose projektuose. Blokada turėtų didelį socialinį ir kultūrinį poveikį. Vizų išdavimo sustabdymas ir kultūrinių ryšių nutraukimas turėtų tiesioginę įtaką Rusijos piliečiams dėl socialinių ir kultūrinių tinklų sąsajų su Vakarais. Tokia Vakarų blokada atskirtų Rusiją nuo globalios sistemos ir sukeltų spaudimą valstybės viduje dėl žmonių ir verslo patiriamų iššūkių.

3.2.3. Organizuotos opozicijos iškilimas

Organizuotos opozicijos iškilimas Rusijoje – karo Ukrainoje baigties ir visuomenės keliamo nepasitenkinimo padariny. Karas Ukrainoje pareikalavo daugybės išteklių karinei pramonei finansuoti, sankcijų sukeltoms problemoms spręsti. Taip pat tai pareikalavo ir Rusijos visuomenės kantrybės dėl rublio vertės kritimo,

demografijos pokyčių³⁵. Nenuostabu, jog visuomenė būtų suirutėje dėl esamos padėties.

Panaši situacija Rusijoje susiklostė ir 2010 metais, kuomet judėjimai pradėjo formotis dėl prastėjančios ekonomikos³⁶. Nors tuometiniai judėjimai nepasiekė savo tikslų dėl visuotinio V. Putino agresyvios užsienio politikos palaikymo, opozicinio judėjimo klaidų dėl prasto organizuotumo ir silpnos strategijos. Opoziciniai judėjimai dažnai yra nenuoseklūs ir jiems prireikia kelių bandymų, tad galiausiai jie turi įtakos ilgalaikėje perspektyvoje³⁷. Ilgai brenęs pasipiktinimas, karo sukręsta šalis, režimo priešininkų susitelkimas, parama iš sąjungininkų, kuriais tampa užsienio šalys, gali tapti idealia terpe iškilti organizuotai opozicijai.

3.2.4. Saviizoliacija nuo Vakarų

Ankstesniame skyriuje nagrinėtas visuomenės nepasitenkinimas ir antivakarietiškos sistemos kūrimas gali lemti Rusijos saviizoliaciją nuo Vakarų. Antivakarietiškos retorikos stiprėjimas gali vesti link Rusijos siekio sugriežtinti kontrolę visuomenėje ir pateisinti autoritarinio valdymo principus. Nors V. Putinas iki 2006 metų buvo linkęs bendradarbiauti su Vakarais ir priskirti Rusiją prie „europietiškosios šeimos“, tačiau ilgainiui, susidarius vertybiniam vakuumui, Rusijos ir Europos keliai išsiskyrė, o Rusijos kelias pasisuko Azijos linkme³⁸. Saviizoliacija nuo Vakarų galėtų būti reikšmingas

35 Oleh Semenenko et al., „Impact of the Russian–Ukrainian War on the National Economy of Russia“, *Journal of Interdisciplinary Economics*, 36(1), (2024), 41–57.

36 Alexey Tokarev et al., „Quantitative Analysis of Russian Protests: Regional Authorities and Regions of Authority (2018–2021)“, *Problems of Post-Communism*, 71(5), (2024), 426–436.

37 Vladimir Gelman, „Political Opposition in Russia: A Troubled Transformation“, *Europe-Asia Studies*, 67, (2015), 177–191.

38 Nicole Fernandez, „Putin's Pivot: Understanding the Evolution of Russia's Anti-Western Stance“, *Political Analysis*, 22(1), (2024), 5.

žingsnis Rusijos vertybiniam profiliui užtikrinti. Susiklostęs visuomenės nepasitenkinimas gali prisidėti prie sprendimo nutraukti ryšius su Vakarų šalimis ir taip numalšinti Europos daromą įtaką Rusijos vidaus politikai. Moderniųjų laikų technologijos leidžia pasiekti kitus pasaulio kraštus neapleidžiant savo šalies, tad Rusijos visuomenė tampa pažeidžiama Vakarų skleidžiamai informacijai. Siekiant užtikrinti visuomeninių neramumų numalšinimą, saviizoliacija leidžia limituoti užsienio skleidžiamą propagandą ir sustiprinti Rusijos skleidžiamą naratyvą.

Taigi, Rusijos saviizoliacija nuo Vakarų tapo priemone stiprinti režimo kontrolę ir pateisinti autoritarinį valdymą, kurį lėmė visuomenės nepasitenkinimas ir siekis kurti antivakarietišką sistemą.

3.2.5. *BRICS stiprėjimas*

BRICS stiprėjimas gali tapti antivakarietiškos sistemos kūrimosi padariniu. Rusijos pastangos atitolti nuo Vakarų gali sustiprinti jos interesus plėstis BRICS lygmeniu. Pats BRICS atsiradimas 2000-aisiais suponavo šalių narių siekį išsivaduoti iš globaliosios šiaurės pančių ir stiprinti bendradarbiavimą su globaliaisiais pietumis – Afrika, Azija ir Lotynų Amerika. BRICS iš esmės atveria duris nukrypti nuo tarptautinės finansų sistemos ir prisidėti kuriant alternatyvias finansų sistemas³⁹. Rusijos interesus galėtų būti Vakarų įtakos atėmimas ir savo geopolitinės pozicijos globaliųjų Pietų arenoje stiprinimas. Šie veiksmai pasireikštų Rusijos ryšių stiprinimu su Pietų valstybėmis, intensyviau prekiaujant su Afrikos ir Lotynų Amerikos šalimis, stiprinant santykius su galimais aljanso ekonominiais „varikliais“ – Kinija ir Indija. Tikėtina, kad šis bendradarbiavimas taptų atsvara Vakarų sankcijų sukurtam ekonominiam vakuumui ir tai paskatintų Rusijos ir kitų strateginių partnerių iškilimą tarptautinėje arenoje.

39 Mangani, Dylan Yanano, „BRICS as a Catalyst for Global Governance Transformation: Beyond Western Perceptions“, *MGIMO Review of International Relations*, 17(1), (2024), 46–64.

Taigi, antivakarietiškos sistemos kūrimasis gali reikšti Rusijos bandymą įsitvirtinti globaliųjų Pietų arenoje ir taip paskatinti BRICS aljanso sustiprėjimą dėl ekonominės diversifikacijos į Afrikos, Lotynų Amerikos bei aljansų „variklių“ šalis.

3.3. Ilgalaikė perspektyva

Šioje dalyje apžvelgtas kitas apibrėžtas laikotarpis ir galimi įvykiai, kurie reikšmingai paveiktų darbe aprašomą ilgalaikį procesą. Laikotarpio intervalas yra 10–20 metų nuo šių dienų. Toks tolimas žvilgsnis į ateitį verčia daugiau spekuliuoti nei kliautis turima informacija ir pasitelkiant ją numatyti galimas to meto tendencijas bei įvykius. Tačiau sudarytas divergencijos žemėlapis leidžia užtikrinčiau vertinti ir numatyti ateitį. Šio laikotarpio yra išskiriami šeši įvykiai: migracija, nauji regioniniai konfliktai, pilietinis karas, susidorojimas su opozicija, Kinijos kaip supervalstybės iškilimas ir globali aplinkosaugos krizė. Šių įvykių tikimybė yra nulemta koreliacijos su praėjusio laikotarpio įvykių raidos kryptimi.

3.3.1. Migracija

Migracijos reiškinys šiuo laikotarpiu paremia prieš tai aprašytoje dalyje minimus ekonomikos krizės veiksnius. Nėra keista, kad valstybės prasta ekonominė situacija priveda prie gyventojų migracijos svetur. Rusijos atveju šio menamo proceso pagrindimą galime įžvelgti per koreliaciją su migracijos tendencijomis Rusijoje XX amžiaus pabaigoje. Nuo 1990 iki 1994 metų iš Rusijos emigravo beveik 2,1 milijono žmonių, tokios gausios emigracijos priežastis – itin bloga ekonominė situacija ir žmonių nepasitenkinimas gyvenimo sąlygomis. Šiuo laikotarpiu daugumą emigravusių žmonių sudarė studentai ir verslininkai. Išvedus vidurkį, galima įžvelgti, kad tai buvo vidutinio amžiaus žmonės, turintys aukštąjį išsilavinimą. Tai pasireiškia kaip protų nutekėjimas, kuris neigiamai atsiliepia

valstybės ekonomikai ir gyvenimo sąlygoms, ne tik per kvalifikuo-
tų žmonių stygių, bet ir per demografinę padėtį, kuri būtų paveikta
senėjimo. Darant prezumpciją, kad šioje dalyje aprašomu laikotar-
piu migracijos tendencijos bus tokios pat, numanoma, kad tai nei-
giamai paveiks Rusijos ekonominį atsikūrimą.

Ekonominis veiksnys yra labai reikšmingas emigracijai, tačiau
kaip svarbų aspektą reikia paminėti ir režimo pobūdį bei jo vykdo-
mą politiką. Autoritarinis režimas ir jo griežtumas riboja piliečių
laisvę ir visaverčio gyvenimo siekį. Gausi emigracija iš Rusijos nei-
giamai paveiktų valdžios legitimumą ne tik valstybės viduje, bet ir
už jos ribų. Kaip sprendimą valdžia pasitelktų griežtesnę emigraci-
jos politiką. Tai suvaldytų protų nutekėjimą, tačiau sukeltų didesnę
nepasitenkinimą režimu ir izoliaciją nuo išorinio pasaulio.

3.3.2. Nauji regioniniai konfliktai

Tokio įvykio tikimybę mums leidžia prognozuoti ekonomikos kri-
zės ir Vakarų blokados Rusijai veiksniai, kurie divergencijos žemė-
lapyje tokią lemtį daro itin tikėtiną. Šioje skiltyje apžvelgti galimi
nauji konfliktai, kurie pasireikštų kaip atsakas į minėtus stimulus.

Karas Ukrainoje puikiai iliustruoja, kad Rusija nėra atsisakiusi
savo ekspansinių tendencijų ir noro atkurti buvusios imperijos te-
ritoriją. Tokią vykdomą politiką reikšmingai paveiktų ekonomikos
krizės ir Vakarų blokados veiksniai. Vakarų sankcijos, kurios apri-
botų Rusijos prieigą prie pasaulinių rinkų ir technologijų, priverstų
Rusiją ieškoti alternatyvių, svarbių medžiagų ir energijos atsargų
šaltinių. Konfliktai dėl daug išteklių turinčių regionų, ypač tų, kurie
yra netoli Rusijos, gali iškilti kaip šių ekonominių problemų spren-
dimas. Panašią paralelę galime įžvelgti iš praeities įvykių. Rusijai
pralaimėjus Krymo karą, buvo vykdoma ekspansinė politika rytų
ir pietų kryptimis, o tai buvo rezultatas ištikusios ekonomikos kri-
zės bei pažemintos garbės (kurios vaidmuo Rusijos ideologijoje yra
labai svarbus) kompensacija. Šių krypčių regionai buvo turtingi

išteklų ir reiškėsi kaip atsvara Vakarų įtakai. Rusijos vykdomoje politikoje geopolitika išlieka vienas iš svarbiausių aspektų, tai daro panašų scenarijų tikėtiną, nepaisant laikotarpių skirtumų. Nors šiais konfliktais gali būti pasiekta trumpalaikių strateginių ir ekonominių tikslų, jie greičiausiai sustiprintų Rusijos izoliaciją nuo pasaulinės bendruomenės, sugriežtintų sankcijas ir paveiktų jos priklausomybę nuo tokių partnerių kaip Kinija, Iranas bei Indija.

3.3.3. *Pilietinis karas*

Pilietinio karo dėmuo šiuo laikotarpiu yra padarinys didėjančios Rusijos izoliacijos ir visuotinio nepasitenkinimo, kurio rezultatas – organizuotos opozicijos iškilimas. Užtrukusios Vakarų sankcijos privestų Rusijos ekonomiką prie žlugimo ribos. Prastėjant pragyvenimo lygiui, didėjant infliacijai ir būtinų produktų trūkumui, visuomenės nepasitenkinimas pasieks zenitą. Tokių aplinkybių visuma privers opoziciją imtis priemonių.

Tikėtina, kad pilietinis karas prasidėtų vietiniais sukilimais, kurie transformuotųsi į susirėmimus tarp vyriausybės pajėgų ir opozicijos kovotojų, taip skatindami tokio masto konfliktą. Tolesnių įvykių raidoje galėtume išvelgti koreliaciją su 1918–1922 metais vykusiu pilietiniu karu Rusijoje, kuris suteikia daugiau konteksto ir leistų tiksliau prognozuoti šį ateities įvykį. 1918 m. Rusijos pilietinis karas vyko tarp bolševikų Raudonosios armijos, kuri siekė sukurti komunistinę vyriausybę, ir Baltosios armijos – palaidos monarchistų, liberalų ir kitų antibolševikinių jėgų koalicijos. Panašiai ateityje Rusijos pilietiniame kare gali susidurti daugybė grupių: valdančiosios vyriausybės pajėgos (galbūt susivienijusios su ultranacionalistinėmis ir autoritarinėmis grupėmis), regioniniai separatistai (pvz., Sibire ar Kaukaze), liberalios demokratinės jėgos ir net nauji judėjimai su progresyviomis ideologijomis. Tokį susiskaldymą lemtų skirtingos Rusijos ateities vizijos, poliarizacija ir įtampa tarp opozicijos. Vienos darnios opozicinės grupės nesant tai gali

sukelti susiskaidymą, užtrukusį konfliktą ir besikeičiančius aljanusus, kurie vestų valstybę prie žlugimo. Tikėtina, kad per šį konfliktą pasireikštų JAV ir Kinijos įtaka. Šių valstybių tikslai būtų skirtingi, JAV remtų opozicines jėgas, o Kinija bandytų išlaikyti režimą, kuris būtų pavaldus jos interesams. Pilietinis karas Rusijoje, kurio priežastis – Vakarų sankcijos ir vidinė opozicija, būtų katastrofiškas įvykis šaliai. Konfliktas peraugtų į visuotinį smurtą, galios susiskaidymą ir reikšmingą tarptautinį įsitraukimą.

3.3.4. Susidorojimas su opozicija

Tokio pobūdžio Rusijos valdžios veiksmus galime įžvelgti skirtingais jos gyvavimo laikotarpiais. Opozicinės jėgos destabilizuoja šalies politinę situaciją, kelia grėsmę valdžios legitimumui ir suteikia piliečiams galimybę telktis prieš režimą. Dėl tokių padarinių Rusija naudotų panašų susidorojimo būdą, kaip naudojo prieš 2010-ųjų protestuotojus ir jų lyderius, o tai pasireikštų įkalinimais ir žudymais.

Siekdama užgniaužti opozicinių judėjimų naratyvą, vyriausybė sustiprintų žiniasklaidos ir interneto kontrolę, įdiegtų pažangias stebėjimo priemones ir plėstų cenzūrą. Remdamasis „suverenaus interneto“ įstatymais, režimas gali uždrausti populiarias komunikacijos platformas ir priversti piliečius naudotis valstybės stebimais kanalais. Be to, ji galėtų išnaudoti vidinę opozicijos susiskaldymą, siūlydama paskatas nuosaikioms frakcijoms arba kurdama „oficialias“ opozicijos grupes, kurios reprezentuotų save kaip nepriklausomas organizacijas, tačiau slapta būtų susietos su Kremliumi. Kai opoziciniai judėjimai įgytų pagreitį, režimas greičiausiai imtųsi militarizuotos represijos. Paramilitarinės grupės, tokios kaip „Wagner“ grupė, anksčiau veikusios užsienio konfliktuose, galėtų būti perorientuotos vidaus represijoms. Kartu su Nacionaline gvardija (Rosgvardija) ir Federaline saugumo tarnyba (FSB) šios pajėgos taikytųsi į opozicijos susibūrimus. Siekdamas padidinti represijų veiksmingumą, režimas galėtų pasitelkti pažangias technologijas, tokias kaip veido atpažini-

mo sistemos ir dronai, skirtas stebėjimui ir asmenų sulaikymui. Tokie veiksmai atspindėtų režimo pasiryžimą išlaikyti tvarką bet kokia kaina. Tačiau vargiai tikėtina, kad Rusija, kaip technologiškai atsilikusi valstybė, sugebėtų pritaikyti pažangiąsias technologijas masinėms susidorojimo operacijoms. Rusijos konfrontacija su stipriu opozicijos judėjimu pasižymėtu represijomis ir manipuliacijomis. Nors tokia taktika gali laikinai nuslopinti neapykantą, ji sustiprintų pagrindines nestabilumo priežastis, paspartintų režimo žlugimą ir galbūt paskatintų Rusijos Federacijos susiskaldymą.

3.3.5. Kinijos kaip supervalstybės iškilimas

Turimi duomenys leidžia teigti, kad Kinijos ekonomika ateinančiais dešimtmečiais taps lyderiaujanti pasaulyje. Tačiau analitikai prognozuoja, kad Kinijos ekonomikos augimas sulėtės. Per artimiausius 15 metų vidutinis metinis BVP augimas sieks 3,8 proc., palyginti su 7,3 proc. augimu, užfiksuotu per dešimtmetį iki globalios pandemijos. Nepaisant šių duomenų, 2050 metais Kinijos ekonomika taps didžiausia pasaulyje ir pralenks JAV. Šie duomenys leidžia teigti, kad dinamika tarp Rusijos ir Kinijos, ypač BRICS rėmuose, drastiškai keisis. Pokyčiai gali reikštis Rusijos pavaldumu Kinijai. Kadangi Kinija yra dominuojanti valstybė BRICS asociacijoje, Rusijai gali tekti nereikšmingos partnerės vaidmuo, ypač jei Kinijos ekonomika ir toliau prastės. Tai gali virsti į ekonominę priklausomybę nuo Kinijos, o to rezultatas – asimetriniai santykiai tarp šių valstybių. Dėl tokių priežasčių gali susidaryti nepalankios bendradarbiavimo sąlygos Rusijai, o Kinija pasinaudos savo pozicijomis siekdama nuolaidų, ypač tokiose daug išteklių turinčiose srityse kaip Sibiras. Tokios tendencijos neleistų Rusijai veikti per BRICS, siekiant įgyvendinti savo užsienio ir vidaus politikos ambicijas. Rusijai būnant dalimi BRICS, Kinijos ir kitų partnerių parama gali suteikti tam tikrą ekonominę išsivystymą, tačiau šių santykių asimetrinis pobūdis gali sugriauti Rusijos suverenitetą ir įtaką. Vidaus ekonominiai sunkumai ir socia-

liniai neramumai gali sukelti didelių iššūkių jos teritoriniam vientisumui ir politiniam stabilumui.

3.3.6. Globali aplinkosaugos krizė

Globalios aplinkosaugos krizės padariniai būtų reikšmingi planetai ir neigiamai paveiktų visas valstybes. Atsižvelgiant į šio aprašomo laikotarpio įvykius Rusijai, aplinkosaugos krizės sukeltos komplikacijos vestų valstybę į sunkiai pataisomą padėtį.

Rusija jau šiomis dienomis susiduria su aplinkosaugos iššūkiais – potvyniais, kylančia temperatūra, sausra ir miškų gaisrais. Iš matomų įvykių galime įžvelgti, kad Rusijos požiūris į klausimus, susijusius su aplinkosauga, nėra rimtas. Kerčės sąsiauryje išsiliejusi nafta indikuoja riziką, susijusią su senėjančiu Rusijos laivynu, infrastruktūra ir aplinka. BRICS vaidmuo ir Rusijos partnerystė joje yra reikšmingas aspektas, kalbant apie aplinkosaugos krizę. Daugelis BRICS šalių, įskaitant ir Rusiją, yra priklausomos nuo gamtos išteklių. Matome tendenciją, kad pasaulinė bendruomenė plėtoja perėjimą prie tvarumo ir žaliosios energijos. Tuo tarpu BRICS šalims gali būti sunku pereiti nuo iškastinio kuro prie naujojo kurso, o tokios aplinkybės sukeltų ekonominių sunkumų. Rusijos ekonomika yra glaudžiai susijusi su naftos ir dujų eksportu, aplinkosaugos krizė, pasaulinis švaresnės energijos siekis gali smarkiai paveikti jos ekonomiką. Aplinkos krizė gali paveikti ir Rusijos pažeidžiamumą dėl gamtos išteklių prieinamumo. Aplinkos pokyčiai gali sukelti geopolitinę įtampą, ypač Rusijos Arkties regione, kur klimato kaita atveria naujus laivybos maršrutus ir prieigą prie gamtos išteklių. Rusija gali susidurti su konkurencija dėl Arkties teritorijos ir išteklių ne tik iš kitų BRICS šalių, bet ir iš Vakarų valstybių. Per ateinančius 10–20 metų Rusijos aplinkosaugos iššūkiai, tokie kaip klimato kaita, priklausomybė nuo iškastinio kuro, pareikalaus pakeisti jos ekonomines ir politines strategijas. Šie iššūkiai turės įtakos ne tik Rusijai šalies viduje, bet ir jos vaidmeniui BRICS.

3.4. Labai ilgalaikė perspektyva

Paskutinio laikotarpio aptariami įvykiai tikėtini per 20–50 metų. Nepaisant to, kad šioje dalyje aprašoma tolimesnė ateitis ir tai suteikia spekuliatyvumo, tačiau daugelis mokslininkų pranašauja panašias tendencijas. Iškeltos ateities sąlygos – ekonominis žlugimas (angl. *failed state*), decentralizacija (ekonominio vientisumo praradimas), Rusijos teritorijos dalybos, karinė diktatūra, Rusijos tapimas Kinijos marionete, tikėtina Kinijos kolonizacija Rusijoje, demokratiškėjimas, suponuoją Rusijos režimo žlugimo kryptį.

3.4.1. Ekonominis žlugimas (angl. *failed state*)

Žvelgiant į tolimesnę ateitį ir atsižvelgiant į praėjusiame skyriuje aprašytus migracijos padarinius manoma, kad ilguoju laikotarpiu Rusijos valstybė žlugs, o to pagrindu taps migracijos sukelti ekonominiai naratyvai.

Rusijos ekonomikos pagrindą sudaro naftos tiekimas, kuris jau šių dienų kontekste yra nebepaklausus Vakarų valstybėms. Ilgainiui naftą keis žaliasis kursas, kuris skatins iškastinio kuro pajamų mažėjimą⁴⁰. 50 metų perspektyvoje nafta nebegalės „išgelbėti“ Rusijos ekonomikos, kuri neišvengiamai smuks dėl masinės migracijos. Tai sukels nepakeliamas gyvenimo sąlygas Rusijos piliečiams, kurių neapykantą skatins griežta emigracijos politika. Vidurio Rytų valstybės dėl vis karštesnį klimato trauksis šiauriau ir ras vietą Rusijoje, kurios piliečiai emigruos, ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų bei užleisdami vietą gamtos stichijų iškankintai tautai. Tačiau vargu ar didžioji Rusijos tautos dalis turės pajamų trauktis į ekonomiškai geriau gyvenančias valstybes, be to, režimas bandys vykdyti griežtą emigracijos politiką, todėl žemiausia socialinė klasė liks gimtinėje.

40 Charushin Vitaly, „Russia has failed as a state“. Modern diplomacy, žiūrėta 2024 m. gruodžio 23 d., <https://moderndiplomacy.eu/2023/05/03/russia-has-failed-as-a-state/>

Tai gali sukelti etnines ir socialines įtampas tarp vietos gyventojų ir atvykėlių. Nuolat didėjant imigrantų, keisis socialinė ir kultūrinė tapatybė, o tai paskatins radikalius nacionalistinius judėjimus.

Neturėdamas išteklių, ypač ekonominių, kurie galėtų užtikrinti kietąją galią, valdžios autoritetas smuks, o etninės įtampos kurs chaosą⁴¹. Bendros tapatybės neturėjimas, kultūrų skirtumai skaldys visuomenę, dėl ko susikurs daug radikaliųjų judėjimų, siekiančių atstovauti savo interesams ir užsitikrinti valdžią. Taigi, Rusijos režimo žlugimas – tapatus Rusijos valstybės žlugimui ir sietinas su ekonomine situacija bei masinės migracijos rizikomis. Toks Rusijos ateities scenarijus primintų pokolonijinių Afrikos valstybių, kurios nuolatos išgyvena karus ir užsienio intervencijas, o radikalų grupuotės nepasidalija valdžia, dabartį.

3.4.2. Decentralizacija (teritorinio vientisumo praradimas)

Paradoksalu, kad šiek tiek mažiau radikalus scenarijus tikėtinas iš dviejų, itin komplikuotų ateities sąlygų sąveikos – migracijos ir naujų regioninių konfliktų derinio. Nors migracija veda į valstybės žlugimą, tačiau nauji regioniniai konfliktai vienija šalį ar bent dalį jos. Kaip teigė Gustave Gilbertas: „Žmones visada galima pritraukti prie vadovų reikalavimų. Tai lengva. Viskas, ką jums reikia padaryti, tai pasakyti jiems, kad jie yra puolami, ir pasmerkti pacifistus dėl patriotizmo stokos ir pavojaus šaliai. Tai veikia taip pat, bet kurioje šalyje.“^{42, 43} Atrodo, kad ši frazė veikė ne tik nacistinėje Vokietijoje.

41 Pal Kolsto, Helge Blakkisru, „The imperial syndrome and its influence on Russian nationalism“. In *The New Russian Nationalism*, (Edinburg: Edinburg University Press, 2016), 46–75.

42 Angl. „The people can always be brought to the bidding of the leaders. That is easy. All you have to do is tell them they are being attacked and denounce the pacifists for lack of patriotism and exposing the country to danger. It works the same way in any country“.

43 Susan Ratcliffe, „Oxford Essential Quotations“, Oxford, žiūrėta 2024 m. gruodžio 20 d., <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780191843730.001.0001/q-oro-ed5-00004897>

Istorijoje yra daug pavyzdžių, kai suirutės šalies viduje sprendžiamos užsienio ekspansija. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos įkarštyje Prancūzija taip pat nusprendė kovoti su Austrija, siekdama suvienyti tautą. Nors ir ne visada, istorija yra linkusi kartotis, o ši „strategija“ buvo naudojama ne kartą, tačiau ir ne visada pasiteisino.

Tikėtina, kad Rusijos nauji regioniniai konfliktai suvienys bent kariaujančią šalies dalį, todėl ši atsisuks prieš užsienio bei vidaus „priešus“ (antruoju atveju emigrantus) ir sudarys bendrą organizaciją, gebančią karine jėga užsitikrinti pelningiausios Rusijos teritorijos dalį. Vertėtų nepamiršti, kad Rusijoje gyvena daug tautinių mažumų, kurios įsikūrusios skirtinguose regionuose. Remiantis 2010 m. nacionalinio surašymo duomenimis, pagrindinės mažumų grupės yra totoriai 3,87 proc., ukrainiečiai 1,4 proc., baškirai 1,15 proc., čuvašai 1,04 proc., armėnai 0,86 proc., avarai 0,66 proc. ir mordoviečiai 0,54 proc. Likusius 8,5 proc. gyventojų sudaro daugybė kitų etninių grupių⁴⁴. Šios etninės mažumos, susijungusios su savo tautos migrantais, galėtų išsikovoti savo regionų nepriklausomybę (bent jau *de facto*). Galimi ir tokie įvykiai, kaip imigrantų kolonijos periferijose, kadangi, didėjant vietinių gyventojų emigracijai ir darbo jėgos trūkumui, imigrantai iš Vidurio Azijos ir kitų regionų užpildytų ekonominės veiklos spragas. Šie procesai matomi ir šiomis dienomis⁴⁵. Taigi turint omenyje masinę migraciją – abejotina, jog regioniniai konfliktai suvienytų šalį, tačiau sujungtų likusią rusų tautos dalį, o kitos mažumos įgytų galią nusilpusioje, konfliktų ir migracijos paveiktoje valstybėje. Tai sukurtų daug atskirų valstybių, kuriose iškiltų regioniniai vadai. Taigi, Rusijos Federacija prarastų savo federacinį statusą ir skiltų į keletą valstybių, su skirtingomis valdžiomis ir valdymo formomis.

44 Minority rights groups, žiūrėta 2024 m. gruodžio 20 d., <https://minority-rights.org/country/russian-federation/>

45 Migration data in Central Asia, žiūrėta 2024 m. gruodžio 20 d., <https://www.migrationdataportal.org/regional-data-overview/central-asia>

3.4.3. Rusijos teritorijos dalybos

Jei masinė migracija sukelia ekonominį žlugimą ir valstybė atsiduria ties susinaikinimo riba, tai pilietinis karas ir nauji regioniniai konfliktai skatina tokios valstybės teritorijos dalybas. Režimo vykdomi regioniniai konfliktai ir juose kovojanti kariuomenė nėra pajėgi veikti dviem frontais. Piliečių nepasitenkinimui peraugus į karinius veiksmus ir nepavykus jų suvienyti prieš bendrą užsienio priešą, režimas pralaimi. Tiesa, pirmiausia pralaimimas užsienio konfliktas.

Šalį, esančią pilietiniame kare, veikti tiek per išteklių tiekimą, tiek per karinę intervenciją yra palanku didžiosioms valstybėms. Taigi, jei Rusija atsidurtų tokioje situacijoje, Vakarų valstybės ir Kinija turėtų atsidurti prie derybų stalo. Šis scenarijus primena dabartinę Demokratinės Kongo Respublikos būklę, kuomet šalyje vyksta pilietinis karas ir nuolatinės kovos su Ruanda⁴⁶. Tačiau turint omenyje, kad Rusijos regioniniai konfliktai dažniausiai vyksta su Vakarų įtakos zonoje norimomis išlaikyti valstybėmis, tokia situacija atvertų galimybių langą Vakarams ir kitomis didžiosioms tų laikų galioms nuspręsti Rusijos likimą. Žinoma, jos galėtų vykdyti intervencijas ar remti kovojančias grupes ir taip užsitikrinti sau palankaus režimo įtvirtinimą, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad Rusijos ekspansija į kaimynines šalis gali sukelti Trečiąjį pasaulinį karą, didesnė tikimybė, kad tokiomis aplinkybėmis didžiosios valstybės norės panaikinti bet kokią Rusijos grėsmę. Kitu atveju, jei Trečiasis pasaulinis karas išsivystytų iš Rusijos regioninių konfliktų, tada Rusijos teritorijos dalybos būtų taikos po karo rezultatu (jei jo pabaiga nebūtų žmonijos susinaikinimas dėl plataus branduolinių ginklų naudojimo). Dėl itin didelės Rusijos teritorijos ji greičiausiai būtų suskirstyta į zonas, priklausančias skirtingoms didžiosioms galioms.

46 Global Conflict Tracker, „Conflict in the Democratic Republic of Congo“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 20 d., <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/violence-democratic-republic-congo>

3.4.4. *Karinė diktatūra*

Atsižvelgiant į pilietinio karo ir susidorojimo su opozicija sąveiką, galimas karinės diktatūros iškilimas. Nors ir šių dienų Rusijos režimas varžo žmogaus teises ir laisves bei turi veikianti represinį aparatą, tačiau, didėjant pilietinio karo tikimybei, jei valdžia vis dar užsitikrintų kietąją galią ir gebėtų susidoroti su opozicija, tai sukurtų naują politinę sistemą, kuriai vadovautų kariuomenė. Nėra jokio lyderio, kuris gebėtų panaikinti opoziciją nesiremdamas karine galia. Ypač jei opozicija yra aktyviai veikianti ir sudaro nemenką visuomenės dalį.

Pilietinio karo akivaizdoje, tikėtina, kad Rusijos lyderis bus nuverstas, o jo poziciją perims kariuomenės vadas bei generolų taryba, kuri įves karinę diktatūrą ir tiesioginį karinių struktūrų valdymą. Įtvirtinus valdžią, įvyks galutinis susidorojimas su opozicija, žmonės bus įkalinami, sukuriama nauju kankinimo ir represijų aparatai. Karinė valdžia reformuos šalies įstatymus, panaikindama bet kokią rinkimų teisę ir visus demokratijos „likučius“. Sklis masinė propaganda, kurioje bus pabrėžiama, kad karinė diktatūra yra vienintelis būdas išsaugoti valstybę ir ją stabilizuoti. Valstybė uždarys sienas ir izoliuosios nuo likusio pasaulio, siekdama sukurti naują piliečių kartą, kuri nebekeltų pavojaus ir neramumų, nes nežinotų, kaip pasaulis atrodo už Rusijos ribų. Šiame scenarijuje Rusija taptų panaši į Šiaurės Korėją, o gal net dar radikalesnė už ją. Kitos valstybės gali vengti tiesioginio kišimosi į Rusijos vidaus reikalus, nes Rusija vis dar išliktų branduolinė galia, o jos valdžią perėmus kariuomenei branduolinio karo rizika tik didėtų.

3.4.5. *Rusija tampa Kinijos marionete*

Siekiant susidoroti su masine ir aktyvia opozicija, režimui reikia didelių išteklių, jų Rusijai galėtų užtikrinti Kinija ir dabar. Tačiau jei Kinija tampa supervalstybe, tai Rusijos ir Kinijos glaudi partnerystė beveik neišvengiama. Šių dviejų sąlygų sąveika galėtų užtik-

rinti stiprią Kinijos partnerystę su Rusijos režimu, kuris palaužtų opoziciją. Kita vertus, tai galėtų padaryti Rusiją Kinijos marionete.

Kinija, pasiekusi didžiosios galios statusą, gali pradėti reikalauti sau palankių sąlygų ne tik iš Vakarų, bet ir iš valstybių partnerių. Remiantis iki šiol pateiktais Rusijos ateities pranašavimais, vargu ar Rusija gebėtų išlaikyti lygiavertiškumą Kinijos atžvilgiu. Tačiau taip pat galima net neabejoti, kad Rusija sieks išlaikyti valdžią savo šalyje. Kinija galėtų pasinaudoti silpstančia, opozicijos puldinėjama Rusijos valdžia ir paversti Rusijos ateities vadovą savo įpėdiniu, o Rusiją – savo vasalu. Kinija „globotų“ Rusijos valdžią nuo priešiškų jėgų ir tiektų jai aukštąsias technologijas, kurios padėtų kontroliuoti savo piliečius. Pasitelkusi dirbtinį intelektą valdžia galėtų realiu laiku stebėti tautos veiksmus ir kontroliuoti opozicijos organizavimąsi. Socialinių kreditų sistema ir dirbtinis intelektas gali tapti priemonėmis formuoti pageidaujamą piliečių elgseną. Rusija gali virsti vienu iš labiausiai kontroliuojančių totalitarinių režimų pasaulyje ir supanašėti su Kinija bei perimti jos taikomas praktikas bandant valdyti visuomenę minėtais būdais⁴⁷. Tokia Kinijos parama bei kartu keliamos Kinijos sąlygos paverstų Rusiją Kinijos marionete, nes, norėdama išlaikyti valstybę bent iš dalies stabilią, Rusiją taps priklausoma nuo Kinijos technologijų, o atsižvelgiant į Rusijos ekonomikos prognozes (beveik 50 proc. tikimybė, kad Rusijos ekonomika žlugs)⁴⁸, tikėtina, kad priklausomybė išsivystys visuose ekonomikos sektoriuose. Tokioje ateityje Kinija bus pajėgi užsitikrinti sau palankią ir visiškai nuo jos priklausomą Rusijos valdžią.

47 Biao Teng, „From 1989 to 1894“: Tiananmen Massacre and China's High – tech Totalitarianism“, *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: An International Journal*, 5(2), (2019), 691–711.

48 Hedlund Stefan, „A somber outlook for the Russian economy“, GIS, žiūrėta 2024 m. gruodžio 20 d., <https://www.gisreportsonline.com/r/a-somber-outlook-for-the-russian-economy/>

3.4.6. Kinija kolonizuoja Rusiją

Prieš tai aprašytame scenarijuje Kinija neturi pagrindo okupuoti Rusijos teritorijos, nes Rusija yra technologiškai atsilikusi, neturi išvystytos infrastruktūros ir betikslė plėtra Kinijai nėra tokia būtina. Tačiau sujungus Kinijos supervalstybės iškilimą ir aplinkosaugos krizę, galima matyti visai kitokį scenarijų.

Nors Kinija išsikėlusi ambicingus tikslus mažinti oro taršą, tačiau Kinijos anglies suvartojimas kasmet auga. Dėl oro taršos Kinijoje per metus miršta apie 1,1 milijono žmonių, o vandens tarša sukelia apie 60 tūkstančių mirčių⁴⁹. Atsižvelgiant į tai, kad Kinija, siekdama ekonominio augimo, ir toliau teršia savo oro erdvę, o tarptautinė bendruomenė net ir bandydama spręsti aplinkosaugos klausimus nesiima ryžtingų veiksmų, tikėtina, kad ateityje įvyks globalus sukrėtimas. Tai reikšis didelėmis gamtinėmis katastrofomis ir vis karštesnį klimatu. Kinija jau šiuo metu patiria karščio bangas, kai temperatūra kyla virš 40 laipsnių šilumos⁵⁰. Oro tarša ir nepakeliamas karštis skatins Kiniją ieškoti tinkamesnių klimato sąlygų, kurias ji ras Rusijoje. Rusija taip pat bus paveikta klimato kaitos ir stichinių nelaimių, tačiau jos klimatas bus vėsesnis ir tai paskatins Kiniją kolonizuoti Rusijos žemes, kad užsitikrintų savo valstybės ir jos gyventojų saugumą. Taip pat globalios aplinkosaugos krizės akivaizdoje prasidės kova dėl išteklių ne tik šalių viduje, bet ir tarptautinėje arenoje. Tikėtina, kad Rusija turės daugiau išteklių nei Kinija dėl klimato zonos ir retesnio gyventojų apgyvendinimo. Tai taps dar viena priežastimi Kinijai kolonizuoti Rusiją.

49 Maizland Lindsay, „China's Fight Against Climate Change and Environmental Degradation“, CFR, žiūrėta 2024 m. gruodžio 20 d., <https://www.cfr.org/backgrounder/china-climate-change-policies-environmental-degradation>

50 Greenpeace, „In China, record-breaking >40°C+ days, as heat waves hit earlier, hotter, and impact wider areas: Greenpeace analysis“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 20 d., <https://www.greenpeace.org/eastasia/press/8550/in-china-record-breaking-40c-days-as-heat-waves-hit-earlier-hotter-and-impact-wider-areas-greenpeace-analysis/>

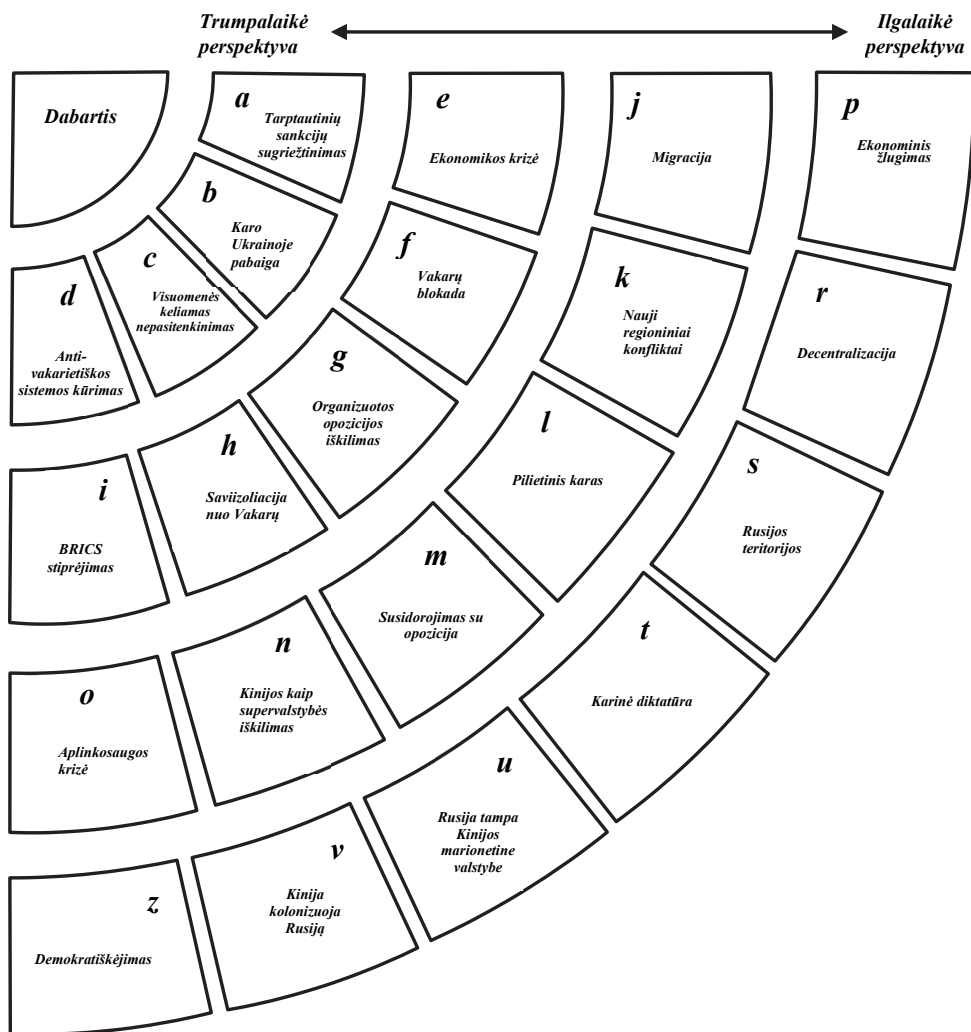
3.4.7. Demokratiškėjimas

Jei Kinija vis dėlto netaptų supervalstybe ir Rusiją daugiausia veiktų tik globalus aplinkosaugos sukrėtimas, daug šansų, kad tai atvertų galimybių langą bendradarbiauti su Vakarais. Net literatūros analizėje minėtoje Rusijos užsienio reikalų ministerijos ataskaitoje teigiama, kad šilti santykiai su Vakarais galimi globalių sukrėtimų akivaizdoje.

Kadangi ES efektyviausiai reaguoja į klimato kaitą ir bus mažiausiai jo veikiamas, tikėtina, kad globalių sukrėtimų akivaizdoje ji išliks pagrindinė pagalbos teikėja. Tokiu atveju Rusijai bus reikalinga parama, prieglobstis ir aplinkosaugos klausimų sprendimo strategijos, kurias galės užtikrinti Vakarai. Tai paskatins Rusiją eiti į dialogą su šiomis valstybėmis ir bendradarbiauti globalių sukrėtimų akivaizdoje. Vakarai, žinoma, diktuos sąlygas, kurios visada siejamos su žmogaus teisėmis, laisvėmis ir demokratijos plėtimu, todėl Rusijai teks pasiduoti Vakarų įtakai. Tikėtina, kad ir patys sukrėtimai skatins Rusijos visuomenėje rasti aktyvistų, siekiančių efektyvesnio Rusijos reagavimo į sukrėtimus, bendradarbiaujančių su Vakarais, kurie palaipsniui perims demokratijos „vaisius“ ir norės juos diegti gimtinėje. Kol kas tai vienintelis galimas scenarijus, leidžiantis Rusijai perimti demokratijos bruožus. Tačiau kaip valstybė, kuri niekada neturėjo visiškai funkcionuojančios demokratijos, klausimas, ar ji gebės perimti tokią politinę sistemą. Vis dėlto įmanoma, kad ateityje globalūs sukrėtimai, o ypač aplinkosaugos, skatins Rusiją bendradarbiauti su Vakarais ir perimti daugiau demokratijos bruožų nei jų yra dabartinėje Rusijos Federacijoje.

IŠVADOS

Taigi, apžvelgus visus 22 įvykius, tikėtinus Rusijos ateityje, remiantis skirtingų laikotarpių perspektyvomis, gaunamas toks divergencijos žemėlapis (1 pav.).

1 PAVEIKSLAS. „Divergencijos žemėlapis“⁵¹

51 W. Willis Harman, *An Incomplete Guide to the Future*, (San Francisco: San Francisco book company, 1976, 18.

Kaip ir minėta metodologijos dalyje, užpildžius visą žemėlapi, keliaujant laikotarpiams ir jų įvykiais vertikalčiai, galima gauti įvairias įvykių sekas. Vis dėlto labiausiai tikėtinos ir visus pagrindinius ateities scenarijų kūrimo principus atitinkančios įvykių sekos yra ***a – f – k – r*** arba ***d – h – n – u***, nes jos pasižymi vidiniu nuoseklumu, priežasties ir pasekmės ryšiais bei tęstinumu. Taip pat atitinka ir kitus tris kriterijus – holistines tendencijas, tikslo siekimą bei panašumą tarp socialinių sistemų. Pirmoje sekoje (***a – f – k – r***), ***a – Tarptautinių sankcijų sugriežtinimas*** yra labiausiai tikėtinas veiksnys 0–5 metų perspektyvoje, pasižymintis tęstinumu nuo šių dienų ir, tikėtina, nekintantis šiose laiko ribose. Vakarai ir toliau griežtins sankcijas Rusijai, o ši reakcija apims ir kitus laikotarpio įvykius (karo Ukrainoje pabaigą, Rusijos visuomenės keliamą nepasitenkinimą bei antivakarietiškos sistemos kūrimą). Taigi ***a*** priežastis yra labiausiai tikėtina pirmuoju laikotarpiu. Toliau ***f – Vakarų blokada Rusijai***, nuosekliai išplaukia iš trumpojo laikotarpio priežasties ***a*** ir ją pagilina apimdama Vakarų griežtą politiką ne tik Rusijos ekonomikos, bet ir kitų sričių atžvilgiu. Ilgojo laikotarpio įvykis ***k – nauji regioniniai konfliktai*** yra praėjusių dviejų laikotarpių įvykių padarinys, kadangi Vakarų ribojimai veda į konfliktą įtakos zonoms priklausančiose šalyse. Na o atsižvelgiant į Rusijos ekonominę situaciją dėl trumpojo ir vidutinio laikotarpio aptartų sąlygų ir nuostolių, patirtų ilgiuoju laikotarpiu vykstančiuose regioniniuose konfliktuose, labai ilgoje perspektyvoje tikėtinas įvykis ***r – decentralizacija (teritorinio vientisumo praradimas)***. Kaip buvo aprašyta paskutiniame dėstymo dalies skyriuje, tikėtina, kad Rusijos Federacija skils į mažesnes valstybes, kurios atspindės Rusijos etnines mažumas ir tikriausiai sulauks pripažinimo iš Vakarų. Taip žlugs dabartinis Rusijos režimas.

Vis dėlto panašų nuoseklumą galima įžvelgti įvykių sekoje ***d – h – n – u***. Trumpuoju laikotarpiu tikėtina ***d – antivakarietiškos sistemos kūrimas*** įvykio tąsa. Rusija ir Kinija jau šiomis dienomis

stengiasi nuolatos priešintis Vakarų sukurtai pasaulio tvarkai. Vidutinio laikotarpio perspektyvoje tai galėtų pasireikšti įvykiu ***h – izoliacija nuo Vakarų*** kaip trumpojo laikotarpio sąlygų padarinys. Atsižvelgiant į tai, kad Kinijos galia auga, o Rusija prisideda prie jos noro griauti dabartinę pasaulio tvarką ir izoliuoja save nuo Vakarų, ilguoju laikotarpiu tikėtinas ***n – Kinijos supervalstybės iškilimas***, kuris dar labiau suartins Rusiją ir Kiniją. Labai ilgalaikėje perspektyvoje, tikėtina, kad Kinija pradės diktuoti sąlygas Rusijai, kuri taps Kinijos marionete (***u – Rusija tampa Kinijos marionete***). Rusijos režimas žlugs, nes Kinija Rusijoje įtvirtins sau dar palankesnę režimą. Rusijos ir Kinijos santykis turėtų priminti dabartinę Rusijos ir Baltarusijos ryšį. Mokslinėje literatūroje šis scenarijus taip pat dažnai išskyla kaip vienas iš labiausiai tikėtinų.

Taigi, divergencijos žemėlapis padeda holistiškai pažvelgti į Rusijos režimo žlugimo prognozes ir rasti labiausiai tikėtinus scenarijus. Žinoma, kiti scenarijai, nepaminėti išvadose, taip pat yra galimi, tačiau jie ne taip gerai atspindi ateities scenarijų kūrimo principus, todėl palieka daugiau vietos interpretacijai.

Singapūro atvejo analizė: ar ekonominių institucijų atvirumo pakanka ekonominiam augimui pasiekti?

Martyna Banytė, Karolis Kindurys

Lekt. Vytenio Čipinio komentaras:

Martynos ir Karolio darbas yra ambicingas, įtikinantis bei išbaigtas. Autoriai pademonstruoja, kad suvokia akademiniam darbui keliamus reikalavimus, geba leistis į polemiką su egzistuojančia literatūra. Taip pat parodoma, kad suvokiamas darbo ribotumas, įtikinamai brėžiamos gairės ateities tyrimams. Labiausiai džiuginantis darbo elementas – akademinė ambicija. Atlikę Ademmer išskirtais laisvės indikatoriais pagrįstą Singapūro atvejo analizę, autoriai tuo neapsiriboja ir įvardiję, kad toks teorinis požiūris neatsižvelgia į kapitalizmo tipų įvairovę, žengia papildomą žingsnį, Singapūro atvejį nagrinėdami iš Cheang ir Lim siūlomos perspektyvos. Tokia polemika parodo, kad Singapūro atvejis nėra lengvai „įrėminamas“ ir remiantis skirtingomis teorinėmis priegomis galima prieiti nevienodų atsakymų dėl šalies institucijų atvirumo.

ĮVADAS

Institucionalizmo prieiga išlieka viena įdomiausių socialiniuose moksluose, kadangi aprėpia ekonominius, politinius ir sociologinius paaiškinimus nagrinėjant skirtingas šalių vystymosi trajektorijas. Nuo naujosios institucinės ekonomikos šalininkų, tokių kaip Duoglassas Northas, sociologinių / politinių institucionalistų kaip Paulas Piersonas, iki šiandienos šiuolaikinių mąstytojų ir 2024 m.

Nobelio premijos laureatų Darono Acemoglu ir Jameso Robinsono, ši minties mokykla išlaikė savo aktualumą ir suteikė įtikinamų paaiškinimų apie šalių vystymąsi. Vis dėlto ši srovė patiria ir kritikos dėl polinkio taikyti vakarietiškomis normomis ir vertybėmis grįstą, individualistinį požiūrį į institucijų darbą¹.

Šiame darbe vykdoma Singapūro atvejo analizė, taikant institucionalizmo prieigą šalia kitų ekonominio augimo paaiškinimų. Singapūro kelias yra unikalus ne tik dėl miesto-valstybės geografinių savybių, bet ir dėl spartaus vystymosi, kurį jis patyrė. Dar prieš 60 metų Singapūras buvo naujai nuo Malaizijos atsiskyrusi, neišsivysčiusi valstybė, žinoma dėl paplitusio skurdo, didelio nusikalstamumo, rasinės įtamos, mažos rinkos ir neišsilavinusios populiacijos². Tačiau dabar šalis yra žinoma kaip viena iš Azijos tigrų, nukonkuravusi kitas regiono kaimynes. Valdant ministrui pirmininkui Lee Kuan Yew (nuo 1959 iki 1990 m.), šalis patyrė ilgą laikotarpį spartaus ekonominio augimo, kuris transformavo Singapūrą³. Neturėdama vertingų gamtos išteklių ir vietinio verslumo pavyzdžių, valstybė klio vėsi tiesioginėmis užsienio investicijomis, kad užsitikrintų reikiamas rinkas, technines žinias ir valdymo patirtį. Atvirumas prekybai ir investicijoms leido Singapūrai nuolat didinti savo gamybos ir technologinius pajėgumus, tapti didelės pridėtinės vertės gamybos mazgu, o ilgainiui ir diversifikuoti savo veiklą, vis labiau orientuojantis į aukštųjų technologijų ir paslaugų sferą⁴. Dabar Sin-

- 1 Scott Lash, „Against Institutionalism“, *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(2), (2009), 567–571. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2009.00885.x>.
- 2 E. D. Skupenko, N. O. Marchenko, „The Economic Miracle of Singapore“, *Електронний збірник студентських наукових статей*, 10 (2023), 657.
- 3 Bertelsmann Stiftung, „BTI 2024 Singapore Country Report – Singapore“ (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2024), 5. https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2024_SGP.pdf
- 4 Edward Robinson, „Globalisation in a Small Open Economy: The Singapore Experience“ *BIS Paper* No. 100u (2018), 322 <https://ssrn.com/abstract=3332105>.

gapūras yra vertinamas kaip turintis vieną laisviausių ekonomikų pasaulyje, pasižymi investiciniu saugumu, itin maža korupcija ir konkurencinga rinka⁵. Ekonominės laisvės indeksuose Singapūras, kartu su Honkongu, yra laikomi laisviausiomis pasaulio ekonomikomis⁶, kas gali liudyti aukštą institucinį atvirumą.

Ganėtinai didelė dalis literatūros apie Singapūro ekonominį augimą nagrinėja pavienių institucinių veiksnių poveikį. Vis dėlto trūksta darbų, kuriuose būtų vertinamas institucijų atvirumo lygmuo šalyje, taikant institucionalistų plėtojama prieigą. Taip pat pastebėtas trūkumas visapusiškų ir išsamių apžvalgų, kurios įvertintų platesnį spektrą institucijų, jų sąsajas. Šiuo darbu, nors ir glaustai, siekiama papildyti šią nišą ir išnagrinėti, kokiais atviros prieigos tvarkos bruožais pasižymi Singapūras ir kaip institucijos prisideda prie šalies ekonominio augimo. Taip pat keliamas institucijų atvirumo (kaip vystymosi priemonės) pakankamumo klausimas ir nagrinėjama, kokie kiti veiksniai reikšmingai prisidėjo prie valstybės augimo.

1. TEORINIS PAGRINDAS

Vieni iškiliausių institucionalizmo teorinės perspektyvos atstovų Douglass C. North, John Joseph Wallis ir Steven B. Webb yra labiausiai žinomi dėl savo atviros-uždaros prieigos santvarkų tipologijos⁷. Šie autoriai kritikavo idėją, kad besivystančioms valstybėms

5 Tan Khee Giap, Vincent Kwan Wen Seng, and Evan Tan Beng Kai, „Singapore’s Economic Development, 1965–2020: Review, Reflection and Perspective“ *Commentary*, 24 (2024), 21.

6 Bryan Cheang, Hanniel Lim, „Institutional Diversity and State-led Development: Singapore as a Unique Variety of Capitalism“, *Structural Change and Economic Dynamics*, 67 (2023), 182.

7 Douglass C. North, John Joseph Wallis, Steven B. Webb and Barry R. Weingast, „Limited Access Orders in the Developing World: A New Approach to the Problems of Development“, *World Bank*, (2007), 1–5.

reikia „eiti tuo pačiu keliu“, kurį praeityje jau nuėjo išsivysčiusios Vakarų valstybės. Jie kritiškai vertino per didelį susikonscentravimą į tokias liberaliosioms demokratijoms būdingas institucijas, kaip konstituciniai teismai, profesionalizuoti biurokratijos aparatai ar partinės sistemos perkėlimus, nagrinėjant valstybių vystymosi, demokratizacijos procesus. Jie atkreipė dėmesį, kad neretai besivystančiose valstybėse tokios institucijos yra sukuriamos formaliai, siekiant patenkinti išsivysčiusių valstybių ambicijas, tačiau įvairių neformalių taisyklių dėka jos neatlieka joms dedikuotų funkcijų. North, Wallis ir Webb pasisakė už koncepciją, kad valstybių vystymasis vyksta organiškai, keičiantis valstybių fundamentaliai socialinei santvarkai, kurią apibrėžia prieiga prie galios ir išteklių. Daugumą besivystančių valstybių jie kategorizuoja kaip „ribotos prieigos tvarkas“ – santvarkas, kuriose tam tikri privilegijuoti individai kontroliuoja prieigą prie išteklių ir likusiems visuomenės nariams teikia juos selektyviai, atsižvelgdami į savo interesus, iš kurių pagrindinis yra užtikrinti socialinę rimtį – neleisti, jog smurtas taptų įprasta prieigos prie išteklių forma. Šiai santvarkai priklausančias valstybes autoriai dar skirsto į keletą tipų: „trapias“, kuriose centrinė valdžia neturi galios monopolio, nėra aiškos skirties tarp ekonominių ir politinių organizacijų, o vienintelės privačios organizacijos yra tarptautinės (KDR, Haitis, Somalis); „subrendusias“, kuriose centrinė valdžia turi beveik visišką galios monopolį ir egzistuoja privačios, nuo centrinės valdžios nepriklausomos, ekonominės ir politinės organizacijos, tačiau didelei ekonominei sėkmei ar politiniams pokyčiams reikia centrinės valdžios „palaiminimo“ (Čilė, Indija, Kinija); bei „įprastas“, kurios yra šių dviejų tipų tarpinis variantas (Šiaurės Korėja, Bangladešas, Filipinai). Tuo tarpu išsivysčiusias valstybes North, Wallis ir Webb įvardija kaip „atviros prieigos santvarkas“, kuriose priėjimas prie išteklių yra paremtas visuomenės dalyvių konkurencija, reguliuojama iš anksto nustatytais ir visiems vienodai

taikomomis taisyklėmis. Autoriai suvokia vystymąsi kaip procesą, kurio metu visuomenės elitas, vedami savo interesų, nusprendžia suteikti daugiau galimybių veikti privačioms ekonominėms ir politinėms organizacijoms, kurių galiai ir įtakai išaugus, elitui tampa sunku grįžti į ankstesnį būvį. Politinės ir ekonominės konkurencijos didėjimą valstybių vystymosi procese jie pateikia kaip vykstantį tolygiai, ne šiaip sau – autoriai palaiko vadinamąją *double balance* idėją, pagal kurią, valstybėje ekonominės konkurencijos ir politinės konkurencijos lygiai negali didėti atskirai.

Šiame tyrime nustatant Singapūro socialinės santvarkos prieigos lygį bus naudojamosi Esther Ademmer, Julia Langbein ir Tanja A. Börzel⁸ išskirtais kriterijais. Ekonomikos srityje šios autorės atvirą prieigą apibrėžia kaip galimybę veikti rinkos konkurencijos sąlygomis. Šioje srityje institucijų atvirumo lygį rodo mainų laisvumas, išplėtos bankų sistemos egzistavimas, turto ir privačių įmonių neliečiamumas, gebėjimas interesų grupėms organizuotis ir institucinės santvarkos, užtikrinančioms sąžiningą konkurenciją rinkoje, egzistavimas. Tuo tarpu politikos srityje atviros prieigos suvokimas kyla iš demokratijos ir neopatrimonializmo teorijų. Autorės atvirą prieigą politinėje srityje suvokia per laisvų ir sąžiningų rinkimų rengimą, pilietinių ir politinių teisių užtikrinimą, horizontalios atskaitomybės tarp vykdomosios, leidžiamosios ir teisminių valdžių egzistavimą bei neopatrimonialistinėms santvarkoms būdingų praktikų, tokių kaip balsų pirkimas, korupcija ar viešųjų lėšų grobstymas, mažą paplitimą viešajame sektoriuje⁹.

Tokioje prieigoje tikrai galima rasti bendrų požiūrio taškų su liberalistinei ekonominei minčiai priskiriamų autorių, tokių kaip Mil-

8 Esther Ademmer, Julia Langbein and Tanja A. Börzel, „Varieties of Social Orders: The political and economic fundamentals of hybrid (in)stability in the post-Soviet space“, *EU-STRAT Working Paper*, 11, (2018), 1–35.

9 Ademmer, Langbein and Börzel, „Varieties of Social Orders: The political and economic fundamentals of hybrid (in)stability in the post-Soviet space“, 1–35.

ton D. Friedman¹⁰ ir Friedrich Hayek¹¹, idėjomis. Šių autorių požiūriu, didesnė ekonominė laisvė yra proporcinga didesnei piliečių laisvei, ir dėl to jie pasisako už pasitikėjamą laisvosios rinkos gebėjimu sukurti bendrąjį gėrį ir labai ribotą valstybės vaidmenį, į kurį įeina tik pačios pagrindinės funkcijos, tokios kaip privataus turto ir sandorių apsauga, viešosios tvarkos palaikymas. Tokia formulė, jų teigimu, yra universali, tinka tiek išvysčiusioms, tiek besivystančioms valstybėms. Friedman pats yra teigiamai atsiliepęs apie Singapūro ekonominę politiką dėl jos rėmimosi laisvąja rinka¹². Kiti libertarai akademikai yra net įvardiję Singapūro modelį kaip tokį, kurį galėtų bandyti replikuoti kitos besivystančios valstybės¹³.

Tiesa, nereikia pamiršti ir požiūrio, kad ne ekonominė laisvė ir pasikliovimas laisvąja rinka savaime atneša individams laisvę, o demokratinės laisvės sukuria paskatas tokioms valstybės intervencijoms, kurios leidžia vykti kokybiškai ekonominei konkurencijai. Tokį požiūrį propaguoja Torben Iversen ir David Soskice savo knygoje¹⁴, joje autoriai atkreipia dėmesį į viešąją politiką, kuri yra įprasta išsivysčiusioms kapitalistinėms demokratijoms visame pasaulyje, ir dėl kurios šios valstybės pasižymi aukštu gerovės lygiu ir gerai veikiančia kapitalistine santvarka. Jie išskiria valstybės investicijas į išsilavinimą, darbuotojų kompetencijų kėlimą ir mokslinius tyrimus, konkurencijos rinkoje užtikrinimą, profesinių sąjungų

10 Milton D. Friedman, „The Tide in the Affairs of Men“, *Foundation for Economic Education*, žiūrėta 2025 m. gegužės 31 d., <https://fee.org/articles/the-tide-in-the-affairs-of-men/>.

11 Friedrich Hayek, „The Use of Knowledge in Society“, *The American Economic Review*, 35(4), (1945), 519–530.

12 Friedman, „The Tide in the Affairs of Men“.

13 Steve H. Hanke, „The Singapore Strategy for Zimbabwe“, *African Liberty*, žiūrėta 2025 m. gegužės 31 d., <https://www.africanliberty.org/2019/04/20/the-singapore-strategy-for-zimbabwe/>.

14 Torben Iversen ir David Soskice, *Democracy and Prosperity. Reinventing Capitalism Through Turbulent Century*, (Princeton: Princeton University Press, 2019).

galių pažabojimą dėl paprastesnio inovacijų diegimo bei krypties valstybės ūkiui nustatymą neužtikrintumo laikotarpiais. Knygoje užsimenama ir apie Singapūrą, kaip vieną iš kelių valstybių, kurioms pavyko pereiti į išsivysčiusių valstybių gretas laikotarpiu nuo praėjusio šimtmečio aštuntojo dešimtmečio iki dabar. Singapūro ekonominė sėkmė autorių yra aiškinama valstybės atvirumu laisviems mainams ir didelėmis investicijomis į švietimą.

Singapūro ekonominio stebuklo atvejis kelia daug klausimų išvardytų teorinių perspektyvų akivaizdoje. Tiek libertarai, laikantys institucijų atvirumą pakankama sąlyga stabiliam ekonomikos augimui, tiek Iversen ir Soskice, matantys tam tikras valstybės intervencijas kaip būtinas gerai veikiančiai kapitalistinei sistemai, mato Singapūrą kaip ekonominės sėkmės pavyzdį. Taip pat konvencinis Singapūro suvokimas kaip autoritarinės ir ekonomiškai išskirtinai laisvos valstybės prieštarauja North, Wallis ir Webb *double balance* principui, teigiančiam, jog ekonominės ir politinės laisvės vystosi tolygiai. Taip pat šis atvejis kelia klausimų ir iš Iversen ir Soskice prieigos, kaip (bent jau jų požiūriu) autoritarinė valstybė, įgyvendinanti viešąją politiką, kuriai iniciatyvas turėtų kurti demokratiniai procesai. Kažkiek klausimų Singapūras galėtų kelti ir libertarams, kaip valstybė, užtikrinanti ekonomines, bet ne asmenines savo piliečių laisves. Šie klausimai kelia prielaidas įsigilinti į Singapūro politinius ir ekonominius procesus ir padaryti išvadas, kiek jie yra (ne)atviri ir kiek jų (ne)atvirumas prisidėjo prie valstybės ekonominio stebuklo.

2. ATVIROS PRIEIGOS TVARKOS BRUOŽAI SINGAPŪRO RESPUBLIKOJE

Šioje dalyje aptariamos Singapūro institucijos, suteikiančios valstybei atviros prieigos tvarkos bruožų. Taip pat nagrinėjama, kaip šios institucijos prisidėjo prie Singapūro ekonominio augimo ir su

kokiais trūkumais joms tenka susidurti. Aptariamų atvirų institucijų pasirinkimas remiasi E. Ademmer ir kolegijų išskirtais ekonominiais ir politiniais prieigos rodikliais (žr. ankstesnį skyrių). Šioje atvejo studijos dalyje daugiausia remiamasi pagal 2024 m. Bertelsmann Stiftung transformacijos indeksą (BTI) atliktu Singapūro vertinimu.

Singapūras pasižymi atvira institucine prieiga ekonomikos srityje, tačiau, remiantis Vakarų pasaulio liberaliosios demokratijos standartais, palaiko gana ribotos prieigos politines institucijas. Kai kurie tyrėjai teigia, kad Singapūro institucinė sąranga vis dar primena besivystančios valstybės modelį, kuriame valstybė turi itin didelius pajėgumus. Tokiuose modeliuose valstybė gali dažnai paveikti ir nukreipti privačių subjektų veiksmus sau palankia linkme ir svarbiausia kliaujasi stipriu ekonominiu augimu ir našumu, kad išlaikytų savo legitimumą¹⁵. Besivystančios valstybės modelį taikančios valstybės dažniausiai būna autoritarinės, tačiau Singapūras derina gana unikalias institucines savybes. Pavyzdžiui, šios šalies mechanizmai skatina atsispirti rentos siekimo spaudimui; valstybė palaiko glaudžius ryšius su privačiais veikėjais, tačiau yra pakankamai apsaugojusi, kad atlaikytų privačių interesų grupių spaudimą¹⁶. Singapūro valdžia nesusiduria su dideliais struktūriniais savo valdymo suvaržymais ar iššūkiais iš opozicijos, ir dėl to gali įgyvendinti savo viešąją politiką itin efektyviai. Taip pat dėl mažos valdančiųjų kaitos šalis geba laikytis ir įgyvendinti savo ilgalaikius strateginius prioritetus¹⁷, taip ir toliau legitimuodama savo poziciją.

Vertinant ekonominių institucijų atvirumą, svarbu pažvelgti į Singapūro **rinkos konkurencingumą**. Šalyje konkurencija yra

15 Bryan Cheang, „What Can Industrial Policy Do? Evidence from Singapore“, *Rev Austrian Econ*, 37 (2024), 7. <https://doi.org/10.1007/s11138-022-00589-6>.

16 Cheang, „What Can Industrial Policy Do? Evidence from Singapore“, 2–3, 7.

17 Bertelsmann Stiftung, „BTI 2024 Singapore Country Report – Singapore“, 29–31.

nuosekliai apibrėžta ir įgyvendinama tiek mikroekonominiu, tiek makroekonominiu lygmeniu¹⁸. Pagal BTI indeksą valstybės konkurencinė politika vertinama 9 iš 10 balų, kas liudija Singapūro įsipareigojimą užtikrinti lygias dalyvavimo galimybes ir taisyklėmis paremtą konkurenciją. Valstybė pasižymi mažu neformaliojo sektoriumi¹⁹. Rinkos konkurencingumas yra itin svarbus veiksnys, prisidėjęs prie Singapūro sėkmingų pastangų persiorientuoti iš investicijų į inovacijų varomą ekonomiką²⁰. Vis dėlto verta paminėti, kad esminiai sektoriai, tokie kaip nekilnojamasis turtas, transportas, telekomunikacijos, medijos ir kt., kurie anksčiau buvo privatiizuoti, šiuo metu veikia kaip su vyriausybe susijusios kompanijos (angl. *government-linked companies*), valdomos partijos investicijų kompanijos *Temasek Holdings*²¹. Šios įmonės tiesiogiai konkuruoja su likusiojo privačiu sektoriumi²² (plačiau apie tai žr. 3 skyrių).

Singapūras pasižymi ir savo **antimonopoliniais įstatymais**, prisidedančiais prie platesnio konkurencijos užtikrinimo. Valstybės teisinė sistema palaiko įstatymus, draudžiančius monopolinių struktūrų kūrimąsi, kurių pagrindinis – 2004 m. konkurencijos aktas, parengtas pagal Jungtinėje Karalystėje galiojančią atitikmenį²³. Ši teisė taikoma tiek vidaus, tiek užsienio kompanijoms. Vienintelės išimtys galioja minėtosioms su vyriausybe susijusioms kompanijoms²⁴.

Privačių įmonių veikla taip pat yra ekonominių institucijų, kurios ganėtinai neblogai veikia Singapūre, atvirumo matas. Privačios

18 Skupenko and Marchenko, „The Economic Miracle of Singapore“, 657.

19 Bertelsmann Stiftung, 21.

20 Aahad M. Osman-Gani, „Human capital development in Singapore: An analysis of national policy perspectives“. *Advances in developing human resources*, 6,3, (2004), 277.

21 Cheang ir Lim, „Institutional Diversity and State-led Development: Singapore as a Unique Variety of Capitalism“, 190.

22 Bertelsmann Stiftung, 21.

23 Bertelsmann Stiftung, 21.

24 Bertelsmann Stiftung, 21.

įmonės yra dažnai vaizduojamos kaip pagrindinės ekonominio produktyvumo skatintojos ir dėl to joms yra garantuojama teisinė apsauga. Ir nors dauguma privačių įmonių Singapūre paiso rinkos principų, šiuo metu joms vis dažniau tenka dirbti šalia arba konkuruoti su dominuojančiomis vyriausybiniėmis kompanijomis²⁵. Vis dėlto Singapūras yra vykдęs paramos programų, skirtų kompanijų produktyvumui ir pasauliniam konkurencingumui didinti. Programos apėmė automatizavimo spartinimą, pagalbą internacionalizuojant įmones, o didžioji paramos dalis buvo skirta mažoms ir vidutinėms įmonėms²⁶. Taip pat, po COVID-19, valstybė siekė sumažinti pandemijos padarinius verslams ir pradėjo teikti dotacijas, paskolas, paramos paketus, lengvatas, kūrė darbo vietų rėmimo schemas²⁷.

Greičiausiai svarbiausias ekonominis atviros prieigos tvarkos elementas Singapūre – **laisvoji prekyba**. Šalies ekonomika yra viena atviriausių užsienio prekybai visame pasaulyje, kadangi beveik visoms šalims ir produktams taiko nulinių importo tarifų²⁸. Singapūras yra sudaręs dvišalius prekybos ir investicijų susitarimus įvairiuose pasaulio regionuose. Valstybė aktyviai stengiasi mažinti barjerus tarp Pietryčių Azijos valstybių tarptautinės organizacijos (ASEAN) narių – kartu su ASEAN ir Kinija 2020 m. Singapūras pasirašė Regioninės išsamios ekonominės partnerystės sutartį, vadinamą didžiausiu laisvosios prekybos susitarimu istorijoje²⁹. Be daugelio

25 Bertelsmann Stiftung, 24.

26 Robinson, „Globalisation in a Small Open Economy: The Singapore Experience“, 325–326.

27 Bertelsmann Stiftung, 24.

28 International Trade Administration, „Singapore – Import Tariffs“, International Trade Administration, 2024 m. sausio 5 d., <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/singapore-import-tariffs>.

29 Europos Parlamentas, Europos Sąjungos išorės politikos generalinis direktoratas, Elsig, M. and François, J., „Short overview of the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP)“, European Parliament, 2021, <https://data.europa.eu/doi/10.2861/001684>.

kitų atvejų, 2018 m. šalis ratifikavo susitarimus dėl Trans-Ramiojo vandenyno partnerystės ir pasirašė laisvosios prekybos sutartį su Europos Sąjunga³⁰. Manoma, kad ekonominis atvirumas ir į eksportą orientuotas vystymasis trečiosios globalizacijos bangos metu naujai besiindustrializuojančioms Azijos valstybėms (tarp jų ir Singapūrai) atnešė itin didelę naudą – šios ekonomikos tapo pasaulinių vertės grandinių narės, patyrė spartų augimą ilgą laiko tarpą³¹.

Singapūro **bankų sistema** yra itin stipri, orientuota į tarptautinius standartus. Valstybės kapitalo rinkos yra gerai išsivysčiusios, o bankai vis dažniau naudoja kompleksines išvestines rizikos valdymui ir draudimui. 2023 m. finansinės paslaugos sudarė apie 12 proc. valstybės BVP, o mieste-valstybėje 2019 m. veikė 131 komercinis bankas³².

Singapūras pasižymi puikia **nuosavybės teisių apsauga**. Nuosavybės teisės yra kertinis ekonominio augimo elementas, nes tik jas turintieji yra pasirengę investuoti ir didinti produktyvumą – joks verslas, tikintis, kad jo nuosavybė galėtų būti nusavinta ar pavogta, neturės paskatos dirbti, kurti inovacijas³³. Užsienio investicijų pritraukimas buvo itin svarbus valstybės vystymosi aspektas 1987–1997 m. laikotarpiu, kuomet investicijomis paremta strategija buvo stengiamasi pagerinti ekonomikos augimo kokybę, atliepiant kompetencijų poreikius³⁴. Nuosavybės teisės ir reglamentai, susiję su turto įsigijimu, naudojimu ir pardavimu Singapūre yra aiškiai apibrėžti ir plačiai taikomi; privati nuosavybė yra griežtai saugoma teisminės sistemos. Teisinė sistema taip pat rūpinasi, kad nuosavy-

30 Bertelsmann Stiftung, 22.

31 Robinson, „Globalisation in a Small Open Economy: The Singapore Experience“, 322.

32 Bertelsmann Stiftung, 22.

33 Daron Acemoglu and James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. London: Profile Books, 2012, 75.

34 Giap, Seng and Kai, „Singapore’s Economic Development, 1965–2020: Review, Reflection and Perspective“, 8, 12.

bės ir autorių teisės atitinka globalius intelektinės nuosavybės teisių standartus³⁵. Remiantis *The Heritage Foundation* ekonominės laisvės indeksu, iš visų Azijos valstybių tik Japonijos nuosavybės teisė lenkė Singapūro savo stiprumu 2025 m.³⁶

Vertinant politinį institucijų atvirumą, didelį vaidmenį įgyja **teismų nepriklausomybė** ir konstitucijos paisymas. Teismų sistema gali būti naudojama kaip priemonė įtvirtinant politinių lyderių išlikimą tiek autoritariniuose, tiek demokratiniuose režimuose. Autokratai, pasitelkdami teismų sistemos silpnumą, yra linkę selektyviai teikti naudas, kurios gali gerokai padidinti ekonominės ir politinės veiklos kontrolę³⁷. Singapūre teisinės institucijos yra diferencijuotos ir turi galią peržiūrėti ir interpretuoti galiojančią teisę; apeliaciniai kanalai yra atviri³⁸. Teisminė valdžia Singapūre pareiškė turinti teisę spręsti įstatymų ir vykdomosios valdžios veiksmų konstitucingumo klausimą – šį reikalavimą vyriausybė gerbė, – tačiau teisminė valdžia tokiais įgaliojimais lig šiol naudojosi saikingai. Singapūro teismai vadovaujasi savo institucinėmis ribomis ir sprendžia vyriausybės veiksmų teisėtumo ir konstitucingumo klausimus, tačiau vengia kišimosi į viešosios politikos klausimus³⁹. BTI indeksas Singapūro teismų sistemos nepriklausomybę 2024 m. įvertino tik 5 balais iš 10, teigta, kad jos doktrinos ir sprendimai nėra laisvi nuo politikų įtakos⁴⁰. Vis dėlto ataskaitoje pažymimi

35 Bertelsmann Stiftung, 24.

36 The Heritage Foundation, „Index of Economic Freedom“, atnaujinta 2025 m. vasarį, <https://www.heritage.org/index>.

37 Hilton L. Root and Karen May, „Judicial systems and economic development“, *Rule by law: The politics of courts in authoritarian regimes*, 304 (2008), 305.

38 Bertelsmann Stiftung, 13.

39 Lance Ang and Jiangyu Wang, „Judicial Independence in Dominant Party States: Singapore’s Possibilities for China“. *Asian Journal of Comparative Law* 14(2), (2019), 365. <https://doi.org/10.1017/asjcl.2019.29>.

40 Bertelsmann Stiftung, 13.

keli reikšmingesni atvejai, kai teismai išsprendė bylas ne valdančiųjų naudai. Pavyzdžiui, kuomet 2017 m. Apeliacinis teismas atmetė Krašto apsaugos ministerijos pretenziją, kad ši turėtų būti laikoma asmeniu, saugomu priekabiavimą draudžiančiu įstatymu ir įgautų pagrindo šalinti internetinius pareiškimus⁴¹.

Singapūras pasižymi itin stipria **antikorupcine politika** – tai išliko vienu pagrindinių valdančiosios partijos programinių punktų. Įstatymus pažeidžiantys ir korupciniuose sandoriuose dalyvaujantys valstybės pareigūnai dažnai sulaukia stipraus viešojo atsako ir yra griežtai baudžiami. Šių atvejų prevencijai yra taikomi griežti auditai, o korupcijos tyrimams sukurtas atskiras biuras⁴². Singapūro valstybės pareigūnų ir teisininkų atlyginimai yra vieni aukščiausių pasaulyje, kas yra viena iš priemonių mažinti kyšių ir kitų nusižengimų tikimybę⁴³. Manoma, kad Singapūro „nulinė tolerancija korupcijai“ yra viena iš valstybės sėkmės priežasčių⁴⁴. Vienas tyrimas parodė, kad kovos su korupcija politika, įgyvendinta Singapūre nuo 1995 iki 2014 m., pagerino įmonių veiklos rezultatus, matuojamus grynojo pelno marža ir turto augimu⁴⁵. Apskaičiuota, kad 2021 m. vos 11 proc. visų korupcijos atvejų šalyje įvyko viešajame sektoriuje, o korupcijos lygis Singapūre yra žemiausias visame regione⁴⁶.

Singapūre **rinkimai yra laisvi ir teisingi** tik iš dalies. Rinkimų teisė šalyje yra universali, rinkimai vyksta reguliariai ir juose gali dalyvauti opozicinės partijos. Rinkimai dažniausiai vykdomi

41 Bertelsmann Stiftung, 13.

42 Bertelsmann Stiftung, 13, 33.

43 Skupenko and Marchenko, „The Economic Miracle of Singapore“, 658.

44 Giap, Seng and Kai, 7.

45 Ahmed Badawi and Anas AlQudah, „The impact of anti-corruption policies on the profitability and growth of firms listed in the stock market: Application on Singapore with a panel data analysis“. *The Journal of Developing Areas* 53, 1 (2019), 179.

46 Bertelsmann Stiftung, 13, 33.

be sukčiavimo valstybiniu lygmeniu⁴⁷. Pastebima, kad, nepaisant trūkumų (apie juos plačiau 3 skyriuje), rinkimai Singapūre darosi vis labiau konkurencingi – tiek 2015, tiek 2020, tiek 2025 metų rinkimuose valdančioji Liaudies veiksmo partija (PAP) atiduoda vis daugiau parlamento vietų savo oponentams (nuo 2015 m. darbininkų partijai WPS, o nuo 2020 m. ir Singapūro progresyviems PSP)⁴⁸. Pirmą kartą nuo 2015 m. rinkimų buvo varžomasi dėl visų parlamento mandatų, o rinkėjų palaikymas opozicijai parodė piliečių norą įvesti kontrolės mechanizmų į valstybės valdymą⁴⁹.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad Singapūras pasižymi atviros prieigos institucijomis tiek ekonominėje, tiek politinėje srityse. Vis dėlto atviros prieigos politinių institucijų pavyko įvardyti ne daug ir jų kokybė yra ginčytina. Remiantis E. Ademmer ir kolegijų sukurta tipologija, Singapūras greičiausiai vyrautų erdvėje tarp atviros prieigos tvarkos ir nesubalansuotos uždaros tvarkos, kurioje egzistuoja tam tikra ekonominė prieiga, tačiau politinė prieiga yra gana apribota. Manoma, kad pagrindiniai instituciniai veiksniai, reikšmingiausiai prisidėję prie Singapūro ekonominio augimo, yra nuosavybės teisių užtikrinimas, laisvoji prekyba, griežta antikorupcinė politika ir efektyvus konkurencijos užtikrinimas.

3. RIBOTOS PRIEIGOS SANTVARKOS BRUOŽAI SINGAPŪRO RESPUBLIKOJE

Tai, jog Singapūras yra ribotos prieigos santvarka politinėje srityje, yra sunkiai paneigiama. 1959 m. rinkimus laimėjusi PAP išliko val-

47 Bertelsmann Stiftung, 21.

48 IPU Parline, „Parliament (September 2015) | Election Results | Singapore“, IPU Parline: global data on national parliaments, 2025 m. birželio 1 d., <https://data.ipu.org/parliament/SG/SG-LCo1/election/SG-LCo1-E20150911>.

49 Bertelsmann Stiftung, 6.

dančiąja iki šių dienų⁵⁰. Valstybėje vyksta rinkimai, kuriuos būtų galima įvardyti kaip laisvus, tačiau ne teisingus: jie yra rengiami reguliariai, opozicinės partijos juose dalyvauja ir iškovoja mandatus, tačiau žiniasklaidos priemonės yra sutelktos valstybės rankose ir skleidžia PAP naudingus naratyvus, opozicija neturi visiškos laisvės kritikuoti PAP, nes praktika rodo, jog per arši kritika gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę dėl šmeižto. Taip pat rinkimų sistema apsunkina galimybes opozicinėms partijoms iškovoti daugiau mandatų, istoriškai buvo pastebėta *gerrymandering* atvejų, o valstybinė rinkimų komisija yra institucija, tiesiogiai pavaldi ministrui pirmininkui⁵¹. PAP atvirai netiki pliuralistinės demokratijos idealu ir rinkimus vertina tik kaip savo valdžios legitimavimo galimybę⁵². Žiniasklaidos priemonės neretai skleidžia apolitiškumą skatinančias žinutes⁵³. Su nesąžiningais ribojimais susiduria ne tik partijos, bet ir paprasti piliečiai: valstybėje yra draudžiama maištavimą skatinanti kalba, kurios teisinis apibrėžimas yra ypač miglotas; 2016 m. buvo priimtas įstatymas, kuris palengvina žmonių apkaltinimą nepagarba teismui, kas riboja laisvę kritikuoti teismo procesus; 2021 m. buvo išleisti du papildomi įstatymai, ribojantys žodžio laisvę internete (dar vienas papildomas įvestas po metų); viešiams susibūrimams yra reikalingi leidimai, kurie praktiškai niekada nėra išduodami; policija turi teisę paskirti draudimą žmogui 24 valandas būti viešoje vietoje, jeigu kyla įtarimas, jog jis siekia politinių tikslų; pilietinės visuomenės organizacijos yra griežtai skirstomos į „nevyriausybinės“ ir „politines“, o pastarosios negali gauti valstybės paramos⁵⁴. Valdančioji partija taip

50 *Ibid*, 5.

51 *Ibid*, 3–14.

52 *Ibid*, 3.

53 Norma Osterberg-Kaufmann, Christoph Mohamad-Klotzbach ir Toralf Stark, „Configurations of democracy – empirical and methodological insights from a comparison of Singapore, Ghana, and Ireland“, *Frontiers in Political Science*, 6, (2024), 6.

54 Bertelsmann Stiftung, 6–14.

pat atvirai reiškia antipatiją *checks and balances* principui dėl jo keliamų neefektyvumų⁵⁵. Nors Singapūro Respublikoje ir egzistuoja galimybės burtis į privačias politines organizacijas ir bandyti patekti į parlamentą, tokių organizacijų veikla susiduria su ribojimais ir dėl to šios neturi realių galimybių pasiekti reikšmingų pokyčių.

Daug labiau intriguojantis klausimas yra tai, kiek atvira yra Singapūro santvarka ekonominėje srityje, mat jos buvimas visiškai atvira paneigtų North, Wallis ir Webb keliamą *double balance* principą. Kaip jau buvo aptarta anksčiau, Singapūro santvarkai ekonominėje srityje tikrai netrūksta laisvos prieigos santvarkos bruožų. Visgi kol kas buvo pažvelgta tik į konvencinius, Ademmer ir kolegijų išskirtus ekonominės laisvės indikatorius. Akademikai Bryan Cheang ir Hanniel Lim kritikuoja kliovimąsi vien šiais indikatoriais, sudarant čiais pagrindą įvairiems ekonominės laisvės indeksams⁵⁶. Autorių požiūriu, nors ekonominės laisvės indeksai ir buvo tobulinami, jie vis dar neatsižvelgia į skirtingus kapitalizmo tipus, institucinių sąrangų įvairovę, skirtingus būdus, kaip valstybė gali kištis į ekonomiką, bei tokius visuomeninius aspektus, kaip vertybės, skirtingų tautinių grupių santykiai. Jų teigimu, šie indeksai vis dar laikosi dar Šaltojo karo laikų prielaidos, jog visos kapitalistinės santvarkos iš esmės yra vienodos. Cheang, Lim ir kitų akademikų nuomone, Singapūras naudodamas savo ypač aukštos kvalifikacijos valstybės tarnautojus ir sofistikuotas viešojo valdymo priemones, tokias kaip *bid data* apdorojančius algoritmus, ar konsultacijoms su verslo atstovais skirtus agentūrų tinklus, sugeba sudaryti „mažos valstybės“ įvaizdį ir tuo pačių metu turėti milžinišką įtaką vidinio ūkio operavimui⁵⁷.

Viena iš sričių, kurioje Singapūro valdžia turi didelę galią, – beprecedentė žemės kontrolė. Po nepriklausomybės Singapūras

55 *Ibid*, 15.

56 Cheang and Lim, „Institutional Diversity and State-led Development: Singapore as a Unique Variety of Capitalism“, 182–186.

57 Cheang and Lim, 182–186.

perėmė Malaizijos, nuo kurios atsiskyrė, konstituciją, tačiau Singapūro konstitucijos versijoje buvo išbrauktas 13 straipsnis, kuriama kalbama apie nuosavybės neličiamumą⁵⁸. 1966 m. buvo priimtas „Land acquisition act“, kuris leido valstybei perimti privačią žemę bet kokiems apgyvendinimo, komerciniams ar pramoniniams tikslams⁵⁹. Teisės akte taip pat numatyta, jog, atlikus žemės nusavinimą, jos savininkams yra kompensuojama tokia suma, kiek nuosavybė buvo verta septynerius metus iki nusavinimo atlikimo⁶⁰. Šia savo teise Singapūro valdžia naudojosi dideliu mastu – iš viso dėl šio teisės akto apie 270 000 šeimų turėjo palikti savo gyvenamąją vietą⁶¹. Valstybė taip pat ne tik nusavindavo žemę, bet ir pati plėtė fizinę infrastruktūrą – XX a. septintąjį dešimtmetį Singapūro *Housing Development board* pastatė apie 110,000 apgyvendinimo vienetų, taip pat keletą jūrų ir oro uostų⁶². Nors šiuo metu pagarba gyventojų nuosavybės teisėms yra pagerėjusi, reikia atkreipti dėmesį į tai, jog centrinė valdžia kontroliuoja išskirtinai didelę dalį nekilnojamojo turto (apie 85 proc. Singapūro gyventojų šiuo metu gyvena valstybei priklausančiame būste)⁶³, ir tai buvo pasiekta dideliu nuosavybės teisių apribojimu praeityje.

Kita ekonominė sritis, kurioje pastebima didelė valstybės įtaka, yra darbo jėgos rinka. Visų pirma, Singapūro valdžios indėlis į piliečių kompetencijų didinimą toli gražu neapsiriboja dideliu investavimu į švietimą. Turbūt reikšmingiausias kompetencijų kėlimo mechanizmas valstybėje yra *Skills Development Fund* – Singapūro

58 K. C. Ho, „Land and Housing in Singapore: Three Conversations with Anne Haila“, *American Journal of Economics and Sociology*, 80(2), (2021), 339.

59 Ho, „Land and Housing in Singapore: Three Conversations with Anne Haila“, 339.

60 Ho, 339.

61 Cheang and Lim, „Institutional Diversity and State-led Development: Singapore as a Unique Variety of Capitalism“, 186.

62 Ho, 338–340.

63 Giap, Seng and Kai, 7.

verslai privalo atlikti pavedimus į šį fondą, kurių dydis priklauso nuo versle įdarbintų darbuotojų skaičiaus ir jų atlyginimų dydžių⁶⁴. Verslai vėliau gali pretenduoti į subsidijas, skirtas darbuotojų mokymams, kurios yra apmokamos iš šio fondo lėšų. Egzistuoja ir daug daugiau panašių mechanizmų, tokių kaip *Skills Re-development Programme, Lifelong Learning Fund, Education and Training Fund* bei daug tiesiogiai valstybės finansuojamų kompetencijų kėlimo ir darbo paieškos programų⁶⁵. Antra, valstybė ne tik prisideda prie darbuotojų kompetencijų kėlimo, bet ir nustato, kokias kompetencijas turintys darbuotojai įžengs į darbo rinką. Singapūre egzistuoja sudėtinga valstybės agentūrų ir tarnybų sistema, atsakinga už konsultacijas su viešojo, privataus ir nevyriausybinių sektoriaus institucijomis, kurių metu reguliariai yra sudaromi penkerių ir dešimties metų žmoniškojo kapitalo poreikio scenarijai⁶⁶. Į šiuos scenarijus valstybė atsižvelgia modeliudama jau aptartą darbuotojų kompetencijų kėlimo sistemą, keldama reikalavimus aukštojo mokslo institucijoms⁶⁷ bei įgyvendindama įvairias programas (pvz., *SkillsFuture program*), kuriančias iniciatyvas privačioms įmonėms vystyti tam tikrus savo darbuotojų įgūdžius⁶⁸. Dėl didelio valstybės veikimo šioje srityje masto atsiranda priežastinis ryšys tarp viešosios politikos priemonių ir verslo poreikių – darbuotojų kompetencijų modeliavimo politika ne tik atliepia verslo poreikius, bet ir juos nulemia, kadangi verslai yra priversti atsižvelgdami į valdžios planus prognozuoti darbo rinkos tendencijas ateityje⁶⁹. Trečia, valstybė turi didelę įtaką darbuotojų atlyginimų pokyčiams.

64 Osman-Gani, „Human capital development in Singapore: An analysis of national policy perspectives“, 278.

65 *Ibid*, 278.

66 *Ibid*, 279–281.

67 Osman-Gani, 281.

68 Cheang ir Lim, 190.

69 *Ibid*, 190.

Svarbiausia institucija šioje srityje yra *National Wages Council*. Ji yra sudaryta iš darbuotojų profesinių sąjungų, darbdavių ir viešojo sektoriaus atstovų, iš kurių pastarieji turi dominuojantį vaidmenį⁷⁰. Ši taryba kasmet atlieka valstybinio masto atlyginimų auditą ir numato atlyginimų kėlimo gaires darbdaviams. Valstybė turi daug svertų, kuriais šių gairių įgyvendinamas yra įmanus: valstybė kontroliuoja visas pagrindines darbuotojų organizacijas, streikai yra draudžiami, kasmet į valstybę yra įleidžiamas didelis darbo imigrantų kiekis, dalį valstybės ūkio sudaro su valstybe susietos privačios įmonės. Pastarąjį reiškinį nagrinėsime toliau.

Iš pirmo žvilgsnio Singapūre nėra daug valstybinių įmonių, valstybės ūkis yra paremtas privačių įmonių konkurencija. Visgi *de facto* valstybė bent jau ribotai kontroliuoja didelę dalį savo ekonomikos su valstybę susietų finansinių subjektų dėka. Tai valstybei pavyksta pasiekti naudojantis *Temasek Holdings*. *Temasek Holdings* yra valstybės valdoma, finansų ministrui tiesiogiai pavaldi tarptautinė investicinė bendrovė, kuriai visiškai arba iš dalies priklauso didelis kiekis privačių įmonių ir investicinių bendrovių⁷¹. Manoma, jog tokios įmonės sukuria apie du trečdalius Singapūro bendrojo vidaus produkto⁷². Pastebima, kad tokios įmonės kontroliuoja išskirtinai dideles rinkos dalis tokiuose strateginiuose sektoriuose kaip infrastruktūros ir būsto vystymas, transportas, telekomunikacija, žiniasklaida, energetika, pašto paslaugos⁷³. 2004 m. buvo priimtas konkurencijos įstatymas, kuriame numatytos išimties nemažai daliai šių sektorių⁷⁴. BTI šalies raporte taip pat įvardijama, kad su valstybe susietos įmonės turi keletą nežymių pranašumų prieš

70 Lim, „Singapore’s success: After the miracle“, *Handbook of Emerging Economies*, (2014), 5–6.

71 Cheang and Lim, 187–190.

72 Bertelsmann Stiftung, 21.

73 Cheang and Lim, 190.

74 Bertelsmann Stiftung, 21.

įprastas įmones, o ekspertai rekomenduoja Singapūrai mažinti su valstybe susijusių įmonių vaidmenį ekonomikoje dėl didesnio ekonomikos konkurencingumo⁷⁵. Taip pat tiek praeityje⁷⁶, tiek šiomis dienomis⁷⁷ Singapūro valdžia daro didelę įtaką valstybės ūkiui taikydama industrinę politiką.

Paskutinis aspektas, kurį svarbu pažymėti, – pilietinių organizacijų kontrolė. Svarbiausios pilietinės organizacijos Singapūre yra remiamos arba kontroliuojamos valdžios ir įprastai atlieka labiau patariamąją nei interesų atstovavimo funkciją⁷⁸. Su pilietinėmis organizacijomis, kurios neigiamai pasisako apie valdžią ir politiką, valstybė nemezga dialogo⁷⁹. Jei organizacijų išsakoma kritika yra per daug arši, su jomis gali būti ir susidorota⁸⁰.

Taigi, nors Singapūro ekonomika yra grindžiama laisvosios rinkos principais, valstybėje privati nuosavybė yra saugoma, o lygybės prieš įstatymą principas įgyvendinamas (bent jau verslo įmonių atžvilgiu), yra daugybė mechanizmų, kuriais pasinaudodama valstybė gali kontroliuoti priėjimą prie ekonominių išteklių, kontroliuoti ekonomines organizacijas bei daryti įtaką ekonominio ūkio sandarai ir funkcionavimui. Dėl to Singapūro tikrai negalima lengvai klasifikuoti kaip atviros prieigos santvarkos ekonominėje srityje. Vis dėlto išlieka klausimas, ar Singapūro atviros prieigos santvarkos elementai buvo atsakingi už pastovų didelio masto ekonomikos augimą, o ribotos prieigos santvarkos elementai ir didelis valstybės kišimasis į ekonomiką paprasčiausiai šiam augimui nesutrukdė, ar Singapūro ekonominį augimą nulėmė būtent visų šių elementų sintezė. Akademikų vertinimai ir mūsų analizė rodo, kad pastarasis

75 Bertelsmann Stiftung, 24.

76 Bryan Cheang, 1–27.

77 Lim, 8–10.

78 Cheang and Lim, 186.

79 Bertelsmann Stiftung, 36.

80 *Ibid*, 3–4.

variantas yra labiau tikėtinas, o Singapūrą galima klasifikuoti kaip Iversen ir Soskice aprašyto reiškinio pavyzdį, kai valstybės intervencijos užtikrina rezultatų laisvosios rinkos funkcionavimą.

Dėl didelio dėmesio išsilavinimui ir darbuotojų kompetencijoms tobulinti Singapūras iki šių dienų turi vienus produktyviausių darbuotojų visame pasaulyje⁸¹. Šios pastangos taip pat padėjo valstybei turėti ir vienus profesionaliausių valstybės tarnautojų pasaulyje⁸², kurie užtikrino ne tik efektyvų viešojo sektoriaus darbą, bet ir protingą ir finansiškai tvarų valstybės institucijų ir viešosios politikos dizainą – Singapūro valstybės agentūros, fondai ir programos neretai yra visiškai išlaikomi jiems dedikuotų piliečių įmokų, o ne valstybės biudžeto, kas leido Singapūrai daugybę metų turėti perteklinius biudžetus⁸³. Daug prie valstybės tarnautojų profesionalumo prisidėjo ir didelių lėšų skyrimas jų atlyginimas, dėl kurio viešasis sektorius sėkmingai konkuravo su privačiu dėl didžiausių talentų⁸⁴. Pastarasis aspektas ypač svarbus teisės srityje – profesionaliausių teisėjų pritraukimas nepriklausomybės pradžioje lėmė sėkmingą susidorojimą su korupcija ir organizuotomis nusikalstamomis grupuotėmis⁸⁵. Valstybė darė įtaką atlyginimų didinimui visada atsižvelgdama į poreikį atlyginimams būti konkurencingiems, kas leido pritraukti daug investicijų iš JAV aukštųjų technologijų kompanijų⁸⁶. Dėl industrinės politikos, kurios sėkmę nulėmė institucinė santvarka, užtikrinanti komunikaciją tarp verslo atstovų ir sprendimų priėmėjų, valstybė ūkis sėkmingai perėjo

81 World Population Review, Most productive countries 2025, žiūrėta 2025 m. gegužės 31 d., <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-productive-countries>.

82 Bertelsmann Stiftung, 8.

83 Lim, 4.

84 Bertelsmann Stiftung, 8.

85 Skupenko and Marchenko, 658.

86 Lim, 2–3.

prie aukštos pridėtinės vertės prekių ir paslaugų⁸⁷. Dėl centrinio projektavimo gyvenamieji kvartalai buvo pastatyti taip, jog dauguma gyventojų turėjo lengvą priejimą prie pagrindinių paslaugų, skirtingos tautinės grupės buvo priverstos kontaktuoti, o tai padėjo sukurti daugiatautę ir tolerantišką visuomenę, kuriai buvo paprasčiau priimti didelį skaičių darbo migrantų⁸⁸. Didžiosios dalies būsto sutelkimas valstybės rankose leido valstybei pasiekti tai, jog šiuo metu didžioji dalis Singapūro gyventojų (apie 90 proc.) gyvena nuosavame būste (įprasta Singapūro valdžios praktika yra palengvintomis sąlygomis pardavinėti ilgalaikius (99 metams) leidimus gyventi būste, o ne juos nuomoti)⁸⁹, dėl ko tik mažuma gyventojų turi mokėti nuomos įmokas, o tai leidžia valdžiai riboti atlyginimų augimą nesumažinant piliečių gerovės. Šeimos planavimo politika paskatino moterų įsitraukimą į darbo rinką⁹⁰. Vertimas darbuotojams skirti nuo 20 proc. savo atlyginimų į *Central Provident Fund*, kurio lėšas po to jie gali naudoti pensijoms, švietimui, gydymui, investicijoms į su valstybe susietas *blue-chip* statusą turinčias įmones, leido užtikrinti, kad darbuotojai galės finansuoti savo pagrindinius poreikius ir taip išliks produktyvūs, neapkraunant valstybės biudžeto⁹¹. *Central Provident Fund* taip pat tapo saugiu skolinimosi šaltiniu valstybei, dėl ko Singapūras gali sau leisti turėti didelę skolą (šiuo metu apie 170 proc. BVP)⁹². Kai kurie akademikai atkreipia dėmesį į sunkumus, kuriuos Singapūro ekonomika gali patirti ateityje dėl intervencinės politikos⁹³, tačiau

87 Cheang, 6–7.

88 Lim, 5.

89 Cheang and Lim, 186.

90 Lim, 5.

91 *Ibid*, 5–7.

92 Trading Economics, Singapore Government Debt to GDP, žiūrėta 2025 m. gegužės 31 d., <https://tradingeconomics.com/singapore/government-debt-to-gdp>.

93 Cheang, 14–18.

būtų sunku abejoti, jog ši politika bent jau praeityje buvo viena iš kertinių Singapūro ekonominio stebuklo priežasčių.

IŠVADOS

Singapūras turi gana unikalią institucinę sąrangą, besikliaujančią tiek atvartos prieigos, tiek uždaros prieigos struktūromis. Politinės institucijos išryškėjo kaip gerokai uždaresnės nei ekonominės – konkurencinga ir atvira ekonomika yra suprantama kaip prioritetas, kuriam efektyviai užtikrinti pateisinama nepaisyti demokratinių politinių normų. Ši atvejo analizė taip pat atskleidė įprastai ribotos prieigos tvarkoms būdingas priemones, kurias pasitelkęs Singapūras pasiekė reikšmingą ekonominį augimą.

Šia atvejo studija bandoma reikšmingai polemizuoti su institucionalizmo teorijų prielaidomis ir parodyti, kokiais atvejais institucijų atvirumo gali nepakakti ekonominiam augimui pasiekti. Taip pat šiuo darbu bandoma užpildyti akademinę nišą ir pateikti labiau visapusišką Singapūro institucijų atvirumo vertinimą. Šie tikslai buvo įgyvendinti tik iš dalies, kadangi analizę riboja maža darbo apimtis. Taip pat, siekiant tiksliai atpažinti, kurie instituciniai veiksniai turėjo didžiausią reikšmę Singapūro ekonominiam vystymuisi, reikėtų atlikti papildomą ir išsamesnę lyginamąją analizę, kurioje būtų nagrinėjamos ir kitos regiono valstybės, brėžiant kontekstines paraleles ir vertinant skirtumus. Taip pat būtų įdomu palyginti ir įvertinti, kokio tipo institucijos lėmė panašias geografinės savybės turinčių valstybių (arba miestų-valstybių) ekonominį augimą ar stagnaciją. Tai gali būti klausimai ateities tyrimams.

Miestas Europos tapatybėje

Gabija Januškaitė

Doc. dr. Nerijos Putinaitės komentaras:

Labai savito stiliaus, netipinis darbas. Gabija argumentuoja, kad Europą sukūrė miestai, svarsto, koku būdu miestai formuoja ir palaiko europinę tapatybę

ĮVADAS

Europos tapatybė neretai siejama su miestais ir jų kultūra. Miestą galima laikyti centrine Europos kultūrinio identiteto forma¹, pastebima, kad europiečiai gerokai labiau nei, pavyzdžiui, šiaurės amerikiečiai, prisirišę prie savųjų miestų: europiečiai juos laiko nacionalinėmis brangenybėmis, amerikiečiai tokio ryšio nejaučia ir savo gyvenamuosius miestus keičia pagal praktinę naudą². Miesto aktualumą Europos sąmonėje liudija ir įvairūs simbolinių „sostinių“ vardai: Europos kultūros sostinės, Europos jaunimo sostinės, Europos žaliosios sostinės... Fenomenas jau būdingas ir kitoms pasaulio dalims, visgi tokios ir panašios idėjos skolinamos iš Europos ir kilo Europoje³.

1 Arnaldo Bagnasco, Patrick Le Galès, „European Cities: A More Diverse but Robust Social Structure Within Eroding National Societies“, In *European Cities. Social Conflicts and Governance*, ed. Patrick Le Galès (New York: Oxford University Press, 2002), 140.

2 Robert A. Beauregard, Sophie Body-Gendrot ir Line Beauregard (ed.), *The Urban Moment: Cosmopolitan Essays on the Late 20th Century City*, (New York: SAGE Publications, 1999), 21.

3 Pirmoji tokia sostinė – 1985 m. Europos kultūros sostine paskelbti Atėnai.

Europos ir miesto santykis apmąstytas įvairiuose tekstuose: nagrinėjama, kaip Europos miestai formuoja vietos tapatybę⁴, kaip miestai įrodo centrinės Europos kaip civilizacijos pasiekimus⁵. Ir platesniame kontekste miestas su Europa dažnai siejamas per civilizacijos prizmę – miestas savo formomis yra civilizacijos vystymosi išraiška, tad urbanizacija siejama su Europos kultūriniu progresu⁶. Vienas žymiausių urbanistikos filosofų Lewisas Mumfordas taip pat miestus teigia esant Europos civilizaciniais branduoliais.

Kanoniniu miesto sampratos kontekste galima laikyti L. Mumfordo 1938 m. tekstą „Miestų kultūra“ (angl. *Culture of Cities*). Įžangoje autorius trumpai aptaria esminius miesto kaip reiškinių aspektus: miesto kaip maksimalios galios ir kultūros koncentracijos vietos, reprezentuojančios „didžiuosius meno šedevrus“, miesto kaip laiko produkto, įkūnijančio kolektyvinę istoriją ir per išsaugojimo mechanizmus „leidžiančio pabėgti nuo dabarties tironijos“ bei suteikiančio formą įvykiams, kurie kitaip išnyktų su gyvąja atmintimi⁷. Lietuvoje Mumfordo idėjas ir Europos santykį su miestu nagrinėjo filosofas Leonidas Donskis. Šiame darbe, atsispiriant nuo Mumfordo įžvalgų, jo pateiktųjų žiūros taškų rėmuose, jas papildant Leonido Donskio mintimis ir remiantis aptariamais autoriais, nagrinėjama, ką miestas reiškia Europos tapatybei. Pateikiant pavyzdžių iš Lietuvos konteksto, trumpai reflektuojamas ir lietuviškosios tapatybės santykis su miestu.

4 Aspa Gospodini, „European cities and place-identity“ Gospodini, Aspa. „European cities and place-identity“. *Discussion Papers Series*, 8 (2002), 19–36, https://www.researchgate.net/profile/Aspa-Gospodini/publication/228903134_European_cities_and_place-identity/links/5464c7e0cf267ed84f25b96/European-cities-and-place-identity.pdf.

5 Jacek Purchla, „The Central European City and Its Identity“, *Politeja – Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 57 (2018), 125–148, <https://doi.org/10.12797/Politeja.15.2018.57.08>.

6 Purchla, *The Central European City and Its Identity*, 126.

7 Lewis Mumford, „What is a City?“, In *Historic Cities: Issues in Urban Conservation*, red. Jeff Cody, Francesco Siravo (Getty Conservation Institute: Los Angeles, 2019), 49.

BENDRUOMENĖ IR SOCIALINIAI SANTYKIAI

Miestas, Mumfordo teigimu, sieja skirtingas gyvenimo sritis suteikdamas joms efektyvumą ir prasmę. Miesto prigimtis nėra tik ekonominė, pirmiausia miestas yra socialinis fenomenas⁸. Miestas yra integruoto socialinio santykio simbolis⁹. Jis socialiai kompleksinis ir veikia dvipusiškai – reprezentuoja galimybę maksimaliai humanizuoti natūralią aplinką ir natūralizuoja žmogiškąjį paveldą¹⁰. Tad miestas turi transformacinę galią – visų pirma, jis keičia socialinius santykius, taip transformuodamas ir tapatybes. Daugiapusės sampynos ir priklausomybės labiausiai skiria miestą nuo kaimo – bendravimo ir bendradarbiavimo, kooperacijos ir komunikacijos kontekste kuriamos ne tik fizinės struktūros¹¹, bet ir bendras elgesio modelis.

Diskutuojant apie miestą, svarbu detalizuoti, kokia miesto forma turima omenyje. Platonas ir kiti graikų filosofai miestą suprato kaip glaudžią piliečių bendruomenę, kurioje piliečiai pažintų, jei ir ne visus, tai didesniąją savo bendrapiliečių dalį. Toks miestas negalėjo būti didelis – Platonas kėlė idėją apie ne didesnę nei 5000 gyventojų miestą. Šiandienos kontekste šitai sunkiai įsivaizduojama, tačiau pastebėtina, kad retas Europos miestas yra megalopolis – dažnai miestai Senajame žemyne mažesni nei Azijos ar Amerikos analogai.

Dėmesį į miesto dydį atkreipia ir Donskis. Miesto kultūrą siedamas su „Mažosios Europos“ universitetiniais miestais – Belgijos Briuge, Gentu, Nyderlandų Antverpeniu, Leidenu, Harlemu, Ispanijos Kordoba, Toledu ar Švedijos Visbiu – Donskis teigia, kad glaudžius miesto piliečių ryšius skatina apribota miesto erdvė¹². Tokiose erdvėse ir kuriama europietiškoji tapatybė, kurios esminis – santy-

8 Mumford, *What is a City?*, 52.

9 *Ibid*, 49.

10 *Ibid*, 52.

11 *Ibid*, 51.

12 Leonidas Donskis, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys* (Vilnius: Versus aureus, 2009), 101.

kio su kitais elementas. Šį santykį, be kita ko, kurti leidžia mažesnio miesto, ne megalopolio mastelis. Didžiųjų miestų tapatybė jau kita, juose gerokai stipresnė globali, o ne europietiška savivoka.

Miestas yra tolerancijos vieta. Nors religinė ar etninė tolerancija Europoje nebuvo duotybė skirtingais laikotarpiais, priešingai dažniausiai etniškai ir religiškai homogeniškam kaimui, miestuose būrėsi skirtingų tautų, konfesijų, socialinių padėčių asmenys, turėję išmokti sugyventi. Miestuose kasdien susiduriama su įvairove ir „kitu“, tad miesto įtaka žmonių tapatybės kaitai gerokai didesnė nei miestelių ir kaimų. Santykis mieste kuriamas gerokai platesniais pagrindais nei kaime – ne giminystės ar ekonominio santykio, bet ir kultūrinio bendradarbiavimo ir kūrybos pagrindais. Iš čia ir kyla tolerancija – kasdienybėje susidurdami su įvairove, ilgainiui europiečiai ją pradeda laikyti savo identiteto dalimi.

Tolerancija – viena svarbiausių tiek ES, tiek visos Europos vertybių. 2016 m. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas (angl. *European Economic and Social Committee*) paskelbė tyrimą „Kultūra, miestai ir tapatybė Europoje“ (angl. *Culture, Cities and Identity in Europe*). Dokumente pabrėžiama Europos Komisijos pozicija, kad miesto gerovė negalima be tapatybių maišymosi – miestiečiai glaudžiai susiję vieni su kitais, norėdami (iš)gyventi mieste, jie turi bendrauti ir bendradarbiauti. Teigiama, kad miestai itin svarbūs kuriant europietiškosios tapatybės jausmą – miestuose „mąstoma tinklais“, ieškoma galimybių bendradarbiauti¹³. Miestų gyventojų tapatybės dažniau yra įvairialypės ir kintančios¹⁴, tad

13 Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, „Culture, Cities and Identity in Europe. Executive summary“, 2016, https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/culture-cities-and-identity-in-europe_executive-summary.pdf. Visą tyrimo dokumentą galima rasti: Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, „Culture, Cities and Identity in Europe. Study“, 2016, https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/en/eesc-culture_cities_identity_low.pdf.

14 Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, *Culture, Cities and Identity in Europe*.

Europos tapatybė jiems neretai gerokai priimtinesnė nei dažnai ga-
nėtinai statiškos ir ekskliuzyvinės nacionalinės tapatybės.

MENAS IR CIVILIZACIJA

Mumfordas miestą sieja su civilizacija: čia žmogiška patirtis trans-
formuojama į ženklus, simbolius, veiklos modelius ir santvarkas¹⁵.
Donskis panašiai apmąsto Europos kontekstą – atspirdamas nuo
Georgo Hegelio teiginio, kad Europos kultūra yra proto ir laisvės
kultūra, bei tęsdamas mintį apie mieste gimstantį naująjį – linijinį,
modernų – laiką, civilizaciją taip pat laiko miesto produktu. Dons-
kiui proto ir laisvės sintezė labiausiai jaučiama miestų ir nuo jų ne-
atsiejamų universitetų kultūroje¹⁶, cituodamas Mumfordą Donskis
pastebi, kad protas formą įgauna mieste¹⁷.

Be kita ko, miestas yra ir meno bei kultūros prieglobstis. Europos
kontekste miestai kartu su dvasininkija ir valdovais buvo didžiausi
menininkų fundatoriai. Miesto įvairovė leidžia jungtis vietinėms ir
tolimoms jėgoms, iš kurių konfliktų ar susitarimų kuriamos naujos
formos¹⁸, kyla didieji meno ir kultūros laimėjimai. Donskis taip pat
supranta Europą – kultūros ir meno įgalinimo erdvę, kurioje, Gintau-
to Mažeikio teigimu, švyti „didžiosios Europos“ siela, kupina ne tik
genialių meno kūrinių, bet ir savojo liberalaus moralinio kanono¹⁹.

Patį miestą, kartu su kalba, Mumfordas teigia esant didžiausiu
žmonijos meno kūriniu²⁰. Nors miestas – kolegialus kūrinys, kurį

15 Mumford, *What is a City?*, 49.

16 Donskis, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*, 98.

17 Mumford, *What is a City?*, 51.

18 *Ibid*, 50.

19 Gintautas Mažeikis, „Leonidas Donskis: moralės ir Europos vaizdo filoso-
fas, viešasis intelektualas, politinis aktyvistas“, *Athena: filosofijos studijos*, 11
(2016), 223.

20 Mumford, *What is a City?*, 51.

kuria miestiečių bendruomenė, tai netrukdo pasireikšti ir asmeniui, o kartu ir genijui. Genijus – svarbi figūra Europoje, simbolizuojanti begalinį pažinimą, eksperimentus ir inovacijas²¹. Miestas leidžia pasireikšti genijams²² – tam būtina pagarba autorystei ir individualumui, o juos garantuoja miesto erdvė (kaimuose išskirtinumas dažnai represuojamas). Esama ir svarbaus atpažinimo elemento – miestai, leidžiantys savo kūriniams įsiamžinti istorijoje ir kultūroje, skatina kūrybą ir leidžia pasireikšti genialumui.

Diriguojamas laiko ir erdvės, gyvenimas mieste Mumfordo patalpinamas su orkestru²³ – mieste vyraujantis darbo pasidalijimas leidžia įgalinti išskirtinius gebėjimus, specifinius instrumentus, kurie leidžia pasiekti rezultatų, kurie be koordinavimo būtų neįsivaizduojami. Mieste „pasiekimų lubos“ aukštesnės, horizontai platesni²⁴, tad miestas skatina inovacijas, kurias lemia ir atsiskyrimas nuo ribojančių kaimo elgesio modelių – gilioms kaimų tradicijoms mieste prarandant savo privalomumo elementą, sukurama terpė skleisti kūrybiškumui. Prie to prisideda ir didelis gyvenimo mieste tankis ir koncentracija – idėjos mieste keliauja greitai, asmeninė iniciatyva nesunkiai gali tapti kolektyvine. Europos sąmonėje ši asmeninio ir viešojo sąveika taip pat svarbi – gerbiant ir palaikant asmens autonomiškumą, tačiau veikiant kartu, buriama bendruomenė.

MIESTAS, LAIKAS, PAVELDAS

L. Mumfordo teigimu, miestai yra suformuoti laiko²⁵. Jie įrėmina gyvenimus, taip kartu suteikdami savotišką išliekamumo galimybę.

21 Leonidas Donskis, *Didžioji Europa. Esė apie Europos sielą* (Vilnius: Versus aureus, 2016), 170.

22 Donskis, *Didžioji Europa*, 170.

23 Mumford, *What is a City?*, 50.

24 *Ibid*, 51.

25 *Ibid*, 50.

bę – žmogaus darbai ir jo palikti ženklai išsaugomi ne tik gyvojoje atmintyje. Tai visų pirma susiję su gerojai svarbesniu rašto vaidmeniu miesto gyvenime²⁶. Tai, kaip jau minėta, leidžia išvengti „dabarties tironijos“²⁷ – miesto dabartyje matome praeities relikтус, juos saugome, tačiau kartu projektuojame miesto veidą ateityje.

(Iš)saugojimo procesas implikuoja kovą tarp laikų – kiekviena karta ir laikas (laikotarpis) įrašo save į miesto sluoksnius. Taip, sluoksniš po sluoksnio, praėję laikotarpiai pradeda grasinti dabarties gyvybingumui, tada miestui apginti, Mumfordo teigimu, išrandamas muziejus²⁸, kuriame ir saugomi miestų sluoksniai. Tiesa, šiandien šis aspektas kiek kitoks (nors muziejai taip pat svarbūs Europos tapatybės elementai ir jos formavimo mechanizmai²⁹) – miestas ne visada pajėgus apsiginti ir pats tampa muziejumi, kurio gyvybingumas palaikomas pirmiausia milžiniškų turistų srautų, o ne autentiškos vietinių kasdienybės. Senoji Pompėja šiandien tapusi tokiu miestu-muziejumi ar netgi labiau muziejumi-miestu, bet esama ir kitų Europos miestų pavyzdžių – apklausę Romos, Paryžiaus senamiesčių gatvėse sutiktus praeivius, tikriausiai pastebėsime, kad didžioji jų dalis – turistai, vietinius gyventojus savotiškai „išstumiantys“ į tolesnius miestų rajonus³⁰.

Visgi būtent miestuose „užsiklojus“ civilizaciniam sluoksniui ar, tiksliau, sluoksniams, nyksta skirtumai, daugėja bendrumo ir formuojasi europinė tapatybė. Europos miestai tampa heterogeninėmis, multietninėmis ir multikultūrinėmis visuomenėmis³¹. Tokiais

26 *Ibid.*

27 *Ibid.*

28 *Ibid.*

29 Pavyzdžiu galėtų būti Europos istorijos namų (angl. *House of European History*) muziejaus ekspozicija. Daugiau žr. *House of European History*, „Permanent exhibition“, žiūrėta 2025 m. birželio 10 d. <https://historia.europa.eu/en/exhibitions-events/permanent-exhibition>.

30 Veikiausiai ne per drąsu teigti, kad panašaus fenomeno, bent jau turistinio sezono metu, neišvengia ir Vilnius.

31 Gospodini, *European cities and place-identity*, 22.

miestais galime teigti esant du panašius, bet kartu labai skirtingus miestus – Vilnių ir Sarajevą. Abu miestai – skirtingų tautų, religijų, iš dalies net civilizacijų sankirtos vieta (net topografiškai abu miestai apsupti kalvų, nors Vilniaus senamiesčio tasai buvimas dauboje nėra toks ryškus). Visgi dviejų miestų likimai skirtingi – Vilnius, nacių okupacijos metais praradęs didelę žydų gyventojų grupę, šiandien vėl referuoja į laikus, kai tautinė tolerancija mieste sugyventi leido visiems, o Sarajevas dešimtajame dešimtmetyje linkniuotas etninio valymo ir tarpetninių žudynių kontekste bei vis dar neretai siejamas su nesena žiaurumais³².

Kitas miesto laikiškumo aspektas – tai, kad mieste laikas realiai pamatomas. Laiko ženklai ir kiekvienos kartos paliktos žymės-įspaudai matomi ir palieka pėdsaką, kaip teigia Mumfordas, ir „neišmanančių ir abejingų žmonių sąmonėje“³³. Tad ir šiuo aspektu miestas turi transformuojančią galią. Europos tapatybės kontekste tą galima sieti su kuriamais bendrais simboliais ir su banalaus europietiško idėja³⁴ – savoje erdvėje šių vizualių elementų nepastebime (kaip ir gyvendami civilizacijoje jos tarsi nepastebime ir nereflektuojame), jie „aktyvuojasi“ tik patekę į kitą (nors tuo pat metu ir savą) aplinką. Banalaus europietiško „miestiškumo“ pavyzdžių taip pat galėtume rasti, pavyzdžiui, vienoje eurų banknotų pusėje – miestų ir žymiausių jų architektūros paminklų vaizdai. Jau minėtoje Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto tyrimo ataskaitoje taip pat pažymima, kad kultūriniai pastatai gali tapti atvira ir svetinga, natūralia

32 Be abejo, toks požiūris aktyvuojamas ir politinio nestabilumo Bosnijoje ir Hercegovinoje.

33 Mumford, *What is a City?*, 50.

34 Grįsta Michaelio Billingo banalaus nacionalizmo idėja, aptariančią „natūralius“ nacionalizmo simbolius kasdienybėje, taip internalizuotus, kad jie nepastebimi. Europos kontekste tokias praktikas aptaria Kathleen R. McNamara, žr. „Constructing the EU as a Social Fact“, In *The Politics of Everyday Europe: Constructing Authority in the European Union*, sud. Kathleen R. McNamara (Oxford: Oxford University Press, 2015), 21–44.

diskusijų vieta³⁵ – taip irgi formuodami tapatybę. Miestų laikiškumo išraiškos kelia ir Europos solidarumo jausmą. Bene visuose Europos senamiesčiuose randame siaurų gatvelių, katedrų, rotušės aikščių, atpažįstamų architektūrinių formų. Nuvykus į kitus Europos miestus šios formos kuria savumo (kartu galbūt ir saugumo) jausmą, suprantame, kad Europos paveldas – tai bendra, mūsų, istorija.

Tad miestas peržengia tautiškumo skirtis, jame formuojasi ne nacionalinė, netgi priešingai – antitautinė tapatybė.

Taip pat pastebimas išskirtinis kultūros įnašas į Europos tapatybę. Istorinio paveldo išsaugojimas Europos tapatybėje vaidina išskirtinį vaidmenį. To apraiškų esama įvairių – nuo griežtų paveldosauginių reikalavimų iki nemokamo ar beveik nemokamo žymiausių ir svarbiausių Europos muziejų ir paveldo objektų lankymo ES piliečiams iki 25-erių metų (ypač aktualaus Erasmus+ programos, kuri pati pastebima kaip europietiškosios tapatybės formavimo mechanizmas³⁶ studentams, išvykusiems studijuoti į kitas Europos šalis).

Mumfordo idėjas papildė lietuvių filosofo Leonido Donskio mintys apie miesto ir laiko santykį. Kaip pažymi abu mąstytojai, miestas – ne tik kultūros, bet ir istorijos prieglobstis. Miestas yra istoriškas³⁷, būtent jame vyksta svarbiausi istoriją lemiantys įvykiai. Donskis mato skirtį tarp laiko sampratos kaime ir mieste – kaime laikas archajinis, determinuotas metų laikų ir žemės ūkio darbų ciklų, mieste laikas socialinis ir modernus, įveikiantis gamtinį-ciklinį laiką. Kaimo laikas cikliškas, periodiškas, neistoriškas, tarsi pa-

35 Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, *Culture, Cities and Identity in Europe*.

36 Neil Fligstein, „What is European Society?“, kn. *Euroclash. The EU, European Identity, and the Future of Europe*, sud. Neil Fligstein (Oxford: Oxford University Press, 2008), 187 (tekste autorius europietišką tapatybę supranta kaip gerokai artimesnę elitui, tačiau vis tiek aptaria *Erasmus* programos poveikį formuojantis Europos tapatybei asmeniniu lygmeniu).

37 Donskis, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*, 103.

sikartojantis, o ne besikeičiantis, miesto laikas – istoriškas, ištisinis, negrižtamas, jame vyksta progresas³⁸.

Įdomu, kad moderniojo lako sąvoka kildinama iš judaizmo ir krikščionybės religijų³⁹. Archajinio laiko cikliškumą, pagrįstą periodinio atpirkimo idėja, būdinga pagoniškiesiems tikėjimams, pakeitę galutinio atpirkimo laiko pabaigoje idėja, būdinga monoteistinėms religijoms (krikščionybėje ši išraiška įgyja Paskutiniojo Teismo idėjos formą, bene centrinę tikėjimo dogmą)⁴⁰. Vis dėlto modernaus laiko įsigalėjimas (o kartu ir technologijų pažanga – laikrodžio išradimas) ilgainiui atėmė iš dvasininkų laiko kontrolę – miesto gyvenimą pradėjo reguliuoti ne tik bažnyčių varpų dūžiai, bet ir rotušės laikrodžio rodyklės. Šią miesto, kaip universalaus ir vienpusiškumą pažabojančio organizmo, idėją vėliau plačiau panagrinėti.

UNIVERSALUMAS IR ANTITIRONIJA

Diskutuojant apie meno vaidmenį Europos tapatybėje, jau pastebėtas Gintauto Mažeikio teiginys apie liberalų „Europos sielos“ moralinį kanoną⁴¹, kurį vėliau aptarti plačiau. Ankstyvoji viduramžių feodalinė santvarka iš esmės buvo lokalizuota vienvaldystė – kitaip tariant, asmens ir veikimo laisvę turėjo tik feodas ir, geriausiu atveju, jo aplinka. Sustiprėjus miestams, atsiranda daugiau veikėjų, silpnėja feodalo, popiežiaus ir visokių kitokių, dvasinių ir pasaulietinių, galvų galia.

Nors miestų – maksimalios galios koncentracijos vietos⁴² ši galia nėra tironiška, priešingai – išskaidyta. Viduramžiais miestas buvo ir laisvės simbolis – nuo feodalo pabėgęs ir mieste metus nesugautas pragyvenęs žmogus tapdavo laisvas nuo baudžiosios prie-

38 *Ibid*, 107.

39 *Ibid*.

40 *Ibid*. Remiamasi rumunų filosofu Mircea Eliade.

41 Gintautas Mažeikis, *Leonidas Donskis*, 223.

42 Mumford, *What is a City?*, 49.

volių⁴³ – atgaudavo (arba įgydavo) asmens laisvę. Laisvė šiandieninėje Europoje suprantama ir plačiau – ne tik kaip asmenų, bet ir tautų, ji nurodoma kaip viena Europos Sąjungos vertybių⁴⁴.

Europa ir Europos Sąjunga instituciškai taip pat laikytina demokratiška erdve, demokratija – viena pagrindinių Sąjungos vertybių⁴⁵. Nors kyla diskusijų dėl valdymo modelio (kritikuojamas nepakankamas demokratiškumas ir atskaitomybė (svarbios Europos Komisijos institucijos nariai tiesiogiai piliečių nerenkami), kritika labiau referuoja į diskusijas tarp palaikančių Sąjungą, kaip Europos valstybių darinį, ir tarp matančių ją kaip pirmiausia visų Sąjungos piliečių kūrinį), sprendimai Sąjungoje priimami didžiąja dauguma, daugeliu atvejų – bendru sutarimu, t. y. šalys turi teisę sprendimus vetuoti. Referuojant į Graikijos miestų-valstybių demokratinį valdymo modelį (paveikusi ir susiformavusi į viešosios erdvės sampratą), iš kurio kildinama europietiškoji demokratija, kuriama bendros istorijos ir tapatumo erdvė. Šiuo požiūriu miestai laikomi pamatiniu Europos politinės kultūros akmeniu⁴⁶. Politinę Europos formą su miestu sieja ir Donskis, miestų institucionalizavimą (Hanzas prekybos sąjungos ir kitais formatais) laikydamas Europos Sąjungos provaizdžiu⁴⁷.

43 Tomas Sodeika, „Miesto metafizika: dykumos tėvų profenomenas arba tobulo tylėjimo pamokos“, *Religija ir kultūra*, 5(2), (2008), 62, <https://www.zurnalai.vu.lt/religija-ir-kultura/article/view/2780/1969>.

44 European Parliament, „Protecting fundamental rights within the Union“, European Parliament, žiūrėta 2025 m. birželio 8 d., <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/democracy-and-human-rights/fundamental-rights-in-the-eu>.

45 European Parliament, „Protecting fundamental rights within the Union“, European Parliament, žiūrėta 2025 m. birželio 8 d., <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/democracy-and-human-rights/fundamental-rights-in-the-eu>.

46 Susan Milner, „Cultural Identities and the European City, kn. *The European Puzzle: The Political Structuring of Cultural Identities at a Time of Transition*, sud. Marion Demossier (New York, Oxford: Berghahn Books, 2007).

47 Leonidas Donskis, *Mažoji Europa: esteto žemėlapis* (Vilnius: Versus aureus, 2012), 27.

MIESTO IR KAIMO (NE)ANTAGONIZMAS

Nors miestas ir kaimas dažnai įsivaizduojami kaip priešingi, o gal ir priešiški elementai, jų sąveika – neišvengiama. Mumfordo teigimu, kiekvienas kaimo gyvenimo aspektas prisideda prie miesto egzistavimo⁴⁸. Ir pats miestas savotiškai pratęsia kaime susiformavusius modelius ir agrikultūrinę jo funkciją – sėslus gyvenimas prasidėjo kaime, pirmieji verslai miestuose buvo analogiški kaimo veikloms. Tą pastebi ir L. Donskis: miesto civilizacija nuolat semiasi jėgų iš kaimo kultūros⁴⁹: iš kaimo „importuojami“ ne tik materialiniai išteklių ir agrokultūros produktai, bet ir protiniai pajėgumai. Lietuvos atveju tai ypač ryšku – XIX a. pabaigos – XX a. pradžios tautinio judėjimo lyderiai, kėlę nepriklausomos Lietuvos idėją ir ją įgyvendinę, – iš kaimo kilusi inteligentija.

Čia analogiją galima brėžti su Remi Brague 1992 m. apmąstyta ekscentriškosios Europos tapatybės koncepcija. Europa išgyvena savotišką menkavertiškumo stigmą – jos kultūros šaltiniai yra išoriniai, bet būtent tai garantuoja jos sėkmę⁵⁰ – Europos antrumas yra ne tik vijimosi ir paveldėjimo legitimavimo, bet ir „pažangos“ variklis. Pasisavinama tai, kas svetima, europietiškoji tapatybė „suvirškina“ ir integruoja tuos „svetimumus“. Tokia sintezė išskiria Europą iš „pirminių“ Bizantijos ir islamo civilizacijų. Miestas, suprasdamas savo priklausomybę nuo kaimo, taip pat kuria inovacijas ir siekia sėkmės. Tiek miestas gyvybinių jėgų semiasi iš kaimo, tiek Europos tapatybės esminiai šaltiniai yra už jos ribų – visų pirmausia tai graikų ir žydų kultūra ir palikimas. Iš kaimo tiekama trumpalaikė natūra miestuose paverčiama išliekančiais žmonijos paveldo elementais ir urbanizuoto gyvenimo instrumentais⁵¹. Taip

48 Mumford, *What is a City?*, 50.

49 Donskis, *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*, 103.

50 Remi Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė* (Vilnius: Aidai, 2001), 124.

51 Mumford, *What is a City?*, 50.

kaimas prisideda ne tik prie ekonominės egzistencijos, bet ir meno ir išminties sričių⁵². Mieste koncentruojami visi ekonominės veiklos tipai, tad miesto ir kaimo izoliacija būtų pragaištinga abiem, o jų sąveika sukuria galimybių naujiems ryšiams.

IŠVADOS

Europa – tai miestų kūrinys, būtent juose didžiausias valstybinės galios ir religinės įtampos laukas, iš kurio ir kyla Europos išmintis. Europietiškoji tapatybė pirmiausiai yra miestų tapatybė – tą rodo ir gerokai didesnė palaikančiųjų prieštaraujančias Europos integracijai partijas dalis kaimo vietovėse, palyginti su miestais⁵³.

Miestas Europos tapatybę labiausiai veikia formuodamas specifinius socialinius santykius, kuriuos palaiko ir skatina taip pat ir Europos Sąjungos institucijos. Leonidas Donskis pastebi ypatingą Europos žmonių sąveiką – Europos politinis ir etinis jautrumas kyla iš laisvų individų draugystės⁵⁴, o kartu ir pagarbos kitam ir kitokiam – analogiškas yra ir Europos tautų draugystės atvejis. Kaip ir miestai, Europa geba įveikti neapykantą ir sujungti skirtingų tautų, kultūrų ir kalbų patirtis – tai ir yra didžiausia Europos stiprybė.

Europa siejama su menu ir kultūra. Meno, kultūros ir civilizacijos vieta centrinė tiek mieste, tiek Europoje. Nors Europos Sąjunga yra valstybių darinys, europietiškoji tapatybė gimsta miestuose, pirmiausia kurdama bendrus simbolius. Miestas – modernaus laiko giminė, proto, menų ir kultūros prieglobstis, savyje saugantis istorijos prisiminimus. Šiuo būdu miestas ir vienija europiečius –

52 *Ibid*, 50.

53 Laura de Dominicis, Lewis Dijkstra, Nicola Pontarollo „Why are cities less opposed to European integration than rural areas? Factors affecting the Eurosceptic vote by degree of urbanization“, *Cities*, 130 (2022), 3, <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103937>.

54 Donskis, *Didžioji Europa*, 107.

remiantis Leonido Donskio mintimi, Europos siela gyvena ir ją pajusti galima būtent nedideliame universitetiniame miestelyje. Miestai – laisvės ir tolerancijos, svarbių Europos Sąjungos vertybių ir Europos identiteto dalių erdvės. Miesto universalumas garantuoja jo antitironiškumą.

Europos tapatybės kontekste šiame darbe Europos Sąjunga neretai tapatinama su visa Europos kultūra – be abejo, šios dvi Europos nėra tapačios, tačiau dėl ribotos darbo apimties platesnė skirtis nėra daroma. Kartu tai ir niša ateities tyrimams.

Galiausiai, darbe užsiminta apie Europos kultūros sostinės fenomeną. Europos kultūros sostinėms keliamas uždavinys skatinti ir puoselėti bendrąją Europos tapatybę⁵⁵. Įkvepiantis pavyzdys galėtų būti Kaunas, Europos kultūros sostine tapęs 2022 metais. 2021 m. atlikta Kaune gyvenančių žmonių apklausa rodo, kad dauguma respondentų kultūrinį Kauno architektūros identitetą apibūdina kaip trilypį – unikalų, lietuvišką ir *europietišką*⁵⁶. Taigi Europa, kaip cituodamas buvusį Belgijos ministrą pirmininką ir didelį Europos entuziastą Guy Verhofstadtą teigia Donskis, yra ne problema, o jos sprendimo būdas⁵⁷. O miestai – šio sprendimo dalis.

55 Tuuli Lähdesmäki, *Identity Politics in the European Capital of Culture Initiative* (Joensuu: University of Eastern Finland, 2014), 5.

56 Martina Urbinati, „Renegotiating Urban Memories in the European Periphery: the Case of Kaunas“, *Review of Institute of the Grand Duchy of Lithuania*, 1 (2021), 72, <https://doi.org/10.24426/rigdl.v1io.217>.

57 Donskis, *Mažoji Europa*, 40.

More than a Museum?: A Critical Look at Shaping of Inclusivity Discourse

*Greta Rochmanaitė, Marta Stsiapanava,
Viktoria Zelenko, Sophie Giering-Jänsch*

Dr. Liucija Vervečkienė's comment:

A qualitative paper for the second-year course "Qualitative Research Methods" in the "Politics of Global Challenges" program "More than a Museum? A Critical Look at Shaping of Inclusivity Discourse", prepared by Greta Rochmanaitė, Marta Stsiapanava, Viktorija Zelenko, and Sophie Giering-Jänsch, critically analyzes the expression of inclusivity at Vilnius MO Museum. The topic is relevant and interdisciplinary, but the authors have successfully tackled the challenge of interdisciplinarity and positioned their research within a broader scientific debate. By using interpretative methods (primarily, critical discourse analysis), the students analyze the spaces and practices through which the museum shapes and implements its inclusion goals. In the context of inclusion, the paper reveals different museum modalities (exhibitions, communication, pricing, location/spatiality, architectural solutions), and the case of the museum itself is seen in a broader context of (modern art) museums. The students demonstrate not only their knowledge of theoretical approaches and qualitative interpretative methods, but also their ability to present the text in an attractive way, by inviting readers to rethink what might seem 'self-evident' at a first glance.

INTRODUCTION

Claiming to be "MOre than a Museum" and sticking out like a sore, white, modernist thumb out of the surrounding classical architecture lining Pylimo Street in Vilnius, the MO Museum, upon a first

glance, would probably like the passer-by to believe that it is different from the everyday museum one may find in the Lithuanian capital. With the slogan of “art closer to the people, more people closer to art”, it also seemingly wants to include the public and be an active participant in society, which is not surprising, given the global turn to “New Museology” in the sense of museums reimagined as active social agents. Though interestingly enough, this comes simultaneously with the rise of the “Flagship Museum”, which adapts the profit-maximizing mindset seen in commercial businesses to the cultural sphere. The research paper is interested in assessing the interplay of these two shifts and how they might shape the discourse of inclusion by analyzing the case of the MO Museum. The research project asks how inclusivity is expressed by the MO Museum externally and employs critical discourse analysis. The findings shed light on how inclusion is represented by the museum, how it is expressed to visitors and local artists, and how the museum’s identity might motivate this choice, as well as what sort of power the museum’s position has on cementing the chosen vision.

LITERATURE REVIEW

As cultural institutions, museums have been experiencing major identity shifts. For one, “New Museology”, or the “Inclusive Turn” can be mentioned, which makes the ideal type of the museum a socially active cultural institution. Such aspirations can be observed in the more recent, more inclusion-focused definition of a museum by ICOM, the enthusiasm for these ideas in an article that was published in *Museum International* – ICOM’s peer-reviewed journal, the enthusiastic responses from museum workers in Eckersley’s work¹ and

- 1 Susannah Eckersley (2022), “*Museums as a Public Space of Belonging? Negotiating Dialectics of Purpose, Presentation, and Participation*”, p.35, London: Routledge, <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9781003191698-4/museums-public-space-belonging-susannah-eckersley?context=ubx&refId=cdd6af3e-bf52-4d02-8d53-a107768460fc>

in an increase of terminology laying emphasis on the importance of fostering community such as the ‘Urbanized museum’, which is Tzortzi’s idea of museums that work with cities by opting for open constructions encouraging use by the wider public.² According to Pruulmann-Vengerfeldt and Runnel,³ museums are regarded as a “core pillar of democratic society”, which might be done by engaging in what Visper calls “Social innovation” – that is, processes such as community engagement in co-curating exhibitions or organizing events. With these actions, museums are often turning to ‘Social institutions’ and staying relevant, while also bringing positive social impact and enriching local communities, according to Visper.⁴ Multiple approaches to inclusivity are taken by museums, inspiring Sandell to develop a typology of approaches.⁵

While this inclusionary turn is mostly welcomed, some scholars are skeptical nevertheless. Sandell points out that museums also have a profit-maximizing motive (or at least a need to keep afloat if they are funded by the government, as this funding is experiencing cuts) that creates a barrier to entry via paid museum tickets; also, there are conflicts of interest between truthful representation and high attendance.⁶ Eckersley differentiates between performative and transformative operations that museums take to foster inclu-

- 2 Tzortzi, Kali. 2024. “The Urbanized Museum”. *Museum & Society* 22 (1): 129–40. <https://doi.org/10.29311/mas.v22i1.4398>.
- 3 Pille Pruulmann-Vengerfeldt, & Pille Runnel (2018), “The museum as an arena for cultural citizenship. Exploring modes of engagement for audience empowerment”, *The Routledge Handbook of Museums, Media and Communication*, p. 144 <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9781315560168-12/museum-arena-cultural-citizenship-pille-pruulmann-vengerfeldt-pille-runnel>
- 4 Visser, Jasper. “The Museum as Center for Social Innovation”. *History News* 72, No. 1 (2017): 9–13. <http://www.jstor.org/stable/44605968>.
- 5 Sandell, Richard. 1998. “Museums as Agents of Social Inclusion”. *Museum Management and Curatorship* 17 (4): 401–18. doi:10.1080/0964779800401704.
- 6 Sandell, Richard. 1998. “Museums as Agents of Social Inclusion”. *Museum Management and Curatorship* 17 (4): 401–18.

sivity, finding that performative museums reproduce hierarchical systems by catering to the ‘host’ societies and accentuating differences between groups, and thus defeating the purpose of a museum as an inclusive institution.⁷ Referring back to Sandell’s typology, one may argue that the approach of the most passive ‘Inclusive Museum’ does not challenge pre-existing norms and upholds hierarchical structures. Even referring back to the myriads of ways in which museums seek to channel social progress, McCall and Gray point out that a lack of a unified direction leads many museums to developing their own approach, and a lack of a systemic toolkit can lead to a lack of meaningful impact.⁸

On the other hand, there is also another transformational shift affecting the identity of many museums. The term ‘Flagship Museum’ seemingly embodies the other new role. By virtue of seeking to “attract large numbers of visitors and to boost urban tourism and the cultural economy”, museums are among the key institutions of the emerging ‘symbolic economy’ which take on the role of attracting the tourist, which is possible⁹ due to several conditions that must be met. Hamnett and Shoval point out “growing development of urban tourism, the search for cultural capital by the new middle class, a desire for spectacular architecture and the growth of place promotion by cities”.¹⁰ Among others, the authors point out the

7 Susannah Eckersley (2022). “Museums as a Public Space of Belonging? Negotiating Dialectics of Purpose, Presentation, and Participation”, p.35

8 McCall, V., & Gray, C. (2013). „Museums and the ‘new museology’: theory, practice and organisational change“. *Museum Management and Curatorship*, 29(1), 19–35. <https://doi.org/10.1080/09647775.2013.869852>

9 Noam Shoval. (2009). ‘Flagship’-museums – A new trend for international city tourism? *Geographische Rundschau*, 61(2): 28–33. https://www.researchgate.net/publication/289188003_Flagship-museums_-_A_new_trend_for_international_city_tourism

10 Chris Hamnett, & Noam Shoval. (2008). *Museums as Flagships of Urban Development, Cities and Visitors: Regulating People, Markets, and City Space*, p. 5, DOI: 10.1002/9780470773673.ch12

Guggenheim Museum in Bilbao and New York, the *Getty Museum* in Los Angeles, the *Musée d'Orsay* in Paris, and the *Tate Modern* in London.¹¹ It is notable that many, if not most of these museums primarily exhibit modern and contemporary art.

While the benefits of 'Flagship Museums' have been pointed out in the form of boosting the local economy, revitalizing a cityscape, as well as giving "an unprecedented level of access to art and cultural experiences" to the local community,¹² some private art institutions that aim for high attendance have attracted criticism within and outside of the academia as being egotistical 'pet projects' of the founders. An example would be the *Mona Museum* in Hobart, Tasmania, Australia, founded by the businessman David Walsh. According to Clements, the museum creates high barriers to entry for artists in the local scene to get their work noticed; additionally, it has created troubles for the local municipality as it has – in a way – overtaken authority of shaping the cultural landscape due to a lack of cooperation with the government.¹³ Furthermore, by pushing the need for high-profit at the forefront of its goals, the institutions might be more susceptible to performative operations and, thus, reinforcement of hierarchies, as described by Eckersley.

There is a notable gap in the literature exploring how the contemporary identity of the tourist-attracting museums addresses the topic of inclusivity. Even though it is clear that inclusion becomes a central goal that allows, on the one hand, to include marginalized groups in

11 Chris Hamnett, & Noam Shoval. (2008). *Museums as Flagships of Urban Development, Cities and Visitors: Regulating People, Markets, and City Space*.

12 Jacqueline Clements. (2024). "Private art museums and their local creative communities: A case study of Mona". *City, Culture and Society*, Volume 36, 2024,100565, p.5, ISSN 1877-9166, <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2023.100565>, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877916623000644>

13 Jacqueline Clements. (2024). "Private art museums and their local creative communities: A case study of Mona". *City, Culture and Society*, Volume 36, 2024

the discussion, but, likewise, to increase profits by including more visitors. As such, many opportunities exist for these shifting undercurrents to either amplify or contradict each other – as harmony and tension of these roles can be seen within the different modalities that the museum occupies. Beginning with ‘Architectural interventions’, which have the ability to create ‘Urbanized museums’ – Tzortzi’s idea of inclusionary museums that work with cities by opting for open constructions that encourage use by the wider public. Interventions by architecture are familiar to the ‘Starchitect’ Daniel Libeskind (the commissioned architect for the museum that will be analyzed), who had already worked on the *Military History Museum (MHM)* which, according to Kibel, institutionalized critique of the German Military and allowed for the institution to attempt to reconstruct its troubled identity in the eyes of the public. On the other hand, commissioning a famous architect to build a famous, tourist-attracting structure to house the museum’s exhibitions is perhaps the most easily recognized aspect of many museums that had ‘higher tourism’ in mind. The so-called ‘Bilbao effect’, named after the *Guggenheim Museum* that was built in the Basque city by the renowned Frank Gehry still exists in the popular consciousness as the essential case of a beautifully built museum that was able to revive the local economy and attract an influx of tourists to the city.¹⁴

Exhibitions are another avenue for inclusion. In her analysis of German exhibitions seeking to address the inclusion of migrants, Eckersley describes exhibitionary strategies which bring the public into “contact with diverse experiences of belonging” used in said spaces. There is also an important point made about the ability for temporary exhibitions to explore more emotive and potentially

14 Santamaría, Gerardo del Cerro, “Iconic Urban Megaprojects in a Global Context: Revisiting Bilbao”, in Bent Flyvbjerg (ed.), *The Oxford Handbook of Megaproject Management*, Oxford Handbooks (2017; online edn, Oxford Academic, 6 Sept. 2017), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198732242.013.21>, accessed 30 Nov. 2024.

contested issues.¹⁵ However, the temporality of exhibitions also promotes more frequent (re)visitation of museums, a strategy often employed by ‘Flagship Museums’. Additionally, Wartofsky argues that the constant search for new art styles and forms in modern art exhibitions have led to the dominance of style in contemporary art: modern art tends to have more extrinsic value to it, instead of intrinsic, and there cannot be detected any dominant style in modern art. As the search for style in itself has become a tendency, it opens more opportunities for actors involved in the operations of the museum to reinterpret these works and take more liberties to utilize these works in discourse shaping.¹⁶

The dominance of visual value, associated with neoliberal economies, leads to the importance of marketing and branding, which is especially salient for institutions that seek to gain larger attendance numbers. Stallabrass states that branding of museums provides not only the recognizable image, but also opportunities to collaborate with other brands on the market.¹⁷ Promotion plays a significant role in marketing, especially for cultural institutions, as it vitally influences visitor turnout.¹⁸

Taking many of the aforementioned modalities into consideration, we are interested in finding what approaches are taken to ex-

- 15 Eckersley, Susannah. (2022). “*Museums as a public space of belonging? Negotiating dialectics of purpose, presentation, and participation*”. London: Routledge.
- 16 Wartofsky, Marx W. “The Politics of Art: The Domination of Style and the Crisis in Contemporary Art.” *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 51, no. 2 (1993): 217–25. <https://doi.org/10.2307/431388>.
- 17 Stallabrass, Julian. The Branding of the Museum. *Art History*, Volume 37, Issue 1, February 2014: 148–165, <https://doi.org/10.1111/1467-8365.12060>
- 18 Iva Buljubašić, Ivana Hartmann Tolić, Marta Borić. “The impact of promotion in creative industries – the case of museum attendance”. *Ekonomski vjesnik/Econviews – Review of Contemporary Business, Entrepreneurship and Economic Issues*. God. XXIX, BR. 1/2016: 109–124, p.111, <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/ekonomski-vjesnik/article/view/4081>

press inclusion in the *MO Museum* externally? In conducting a case study concerning a modern art museum located in Eastern Europe (which has been already observed as an underresearched avenue¹⁹) that takes inclusivity and access as a central part of its identity, but also seems to follow in line the trend of ‘Flagship Museums’, which often place spectacle and high attendance numbers at the forefront of their conduct, we are interested in adding a more underrepresented perspective in the literature, especially because it has power and influence to shape societal ideas. Furthermore, a perspective that focuses not on the elements of inclusion individually, but rather on how they come together could shed light on how intentions of inclusivity from the same source appear in different ways.

THEORETICAL FRAMEWORK

In analyzing how the *MO Museum* as a cultural institution shapes the discourse of inclusion, we employed *Critical Discourse Analysis* (CDA). According to Teun A. Van Dijk,²⁰ CDA can be characterized as discourse analysis ‘with an attitude’, seeking to explore and assess how institutions of power influence societal ideas, presupposing that generated text has an influence on the way(s) how ideas are understood, and that the definition of any idea is in a constant state of flux.

For one, CDA is an interpretive practice, which allows us to assess the object of our study as a cultural institution that seeks to portray itself as inclusive (mostly detailed in the first part of analy-

19 Zsuzsanna Fehér, Melanie Kay Smith, & Katalin Ásványi. (2023). Cultural Sustainability and Social Inclusion: A Case Study of Contemporary Art Museums in Hungary. *Museum International*, 75: 1–4, 164–177, DOI: 10.1080/13500775.2023.2343216

20 Van Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis. In *The Handbook of Discourse Analysis* (pp. 466–485). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118584194.ch22>

sis) and thus, especially in light of the socially proactive ‘New museology’, shapes and is shaped by inclusivity discourse.

In discussing ‘New museology’, Peter Vergo put it succinctly when he said that ‘New’ museology came out of dissatisfaction with ‘Old museology’, which was more concerned with methods of collecting, displaying artefacts or other organizational processes, rather than the general or main purpose of the museum.²¹ Even the aforementioned new *ICOM* definition: “A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability. They operate and communicate ethically, professionally and with the participation of communities, offering varied experiences for education, enjoyment, reflection and knowledge sharing”²² now accents accessibility, inclusivity and purpose to the surrounding community. In our paper, this idea guides us as the aspirational position, or at least the publicly expressed aspirational identity, of the *MO Museum*.

More precisely, in defining what vision of inclusivity the *MO Museum* reifies in its outputs and as a helpful referential definition of ‘Inclusivity’, we used Sandell’s typology of inclusive museums. Sandell outlines three approaches to inclusivity based on how four ‘Dimensions of exclusion’ are tackled. The first type, or the ‘Inclusive Museum’, only interacts with the cultural dimension, while the remaining museums, which either act as ‘Agents of Social Regeneration’ or ‘Vehicles for Broad Social Change’ tackle the political, economic, and social dimensions. The cultural dimension mostly concerns increasing Representation, Participation, and Access to

21 Vergo, P. (2011). *The New Museology*. <https://ci.nii.ac.jp/ncid/BA12773018>.

22 *International Council of Museums*. (2023, June 5). Museum Definition – International Council of Museums. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>

cultural life. Moving further, museums focused on social regeneration seek to “deliver positive social outcomes to defined audiences, often through direct contact and ongoing project work with small groups of people who are considered to be disadvantaged, socially excluded, or living in poverty”,²³ while museums that focus on social change aim to induce it by “exploiting their potential to communicate, educate and influence public opinion”.²⁴

At the same time, the assumptions of CDA encourage us to acknowledge the context in which the text is produced – the environment that it exists in. Fairclough describes contemporary times as the age of ‘new capitalism’, or the “most recent of a historical series of radical restructuring through which capitalism has maintained its fundamental continuity”,²⁵ and thus, many institutions tend to at least in part function similarly to profit-maximizing firms. Cultural institutions are not an exception, and, for museums especially, the definition of a ‘Flagship Museum’ aptly describes how such processes take place in the museum space.

Hamnet and Shoal describe a ‘Flagship Museum’ as institutions that “arguably function as tourist attractions in their own right in addition to, or even ahead of, the art they contain”,²⁶ thereby focusing on how museums use spectacle and branding to bolster their presence. Additionally, they expand upon various ‘Entrepreneurial undertakings’ that such museums often employ, outlining “Museum Shops and Restaurants”, “Hiring out the museum”, “Corporate Sponsorship”, “Blockbuster exhibitions”, and “Branding and

23 Sandell, p. 13.

24 Sandell, 1998.

25 Fairclough, N. (2003b). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, 13. http://disciplinas.stoa.usp.br/pluginfile.php/270695/mod_folder/content/oi/ii.%20Norman_Fairclough_Analysing_discourse.pdf?forcedownload=1

26 Chris Hamnett, Noam Shoal. (2008). Museums as Flagships of Urban Development. *Cities and Visitors: Regulating People, Markets, and City Space*, p. 6.

Franchising”.²⁷ In this paper, the ‘Entrepreneurial Undertakings’ are combined with Fairclough’s three dimensions of CDA to help structure the analysis and interpret *MO* as a ‘Flagship Museum’.

Fairclough’s three-dimensional model consisting of analyzing text, discursive practices and the context or social practices is an established tool within critical discourse scholarship, and also a sensible decision for assessing the museum – an ‘Institution of Display’ inherently making meaning in modalities outside of the textual dimension.²⁸ However, the texts produced will be crucial, and, by analyzing the recipients of certain messages, the discursive strategies employed as well as the choice of vocabulary, valuable insight can be gained. Moving on, discursive practices focus on the relationship of subjects that participate in discourse making, and, in the paper, they will be understood as the decisions the institution makes, such as ‘Entrepreneurial undertakings’ that cannot solely be in the dimension of text. Finally, the social context embeds, and, in part, defines the role and position of the subject of analysis and helps us to assess how much and what sort of influence the museum might have in shaping societal ideas.

Additionally, for assessing how inclusion manifests in different modalities, some other concepts and ideas noticed in museology literature are helpful. For instance, in the context of museum organization, Pruulmann-Vengerfeldt and Runnel elaborate on the hierarchy of communication inside museums, the types of museums, and the limitations of communication between museums and their visitors. Museum communication can be divided into 4 categories: “Community curatorship”, “Collaboration on open work”, “Professional curatorship”, and “Contributory community engagement”. Additionally, the 4 categories can be implemented and cat-

27 Hamnett, Shoval. (2008).

28 Fairclough, N. (2003b). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*.

egorized by two axes: “Collaborative – Authoritative” and “Monovocal – Multivocal”.²⁹

Furthermore, they explain the ideal types of engagement modes for museums through informing, marketing and advertising, consulting, etc. However, they point out barriers to participation in museum activities, which take into account fears, aims, design, resources, lack of understanding, and lack of participants.

Yet another concept important to analyzing the museum as an institution existing in the age of ‘new capitalism’ is idea of ‘Market Repositioning’, as developed by Neil Kotlers and Philip Kotlers. The key points of this strategy include understanding the audience diversity and the ability of museums to reassess their roles and relevance. Additionally, repositioning can involve updating exhibits, programs, and outreach efforts to reflect contemporary issues and interests. Furthermore, enhancing accessibility can help museums become more inclusive by removing barriers and creating programs that engage underrepresented groups. By clarifying their mission and adapting their messaging, museums can strengthen their brand identity, making it more appealing and relevant to potential visitors. Market repositioning often involves collaboration with local organizations and communities, which will foster partnership, thereby broadening the outreach and enhancing the museum’s role as a community hub.³⁰

The theoretical background, from the philosophical foundations of CDA to supplementary concepts such as ‘Repositioning’,

29 Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Pille Runnel. (2018), “The museum as an arena for cultural citizenship Exploring modes of engagement for audience empowerment”. *The Routledge Handbook of Museums, Media and Communication*, <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9781315560168-12/museum-arena-cultural-citizenship-pille-pruulmann-vengerfeldt-pille-runnel>

30 “Can Museums be All Things to All and People?: Missions, Goals, and Marketing’s Role” (2000) by Neil Kotler and Philip Kotler (p. 273). *Museum Management and Curatorship*, Vol. 18, No. 3, pp. 271–287, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3576634#paper-citationswidget

anchors the case study to preexisting work, helping to make inferences in a way that can further discussion on the role cultural institutions have when shaping notions of social factors. However, it is important to acknowledge that these assessments might not be exactly precise, given the nature of unique nuances present in any case study. Furthermore, as our work does not feature insight from the workers of the museum, it is important to acknowledge that some intentions might be misunderstood and not accounted for. Before proceeding to the discussion of the findings, our data collection methods and approach to the structure of the paper will be elaborated upon.

METHODOLOGY

As McCall and Gray point out,³¹ the rise of ‘New museology’ as a way to conduct the operations of a museum gave a common goal of inclusivity, but strategies to achieve it were developed on a case-by-case basis. As such, we have decided to structure our analysis in a more inductive fashion, by structuring expressions of inclusion as aimed toward visitors and toward the local art scene and artists. This decision was partially motivated by the noticed criticism of some private museums in the previous body of work, which notes that they may disadvantage the local artist community, and, on the other hand, the material from the expert interviews from our interlocutors, which gave the opposite impression. In conducting a case study of the *MO Museum* and how it addresses the topic of inclusivity, critical discourse analysis was done, addressing the multiple modalities the museum occupies, the findings and their formula-

31 McCall, V., & Gray, C. (2013). Museums and the ‘new museology’: theory, practice and organisational change. *Museum Management and Curatorship*, 29(1), 19–35.

tion informed by semi-structured interviews with experts in the social-cultural field. The methodology section will first comment on the data sources and then outline the structure of the paper, stating the purpose and how the aforementioned data sources will be used in each respective section.

Data sources

During research, three semi-structured expert interviews took place with the artist Indrė Ercmonaitė, journalist Teresė Bernatonytė, and visitor Karolina Motiejūnaitė. The crucial insights provided by the participants would allow us to better understand and critically evaluate inclusivity expressions of the *MO Museum*.

Indrė Ercmonaitė is a Lithuanian artist recognized for her distinctive contributions to the contemporary art scene. As a local artist, Indrė Ercmonaitė plays a central role in shaping and reflecting the cultural identity of her region. In her works, she intensively addresses Lithuanian heritage, nature and urban life, often bridging the gap between traditional aesthetics and modern forms of artistic expression. In this way, she provides both a perspective for understanding the local culture and a platform for discussing broader, universal themes.

Teresė Bernatonytė is a Lithuanian journalist who covers a variety of cultural and social issues. She has written for outlets such as *LRT* and *Ateitis*. She tends to focus on stories that combine historical, cultural, and human elements. Her work covers topics such as community life, Lithuanian heritage, and social values, and she often reflects a deep connection to national identity and current issues. Through her work, Teresė Bernatonytė contributes to Lithuanian journalism by combining personal reflections with broader social commentary, offering a meaningful look at the challenges and successes of her subjects.

Whereas, Karolina Motiejūnaitė is known for her involvement in political science and cultural exchange in Lithuania and outside the country. She has participated in several international programs, including a considerable role in the Lithuanian-American community as part of a Lithuanian education initiative in Washington, D.C. Her work often focuses on fostering cultural ties, understanding diaspora communities, and promoting Lithuanian identity abroad. Karolina Motiejūnaitė has also written on various topics, combining cultural observations and social issues.

As such, the interview material could capture insight into the sociocultural environment in and outside of the *MO Museum*. The observations made during the interviews informed the organization of further research findings. All of the interviews were taken in person in informal settings, which provided a comfortable atmosphere for both the interviewer and the interviewee, and, prior to each of the interviews, the questionnaires were sent to every participant. The consent was obtained via verbal agreement, and the transcripts were written with the help of *Microsoft Word* text-to-speech instrument, and later edited by hand.

Throughout the conducted interviews, which we adjusted from early to mid-October, we uncovered meaningful connections to certain topics. The interview with Teresė Bernatonytė focused on culture and art as sources of inspiration, along with her perspective and parallels as a culture journalist, giving insight into how the museum fits into the wider cultural and media context in Lithuania. Karolina Motiejūnaitė offered a visitor's view of the current exhibition, while Indrė Ercmonaitė provided insights as an artist, elaborating on artist participation in museums, art supply and demand, and commercialization in the art world. After completing the interviews, we split the tasks and transcribed them. To better compare and reflect on the findings, we created a table to summarize the discussions and support our analysis.

In addition, observational data from the museum and textual material found on the official online website,³² the provided audio guide as well as the 2023 (the newest available) annual self-report was collected and interpreted, including observation of the architecture and design of the museum, analyzing the price policy, observing the content and structure of the newest exhibition *From Within*, assessing the vocabulary present in the website, as well as the audio guide. The variety of sources and modalities discussed provides context which is crucial for a critical evaluation. Additionally, these would be the channels of communication that the museum controls directly, and which are specifically aimed toward potential visitors.

Lastly, as one of the group members is a volunteer at the museum, previous and current accounts of the museum's activity as well as observations of the visitors was noted, which is essential in showing how measures of inclusivity are implemented, and how well they reflect the identities and practices of museum visitors. Reflections of ethnographic experiences will provide content and background for critical assessment.

Structure

The first part of this paper looks at how the MO Museum expresses the inclusive goals of 'New museology' through the text it generates and the actions it portrays as inclusive or socially-conscious. This helps us to assess in which direction it seeks to shape the inclusivity discourse. To establish this argument, we relate the ideas expressed by the museum to Sandell's typology of inclusive museums.³³

The second part places the museum in a broader, social context by interpreting it as a 'Flagship Museum', by using Fairclough's

32 MO Museum. "MO Museum – MO". MO, December 9, 2024. <https://mo.lt/en/>.

33 Sandell, 1998.

three dimensions of CDA (text, discursive practices, and social practices)³⁴ as a useful heuristic tool. This allows us to assess why the museum could have chosen a particular definition of inclusivity, and also what power it has to translate this interpretation.

These first two parts will mainly undertake the questions of ‘what’ is said by ‘who’, which is essential for CDA. The other two parts focus on the different recipients of the message.

Inclusion to the museum visitors will be analyzed through observational and ethnographic data primarily, and, in the last analytical section, dedicated to inclusion toward local artists, the analysis of interviews will play the most instrumental part.

Lastly, reflection is key. Sophie is familiar with the socio-cultural background in Lithuania which offered us a simple way of reaching out towards potential interview partners. This could create potential bias through the research because the answers to the interviews are partially shaped by the personal contacts and environment of the media and the art scene. Additionally, Greta has been a volunteer at the museum since October 2023. While this provides extra information, it also creates perceptual bias, as it is difficult at times to be critical of the institution. So, it is important that ethnographic accounts and observations be reviewed critically by other research project members. The other group members are not included either in the Lithuanian art scene or in the MO Museum context, yet they can be perceived to be externally involved with the museum, as they frequently use the bus stop nearby and walk in the proximity.

34 Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, 13. http://disciplinas.stoa.usp.br/pluginfile.php/270695/mod_folder/content/oi.ii.%20Norman_Fairclough_Analysing_discourse.pdf?forcedownload=1

INITIATIVES TOWARDS INCLUSIVITY IN THE MO MUSEUM

The MO Museum accents itself as a unique, progress-oriented institution in Lithuania. “*MOre than a museum*” is one of the slogans of the museum. Furthermore, the mission statement in the museum’s ‘About us’ section is “Menas arčiau žmonių, daugiau žmonių prie meno (“art closer to the people, more people closer to art”). Information on the website is written in two languages: English and Lithuanian. In the section³⁵ “*MOre than a museum*”, we can see what sociocultural initiatives were organized by the museum. At first, from 2015 to 2021, the museum took part in the *Vilnius Talking Sculptures* project. Due to the COVID-19 pandemic in 2020, the MO Museum decided to practice inclusivity by organizing several initiatives that can give an opportunity for the visitors to interact with the museum content remotely. At Christmas time, the architecture and outdoor spaces of the MO building were illuminated with colors and reflections so that visitors could have an opportunity to safely enjoy the exhibition. Additionally, during the first quarantine, together with *LRT*, the museum organized the project “#menasnaMO (Art@home): 20 Lithuanian Art Stories” on *YouTube* where they talked about Lithuanian creators of modern and contemporary art. In 2021, they published the first “*MOgazine*” – a magazine created to help more people discover culture through the expansion of the themes and questions of the main exhibitions of MO Museum. Additionally, a new *YouTube* project was launched – *MO TV* – where audiences of all ages can find virtual tours of the exhibitions, interviews with Lithuanian artists, cultural and public figures, virtual MO educations, and behind-the-scenes stories of MO Museum. Furthermore, the project #menasnaMO

35 *MO Museum*. “*MOre Than a Museum – MO*”. MO, January 28, 2022. <https://mo.lt/en/more-than-a-museum/>.

(*Art@home*): *10 Stories of Lithuanian Photography* with LRT was continued, but now it consisted of short videos presented to the audience by 10 different Lithuanian photographers, from famous classics to the younger generation. Works of these photographers were also presented in the year 2021 major exhibition *Celebrate for Change*.

After looking at all of these projects, we can implement Sandell's typology of inclusive museums.³⁶ Through observation of all of these initiatives that were organized by MO Museum, we can see that they want to be the museum which plays an active role in society and helps the audience be included in the context of culture, thus making it the closest to the Inclusive museum.

MO AS A 'FLAGSHIP MUSEUM'

Placing the MO in an international context as a producer of discourse, it is difficult not to notice how much the museum resembles other cultural institutions that embody the 'Flagship Museum'. On the grounds of using the three dimensions of Critical Discourse Analysis by Fairclough as a tool to argue this similarity, we can gain insight to what power the institution holds to shape societal notions in a national context, and why it might be motivated to choose inclusion through the cultural dimension primarily. (Table 1 serves as a visual)

Text

In text, the museum often uses economic terminology throughout its website, illustrated by phrases such as "Optimization of space and functional flexibility" or accenting entrepreneurship, and good

36 Sandell, 1998.

business practices throughout their website (namely the “*About*” section).³⁷ Additionally, in the “*Sustainability*” section, the museum describes a “three P plan”, while claiming that it outlines sustainability goals. Consisting of “Planet”, “People” and, interestingly enough, “Profit”, it directly frames their self-described “startup thinking model” as a way to promote sustainability and social well-being.³⁸

Furthermore, the simple, capital-letter name of ‘MO’ falls in trend with other world-renowned museums that house art collections, for example the *MoMa* in New York (which had also been identified as a ‘Flagship Museum’ by Hamnett and Shoval), *KW* in Berlin, or *M+* in Hong Kong among others. Thus, the museum communicates by being a part of a global cultural phenomenon, an institution which ‘the cultural tourist’ should visit. The museum already signals the content it holds to possible visitors (conceptual contemporary work). It also uses its name to create a salient brand image – as phrases like “MOre than a museum” or event names like “MOrathon” further show that the name – the idea of the museum itself – is an attractive and brandable idea.

This use of corporate language and strong branding reflects a profit-oriented approach and echoes the values of tourism, high-attendance, and consumption championed by ‘Flagship Museums’. By having this text be put out on the museum’s website that is meant for potential visitors and featured in the sections regarding sustainability, it signals that corporate management can enhance socially progressive ideas. Thus, in the ‘Flagship Museum’, corporate engagement with the art sphere is framed as a tool to bring about inclusivity.

37 *MO Museum*. “About MO Museum – MO”. MO, January 31, 2024. <https://mo.lt/en/about/>.

38 *MO Museum*. “MO Sustainability – MO”. MO, November 15, 2021. <https://mo.lt/en/sustainability/>.

Discursive practices

The museum engages in many 'Entrepreneurial undertakings' that Hamnett and Shoal noted in their work on 'Flagship Museums', such as having an accompanying gift shop and a bistro, 'Hiring out'³⁹ the museum for hosting private events and having corporate sponsorships.⁴⁰ Additionally, furthering the presence of the brand to a wider audience by creating a mascot geared to kids (a meerkat by the name of *MOmukas*, unsurprisingly sold as a plush toy)⁴¹ and using branding that appears in the accompanying gift shop are other aspects. Furthermore, all of the exhibitions are temporary, with the main exhibition changing about twice a year, and the smaller exhibition changing around three times annually.⁴² The aforementioned authors have defined non-permanent exhibitions as a strategy used by museums to increase the number of repeat visits, thereby further confirming that the museum's visitor is first a potential, and, hopefully returning, customer.

Most emblematic though, is *MO*'s 'Signature architecture'. As the 'Bilbao effect'⁴³ would not have been possible without the 'starchitect' Frank Gehry, the *MO Museum* would not be itself without the structure developed by Daniel Libeskind. The structure of the museum is heavily featured in various outputs of the museum, from merchandise, such as postcards, to a segment about the architecture at the beginning of the majority of the guided tours,

39 *MO Museum*. "Venue Hire – MO". MO, October 9, 2024. <https://mo.lt/en/venue-hire/>.

40 *MO Museum*. "Sponsors and Patrons – MO". MO, July 22, 2024. <https://mo.lt/en/sponsors-and-patrons/>.

41 *MO Muziejaus Parduotuvė*. "Minkštas Žaislas Surikata Arba MOmukas", n.d. <https://shop.mo.lt/collections/vaikams/products/minkstas-zaislas-surikata-arba-momukas>.

42 *MO Museum*. "FAQ – MO". MO, February 21, 2024. <https://mo.lt/en/faq/>.

43 Santamaría (2017).

to a separate section in the audio guide featuring an interview with the architect.⁴⁴ It does stick out of the surrounding historical structures. In its color and modernist structure, it looks more similar to some other internationally known modern art museums like the *Guggenheim* in New York than the other buildings down Pylimo Street. This further proves that the museum's identity is partially constructed with similar institutions from abroad being a partial point of reference.

Social context

Lastly, it becomes a part of the local context by creating and maintaining a relationship with the local municipality's tourism sector, confirming the notion that "the promotion of art and cultural visibility more generally is now a key component of urban policy in a wide range of major cities".⁴⁵ For example, getting to the museum is a pretty easy affair, as the closest bus stop is called "*MO Muziejus*" (i.e., "*MO Museum*"). This became possible after the city municipality renamed the bus stops in 2020.⁴⁶ Even in 2011, the museum's collection had already gained recognition as being of 'national significance',⁴⁷ and thus giving it additional authority as a cultural institution and being legitimized by the government as a considerable voice when it comes to shaping ideas related to culture and society. Lastly, the geographical location is beneficial to the status

44 "MO Muziejaus E. Gidas", n.d. <https://gidas.mo.lt/>.

45 Chris Hamnett, Noam Shoval. (2008). Museums as Flagships of Urban Development. *Cities and Visitors: Regulating People, Markets, and City Space*, p. 19

46 Ibianskaitė, Dovilė. "Vilniaus Miesto Savivaldybė – Naujas Viešojo Transporto Stotelių Vilniuje Pavadinimas – „MO Muziejus“" *Vilniaus Miesto Savivaldybė*, June 19, 2020. <https://vilnius.lt/lt/2020/06/19/naujas-viesojo-transporto-stotelius-vilniuje-pavadinimas-mo-muziejus/>.

47 *MO Museum*. "About MO Museum – MO". MO, January 31, 2024. <https://mo.lt/en/about/>.

and potential influence of the museum, finding itself near the very center of the city and within walking distance to the *Contemporary Art Centre*, *Vilnius Picture Gallery*, and *Radvila Palace Museum of Art* – established national art galleries and museums. Geographical proximity to other institutions of art and a location that can be comfortably accessed from the city center embeds it comfortably to the cultural fabric to the city and ensures that a vast number of Vilnius City visitors will be more likely to go the museum potentially for no other reason other than the fact that it is close by.

This MO Museum and Vilnius City collaboration makes sense for the municipality as well, especially given the fact that “Prestige museums also offer a potential vehicle for reinforcing the legitimacy of city and regional governments in social, cultural and economic terms”, as Hammett and Shoval point out.⁴⁸ Thus, we can see that the Museum and the state (in this case, Vilnius City) are mutually reinforcing their power to shape the inclusivity discourse.

Implications to discourse shaping

As a consequence, *MO* is influential in a national, and, to an extent, international audience. Visitors of the museum seem to come from diverse backgrounds – what concerns volunteering, there is almost always at least one group of people speaking a non-Lithuanian language, which implies that *MO*’s portrayal of inclusion could inform an international visitor how it is more broadly understood in Lithuania. Most crucially though, per the museum’s annual 2023 report, every second resident of Vilnius had already visited the museum at least once, and more than half of the national population knows about the *MO Museum*.⁴⁹ In this way, the museum becomes a key

48 Chris Hammett, Noam Shoval. (2008). Museums as Flagships of Urban Development. *Cities and Visitors: Regulating People, Markets, and City Space*, p. 20.

49 *Annual Report*. MO Museum 2023, https://issuu.com/mo-museum/docs/mo_museum_annual_2023

voice of authority for forming societal ideas, seemingly representing a modern, progressive line of thought as it can be seen as an institution similar to the *MoMAs* and *Tates* of the world.

Relating it to the inclusive identity, the museum seeks to cultivate, and it makes sense that the museum chooses the cultural sphere as the sphere of focus primarily and thus brands itself as Sandell's described 'Inclusive museum', as it can garner the largest audience numbers without alienating particular groups that might disagree with certain political messages or excluded if only particular groups where the sphere of locus such as in the museums advocating for integration of a particular social group.⁵⁰

However, while the museum does seemingly accent this inclusion through culture and furthers it by framing the museum's space as an open space, interestingly enough, potentially divisive political and social issues are addressed. Specifically, support for Ukrainian citizens through measures such as pricing concessions and a separate section on the museum's website showcasing what the museum had done to support Ukraine after the full-scale invasion (for instance, donations).⁵¹ Furthermore, in the year 2023 report, the museum does dedicate a section on the work they have done, along with the museum's plans to continue doing in terms of social issues – among those, outlined is the support for Ukrainians, women's rights, and focus on themes of decoloniality.⁵² Since then, the main exhibition *We don't do this*, having been displayed as the main exhibition for the majority of the year, explicitly addressed LGBT inclusion in the Baltic art scene.

While most of these measures still exist within the cultural

50 Sandell, 1998.

51 *MO Museum*. “#MOstandswithUkraine – MO”. MO, March 14, 2023. <https://mo.lt/en/ukraine/>.

52 *Annual Report*. MO Museum 2023, https://issuu.com/mo-museum/docs/mo_museum_annual_2023

sphere and seek to provide a greater access to viewership of art, still, while addressing those issues, there is potential to lose customers, and thus inquiring why these topics are addressed is noteworthy. One assumption is that it could be a case of Repositioning, as described by the Kotlers, which happens when institutions feel pressure to engage in and address social issues to stay relevant. This might also be not such a big gamble on the museum’s part, as it might use certain societal issues to further establish itself as an institution of ‘higher culture’, especially taking into account that other ‘Flagship Museums’, such as the *MoMa*, have also addressed such topics (for instance, having a gallery floor dedicated to Ukrainian artists in 2022).⁵³ Overall, we see that there is internal tension for a flagship institution that engages in discourse on inclusivity as it seeks to garner high attendance numbers but also be an active shaper of the social discourse. The next section of the work focuses on how inclusivity is possibly expressed to potential visitors of the museum and might aid in showing how these tensions show up in practice.

TABLE 1. MO as a ‘Flagship Museum’

Text	Discursive practices	Social context
• Economics-related vocabulary • Simple, short name	• Temporary exhibitions • Branding and merchandise • Mascots for kids • ‘Entrepreneurial undertakings’ (Hamnett, Shoval, 2003): ◦ Hiring out the museum ◦ Museum shops and restaurants ◦ Corporate Sponsorship	• Partnership with the local municipality • Collection holding ‘National significance’ • Location in the city center

53 *The Museum of Modern Art*. “507: In Solidarity | MoMA”, n.d. <https://www.moma.org/calendar/galleries/5454>.

INCLUSIVITY IN THE VISITOR EXPERIENCE I

Inclusive practices of the MO Museum can be first seen even before entering the museum – as there are two readily accessible car parking spaces near the museum, which can be driven to via Vingrių Street,⁵⁴ and the doors to the museum are at the ground level, which means that it can be comfortably accessed and entered by persons with disabilities. There is also a possibility to borrow a museum wheelchair on a first-come, first-served basis, if a person in need is visiting MO with an accompanying person. All museum spaces are fully accessible by wheelchair. Even though animals are prohibited in the museum, specially trained assistance dogs are permitted to enter the building. Furthermore, there are lifts, accessible toilets, and baby changing facilities located throughout the museum, seating places on every floor, and *The MO Reading Room* is available to all visitors.⁵⁵

Upon analyzing the pricing policy of MO,⁵⁶ it can be seen that the museum offers various discounts targeting a number of social groups:

TABLE 2. MO Museum Ticket Prices

Ticket Prices	
Standard ticket – € 11	
Discounted (schoolchildren, students, children (4–7 years old), seniors up to 80 years of age, Members of Lithuanian Artists’ Association (LAA), Lithuanian Interdisciplinary Artists’ Association (LIAA), Union of Lithuanian Art Photographers (ULAP) with a valid relevant document – € 6	
Visitor with a “Vilnius Pass” card – € 5	

54 MO Museum. “Accessibility – MO”. MO, May 31, 2024. <https://mo.lt/en/accessibility/>.

55 MO Museum. “Accessibility – MO”. MO, May 31, 2024. <https://mo.lt/en/accessibility/>.

56 MO Museum. “For Your Visit – MO”. MO, October 16, 2024. <https://mo.lt/en/for-your-visit/>.

Ticket Prices

Family ticket (2 adults & up to 4 children) – € 22

Free entry: All refugees from Ukraine and Ukrainian citizens residing in Lithuania, Visitors with disabilities and persons accompanying them (one accompanying person per visitor with a disability), Children under 4 years of age, Seniors over 80 years of age, Residents of children care homes, ICOM members, AICA members, Employees of Lithuanian museums, Members of Lithuanian Art Gallerists' Association, Members of Lithuanian Art Historians Society, Members with a valid MO membership card, Guides with a valid guide certificate, Journalists with a valid press card, Teachers with a valid MO Teacher Passport, Visitors with a valid POLA card

Moreover, after entering the museum, every visitor can notice that all the information is provided in English and Lithuanian not only on the website, but everywhere throughout the building as well. It provides inclusion not only for Lithuanian speakers, but also to the vast international community of English speakers.

Furthermore, the option to use an audio guide is provided. The audio guide information is presented as a QR-code link near each artwork, and duplicated in text on the website (which provides access for people with hearing disabilities). For the latest exhibition, the audio guide is available in Lithuanian, English, and in Lithuanian Sign Language. Some of the previous exhibitions also had a Ukrainian language option. The recordings are approximately 2 minutes each, presenting the information about the author, the historical background behind the artwork, and an analysis of the composition. The language of the audio guide is concise and understandable for people with an intermediate level of English. It also uses engaging rhetoric techniques, such as synthetic personalization – a term coined by Fairclough which describes using second-person pronouns in order to establish a personal connection, to attract the attention of perceivers. To take the previous *Vilnius Poker* exhibition as an example, putting a question in the begin-

ning “Can you imagine what it feels like to swim around in animal fat?”⁵⁷ or a bold statement “Painting, like photography, can freeze time. If an artist chooses to immortalize a real person, that person’s body on canvas can stay young forever”.⁵⁸ The same sound effect is also inserted at the end of every recording. According to Pruulmann-Vengerfeldt and Runnel, the *MO Museum* audio guide can be taken as a good example of ‘Professional Curatorship’ – wherein museum professionals decide on the stories to be told or excluded – museum interaction with the audience.⁵⁹

Multiple guided tours and educational activities took place during the time the observations were made, sometimes three or more simultaneously. What seemed noteworthy was the diversity of the audiences – as some of those comprised school-aged kids, some were for senior groups, others were mixed or made up of adults of varying ages, there were also guided tours in Ukrainian. In addition, the *MO Museum* also regularly provides educational activities for children.

While the museum often exhibits sculptures and installations, oftentimes they are not placed behind any sort of protective glass or fence, there are no photo sensors present either, which further creates a more relaxed atmosphere, and the ‘New museology’ shows itself through not creating barriers between the artwork and the visitor. Nevertheless, touching (most of) the exhibits is forbidden, and informational stickers and signs are placed next to most sculptures or installations. In the latest exhibition, two works, which are both sculptural works made of glass, are protected by easily movable rope barriers. This was a decision made after several occurrences

57 *In Fat*, 1998, by Eglė Rakauskaitė, Picture 06 <https://turai.mo.lt/en/turai/vilnius-poker/rakauskaite/>

58 *Nature morte*, 1996, by Ieva Martinaitytė-Mediodia, Picture 07, <https://turai.mo.lt/en/turai/vilnius-poker/mediodia/>

59 Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Pille Runnel, The museum as an arena for cultural citizenship. *Exploring modes of engagement for audience empowerment*, p. 148.

where visitors almost knocked the exhibits over. In the course of volunteering activities, one school-aged boy knocked over a wooden sculpture while turning and caught it with his hands.

While there is little use to us in debating this decision from a pragmatic perspective, the lack of barriers between the visitor and artwork seemingly signals that the relationship of the visitor and the museum is more horizontal, rather than hierarchical, less concerned with the preservation of artifacts, and more so to include the visitor to examine the work up close. Further cementing this point, a promotional interview the museum filmed with Daniel Libeskind and featured in the museum's audio guide includes an excerpt of Libeskind accenting that the inner space of the museum is meant to establish a close connection between the visitor and the artwork. This could also be a potential reason why a fraction of the museum's collection has been made to be intentionally visible upon entering the museum.

Deriving from all the above, we can claim that the MO Museum understands inclusivity as being available and providing education on art to as many social groups as possible: the building of MO and the facilities inside can be equally easily accessed by persons with and without disabilities; with the pricing policy making it more accessible to children, schoolchildren, students, members of artist associations and unions, families, visitors with disabilities and Ukrainian citizens; while presenting the material in an engaging and comprehensible way not only for Lithuanian visitors, but also to English speakers, people with hearing problems, Ukrainian speakers, as well as providing educational activities for children; and by minimizing the barrier between the exhibits and the visitors, establishing an open, equal (or horizontal) relationship within the art and the observers.

INCLUSIVITY IN THE VISITOR EXPERIENCE II: EXHIBITION OBSERVATION

Most exhibits at the MO Museum are conceptual, and designed to provoke thought and exploration. A notable example is the *700 Years of Vilnius* exhibition, which is inspired by the creation of the book *Vilniaus Pokeris* (*Vilnius Poker* by Ričardas Gavelis). The latest exhibition *From Within* integrates two key disciplines to deepen understanding: art history, which aids in decoding the language of images, and the psychology of Carl Gustav Jung, the founder of analytical psychology. Jung's principles form the foundation of the display, guiding visitors toward self-analysis through engagement with the art. The exhibition showcases diverse Lithuanian artistic concepts, spanning works from the 1940s to the present. Visitors encounter a wide range of mediums, including paintings, sculptures, photographs, video installations, and interactive performances. Meanwhile, the cultural diversity of the artwork invites personal interpretation and active participation, creating a dynamic and reflective experience.

While the *MO Museum* aims for inclusion, this often reflects in class distinctions, as their exhibitions appeal to visitors with higher education and cultural knowledge, which also requires intellectual engagement. Indeed, of the challenges that are faced throughout the inclusivity of comprehension in the exhibition, we can highlight an additional fact of democratization of art: the *MO Museum* is recognized for making art more accessible to the 'average viewer' by curating exhibits that are relatable and understandable to the public.

Teresė Bernatonytė elaborates on the *MO Museum* as a cultural institution and exhibition more than being just enjoyable:

“Culture is not about going through museums, drinking coffee or talking about art [...] I still feel like MO Museums and museums in

general, usually attract people with specific interests, of course, they do care very much about everyone, but I wouldn't say that I can see some very low-class person going to a museum just to spend their time there [...]"

The focus on attracting specific audiences and the art circle often sidelines the 'Ordinary Joe'. The *MO Museum* welcomes diverse cultural enthusiasts but indeed highlights a social class gap. The attempt to appeal to a wider audience, including the younger generation and rural communities, is manifested in the exhibition "*From Within*". Whereas, the exhibition also incorporates interrelated themes such as body perception, reflection, fear of one's thoughts, hope, and the 'shadow' self.

These dimensions encourage the visitors to search for a connection between art and their mental and emotional states. Karolina Motiejūnaitė describes the connection towards the newest exhibition as follows:

"I think what this exhibition wanted to do is to show this connection: who and why emotions cause this result with art. It was my first time at this exhibition but I will go again, I did listen to some of the things on the audio guide which was very interesting so I would love to give myself time. Indeed, it depends on the mood, because some painting or artwork that you resonate with in the moment, you won't resonate maybe the next time."

Karolina Motiejūnaitė identifies the exhibition's purpose as revealing the connection between emotions and art. This provides a solid foundation for the exhibition as such, and highlights that art goes beyond aesthetics, while offering emotional and personal experiences. Art serves as emotional communication, linking psychology such as Carl Gustav Jung's Theory of the Exhibition and fostering insight into both external and internal worlds.

INCLUSION OF THE LOCAL ART SCENE

Aspects such as accessibility and education make art responsible and bring it near the visitor. The *MO Museum* plays a transformative role in the Lithuanian cultural landscape, reinventing the local art scene through both innovation and inclusivity. Indrė Ercmonaitė, a Lithuanian artist, elaborates on the *MO Museum* and its mission: “Making art accessible and appealing to a wide audience, not just through the works they showcase but in the way they promote and present them. By using playful phrases, eye-catching commercials, and inviting language, *MO Museum* isn’t just about displaying art – they’re about drawing people in and breaking down any barriers that might make art feel exclusive or intimidating.” The museum has revitalized a previously abandoned area, transforming it into a vibrant, ‘Urbanized Museum’ which encourages and allows communities to engage. This has been elaborated by the artist and involved in the visitor’s perspective. This transformation reflects broader trends in urban and cultural development, making the *MO Museum* a key player in the city’s artistic space.

As the course of cultural development is influenced by the institution, the level of art and the way of presenting in a more comprehensible, understandable, and accessible way relates to the visibility of the local art scene, which also appears as trendy and commercial. Indrė Ercmonaitė explains throughout her educational and cultural experience the museum’s contribution to a vibrant and dynamic art scene:

“[The MO Museum] places more emphasis on providing a comprehensive understanding of modern and contemporary art than they do on focusing simply on the latest trends. That enables visitors to view art from ‘A to Z’, providing an understandable view that encompasses a broad range of styles, topics, and movements. In a way, the MO Museum and these trendier private galleries serve comple-

mentary roles in the art ecosystem. The MO Museum offers a more extensive educational and cultural experience, while private galleries can push the boundaries of what's new in art. It's great that both can exist and thrive in Vilnius, each contributing to a vibrant and dynamic art scene that benefits both the city and its visitors [...] As the MO Museum shows the involvement of the local and new artists in the scene, it appears as a commitment to the future and valuable part of the museum [...] I appreciate their investment in young, emerging artists, which is such a valuable part of their mission. The fact that the MO Museum champions new voices and provides a platform for younger artists speaks to their commitment to nurturing the future of contemporary art. [...] Many artists and art lovers alike find great joy in being involved with spaces that are open to innovation and fresh perspectives. The MO Museum's willingness to give young talent a chance to shine allows you to be part of a dynamic and evolving cultural space. It's not just about the art; it's about the opportunities for growth, creativity, and collaboration that such institutions foster."

A cornerstone of the MO Museum's philosophy is breaking down the boundaries of its traditional association with art institutions. The conversationalism in the artistic field gets interpreted by creating a welcoming atmosphere, using playful language and engaging promotional strategies. This is how the museum promotes a welcoming environment where people from all walks of life can feel comfortable while exploring art. The *MO Museum* goes beyond the traditional role of a pure art exhibition, and has developed into a center of cultural dialogue and encounter. Its interactive approach encourages visitors to engage dynamically with the exhibits, thereby transforming the museum from a static repository of artworks to a center of cultural dialogue and encounter. The museum challenges the notion that art is reserved for an elite or highly educated audience.

CONCLUSION

Throughout our analysis, the *MO Museum* identifies as a flagship institution, and several key findings emerge regarding its branding and operations. The museum employs corporate language, such as terms like ‘optimization’ and ‘entrepreneurship’, to frame its approach within economic and sustainability goals, aligning profit with social and environmental priorities. Its global branding strategy, exemplified by the minimalist name “MO” and a focus on modern art, elevates its cultural profile, appealing to international cultural tourists. The museum integrates corporate practices, including a gift shop, a bistro, private events, and its mascot *MOmukas*, highlighting its dual role as both cultural and commercial. Furthermore, its strategic partnership with the City of Vilnius, including the dedicated bus stop, cements its place as a cultural and social pillar, influencing both the city’s reputation, and a broader cultural policy.

The museum also emphasizes inclusivity in its cultural programs, prioritizing accessibility through discounted tickets, free entry for Ukrainians, visitors with disabilities and members of various museum-connected organizations, as well as physical accessibility. However, it primarily attracts an educated, culturally inclined audience, with some social groups being potentially excluded. Despite these challenges, the museum successfully strikes a balance between intellectual depth and broad inclusivity, cementing its reputation as a progressive, globally connected institution. The *MO Museum* wields considerable power to shape the ways how people see and understand inclusivity, not only through its inclusive pricing and cultural programs but also through its positioning as both a cultural and commercial entity. Its efforts to balance accessibility with intellectual depth enable it to engage a wide audience while maintaining its cultural prestige. However, it faces the challenge of appealing to the ‘average visitor’, particularly those who may feel excluded by its intellectual and educational position.

Hidden hostilities in New York city: even the pigeons aren't safe

**Greta Rochmanaitė, Oona Shaw,
Renata Szejnicka, Viktorija Zelenko**

Dr. Rasa Bortkevičiūtė's comment:

This is an original policy brief written on a highly relevant topic in a continuously changing policy field. The brief is written in a great style, carefully balancing the facts and data with the independent analysis of the students themselves. It is clear that students have a great understanding of the topic and collected a large amount of relevant data to ground their problem and analysis; besides, they clearly demonstrate their familiarity with the policy field (hostile architecture) and specific context of New York City. The group has also demonstrated capacity not only to understand, but also to adapt the hidden agendas framework suggested by Allan McConnell, which was perfectly suitable for this case, but quite rarely used by other students. However, when having a possibility to make a larger scale analysis, I would recommend applying the hidden agendas framework in a more elaborated manner. As it is clear, the hidden agendas framework has its flaws, and Allan McConnell is well aware of that; to ground the theoretical and empirical insights, some other theories could be used.

INTRODUCTION

Regarded as the best city in the world in the aspects of economy and human capital, business and education, infrastructure and quality of life,¹ – it seems to be, in fact, struggling with the organization

¹ Sally Li. "The Top 10 Cities in the World, as Ranked by Oxford Economics' New Global Cities Index". *Oxford Economics*, July 15, 2024, <https://www.oxfordeconomics.com/resource/the-top-10-cities-in-the-world-as-ranked-by-oxford-economics-new-global-cities-index/>.

and design of public spaces. Many argue that the implementation and upkeep of hostile architecture by the *Metropolitan Transport Agency* (MTA) is used as a way to deter, exclude and control behavior of vulnerable populations in New York City.

The paper provides arguments that the MTA has a hidden agenda of installing hostile architecture by utilizing McConnell's *hidden agenda analysis* framework. In achieving the aim, it provides a description of the theory on hidden agendas and hostile architecture. What follows is an analysis of two illustrative cases: the enhanced Stations Initiative and Moynihan train Hall next to Penn Station in accordance with the *hidden agendas* framework. The brief concludes with providing recommendations to multiple stakeholders to address and combat the existence of hostile architecture in New York City's public transport stations.

CONTEXT

Theoretical Framework: Hidden Agendas

The research study has applied the hidden agenda theoretical framework to identify and analyze secret motives driving the processes of policy making.² From this perspective, a hidden agenda can be defined as an unexpressed policy objective by policymakers or institutions that is not in the public domain but plays a significant role in shaping the formulation and implementation of public policies. These are usually in tension with the declared goals and priorities of policymakers and represent an unseen layer of decision-making that shapes outcomes in ways not immediately apparent to the public. Agendas may be hidden or not, depend-

2 McConnell, Allan. "Hidden Agendas: Shining a Light on the Dark Side of Public Policy". *Journal of European Public Policy* 25, no. 12 (October 3, 2017): 1739–58.

ing on who is setting them and why. They range from the hidden personal goals that seek to achieve personal financial gain, career advancement, or increased social capital; hidden party goals whose political entities aim at strengthening their grip on power or satisfying specific blocs of voters or advancing electoral strategy in non-transparent ways; policy goals different from the stated purpose of policy; institutional goals where self-perpetuation, expansion, or other internal goals may be given priority over those of the public interest; and hidden ideological or cultural goals where the promotion of certain worldviews, norms, or values is implicit and denied.

Unlike visible policy agendas that are subject to public debate, scrutiny, and analysis, hidden agendas work in the background to influence and shape decision-making processes and their outcomes in manners that are subtle and immeasurable.³ Such masked motives often precondition ways in which resources are allocated, programs are designed, and sometimes even the framing of the ways in which public discourses are conducted, and thus they lead to policies sometimes diametrically opposed to the stated objectives. For example, hostile architecture is a conscious approach to urban design, very often seen in New York City, which is a fairly poignant example of a hidden agenda at work. These features, from anti-homeless benches and spiked ledges to other restrictive design elements, are on the surface justified in the name of public safety, aesthetics, or urban order. However, a closer examination reveals that these measures often aim to marginalize vulnerable populations, particularly the homeless, thereby reinforcing social exclusion and inequality. Such practices illuminate the tension between overt narratives of safety and security and the covert objectives of controlling and limiting access to public spaces. By considering policies through the perspective of hidden agendas, we understand

3 Alain Faure. *The Wrecker's Pick. The Rationales and Hidden Agendas of Urban Renewal in the 19th and 20th Centuries*, n.d.

better how undercover motivations can shape public decisions often in conflict with their declared intentions, and how these hidden dynamics can affect societal outcomes.

Hostile Architecture

Defensive architecture, hostile, or exclusionary design is an urban design strategy that tries, sometimes subtly, while other times overtly, to control people's behavior in public spaces by making certain activities or uses impossible or uncomfortable.⁴ It very often manifests itself in the form of physical design elements meant to keep away undesirable behavior – such as sleeping, loitering, skateboarding, or congregation in particular areas. Common examples are benches with dividing armrests, spiked surfaces on ledges to discourage sitting, or uneven ground patterns to make it uncomfortable to sit around. Whereas supporters praise these designs on the basis of improvement of public safety, order, and aesthetic appeal, critics argue that they advance social exclusion because they selectively target homeless people, youth, and other vulnerable groups. Design elements of hostile architecture reflect the priorities of wider society and beg broader ethical questions about how cities balance functionality, inclusivity, and control.

The Framework Variables

The hidden agenda framework has some key variables that help explain the motives behind, mechanisms of, effects of, and indicators about covert goals in policymaking.⁵ Motivational variables involve

4 Neighborhood Design Center. "Understanding Hostile Architecture: The Cause and Effect of Restricting Public Spaces". *Neighborhood Design Center*, n.d.

5 McConnell, Allan. "Hidden Agendas: Shining a Light on the Dark Side of Public Policy". *Journal of European Public Policy* 25, no. 12 (October 3, 2017).

personal gain, political advantage, diverging policy intentions, institutional interests, and ideological or cultural objectives that keep the goal hidden from general public view. Operational variables describe how such agendas are carried out, which includes strategies like selective framing of policies, limited transparency, and strategic timing intended to avoid detection. Outcome variables highlight the effects of hidden agendas, including policy divergence, erosion of public trust, marginalization of vulnerable groups, and increased social fragmentation. Finally, detection variables highlight the detection of hidden agendas through inconsistencies between the real actions and the declared objectives, inconsistencies in policy, and critical inquiries by the media or the public. In sum, these variables can provide a comprehensive framework for understanding how hidden agendas shape policy decisions and their consequences for society.

CASES

The two cases to show the possibility of a hidden agenda, the *Enhanced Stations Initiative* and the *Moynihan Train Hall*, were chosen because they have gained publicity and have become emblematic examples by advocates against the idea of hostile architecture. They are both under provision of the MTA, thus they are used in a supplementary fashion.

Enhanced Station Initiative

The *Enhanced Station Initiative* (ESI) began as an idea to completely overhaul 33 subway stations in all five New York City boroughs and improve the user's experience. The overhaul was initiated by the MTA and announced in 2016, as a part of the *Capital Plan*, which is a budget drafted every five years by the MTA to improve

the city's subway system. The budget exceeded a billion dollars; nevertheless, the ambitious project was discontinued after renovation took place in 19 of the 33 locations selected for renewal due to high costs and the fact that multiple stations were in worse condition than expected. The project was done in partnership with private architectural firms, overseeing different elements of the renovation. The *GRIMSHAW* architectural firm and MTA's design team developed the vision for the renewed look of the stations themselves.⁶ Besides the high costs and the failure to install elevators in multiple locations that were renovated, the initiative was criticized for removing seating from multiple locations, at times replacing the pre-existing benches with uncomfortable leaning handrails, or removing backs from bench seats,⁷ the example featured heavily as an example of 'hostile architecture' in critical press. What further exacerbated the outrage was an exchange on the social media platform X between angry passengers who wrote a post addressed to the MTA about the removal of a bench in a particular station. It resulted in a response from the official account representing the agency which stated that seating was removed to deter homeless passengers.

Moynihan Train Hall next to Penn Station

Moynihan Train Hall is an extension to Penn Station in New York City – which is the main intercity railroad station. The preexisting building was completely renovated for use and opened in 2021 to

6 Grimshaw Architects. "MTA Enhanced Station Initiative / GRIMSHAW", n.d., <https://grimshaw.global/projects/rail-and-mass-transit/enhanced-station-initiative/>.

7 Joseph Konig and David Meyer. "MTA Removes Backs from Benches at Subway Station to Stop Homeless Sleepers". *New York Post*, February 14, 2020, <https://nypost.com/2020/02/14/mta-removes-backs-from-benches-at-subway-station-to-stop-homeless-sleepers/>.

make more space for large flows of traffic. The project cost over 1.6 billion dollars and increased the station's size by 50%.⁸ However, a glaring lack of seating was present in the majority of the train hall, except for the numerous shops and restaurants as well as ticketed waiting areas. Even there, some argue, the bench design deters sleeping people.⁹ The building is not owned by the MTA – but actually it is an asset of the State of New York. Its renovation was led by the *Empire State Development Corporation*, which is a public benefit corporation responsible for real estate development in the New York City. The MTA officially is a tenant of the building along the National Railroad Passenger Corporation (Amtrak), and both agencies have the ability to install seating in the station. However, despite the social media outrage, criticism by advocacy groups, and even letters made by government representatives, no additional seating has been added as of yet.

ANALYSIS

Who Pursues and What is Hidden, and from Whom?

As previously mentioned, the Metropolitan Transportation Agency is the perpetrator of the hidden agenda. McConnell outlines several types of hidden goals that policy makers seek to achieve, in this case, hostile architecture would be most aptly described as a means to achieve a hidden policy goal – the one of seeking to manage an

8 Sophia Chang. “‘This Is a Work of Art’: Cuomo Cuts Ribbon on Light-Filled Moynihan Train Hall”. *Gothamist*, December 30, 2020, <https://gothamist.com/news/cuomo-cuts-ribbon-light-filled-moynihan-train-hall>.

9 Sophia Chang. “‘This Is a Work of Art’: Cuomo Cuts Ribbon on Light-Filled Moynihan Train Hall”. *Gothamist*, December 30, 2020, <https://gothamist.com/news/cuomo-cuts-ribbon-light-filled-moynihan-train-hall>.

issue off the policy agenda rather than address the policy problem,¹⁰ by arguing that, often, officials use hidden agendas to avoid wicked problems which have no clear solution. Similarly, a cultural goal is relevant – in the sense of seeking to influence cultural attitudes, especially in relation to expectations of government.¹¹ It can be argued that employing an architecture that deters unwanted behavior even when it comes at the expense of the comfort, accessibility, and quality of services provided is a way for the MTA to directly avoid tackling issues of homelessness and potentially loitering. Doing so establishes an expectation that their agency does not have to do their part to address the problem at its core. Since the MTA is not directly under the provision of the State or City government, they do not have to disclose their goals to the State and City legislators. Taking this into consideration, there is reason to believe that their agendas are also hidden from both the outer circle of NGOs and advocacy groups and the external sphere – that is, citizens and the media

What Tools are Used to Hide?

One of the methods that McConnell highlights as a tool used to hide hidden agendas is maintaining focus on formal goals. This tool is applied in both of our cases, specifically through the use of political language, by focusing on abstract terms or outright evading the matter altogether. The GRIMSHAW architectural studio uses vocabulary emphasizing safety and a minimal design, with recurring mentions of ‘decluttering’. In the partnership, it was important

10 Allan McConnell. “Hidden Agendas: Shining a Light on the Dark Side of Public Policy”. *Journal of European Public Policy* 25, no. 12 (October 3, 2017): 1743. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1382555>.

11 Allan McConnell. “Hidden Agendas: Shining a Light on the Dark Side of Public Policy”. *Journal of European Public Policy* 25, no. 12 (October 3, 2017): 1743. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1382555>.

“to provide an elegant yet simple design uncluttered by unnecessary infrastructure, openness and visibility”,¹² yet, they fail to address that the decluttering in question refers to removal of seating. After the *New York Post* inquired for a comment from the MTA following the tweet exchange which stated that the benches were removed to deter the homeless persons, a spokeswoman stated that “[t]he subway is not a substitute for a shelter and homeless New Yorkers deserve much better care”¹³ in an email. This statement is an example of focusing on formal goals of the MTA, while continuing to pursue the cultural goal of the hidden agenda that delegates problems of homelessness to external bodies. When giving a statement to the *Gothamist*, MTA’s head of external relations provided a roundabout and evasive response when asked to comment on plans to add additional seating, by stating that “we will continue to work with Amtrak, MTH’s primary occupant, to review the facility’s future needs for space”¹⁴ – that is, promising not additional seating, but only an evaluation on whether it is needed.

What are the Consequences of Hidden Agendas that Remain Hidden?

McConnell highlights that hidden agendas may impact policy programmes and their implementation, namely, having “Objectives met or outcomes produced that fall short of formal foals because of

12 Grimshaw Architects. “MTA Enhanced Station Initiative / GRIMSHAW”. n.d. <https://grimshaw.global/projects/rail-and-mass-transit/enhanced-station-initiative/>.

13 Eileen Aj Connelly. “NYC Transit Blasted for Tweeting That Subway Station Benches Were Removed to Deter Homeless”. *New York Post*, February 6, 2021, <https://nypost.com/2021/02/06/nyc-transit-tweets-that-benches-removed-to-deter-homeless/>.

14 Stephen Nessen. “Lawmakers Call for More Seating in the \$1.6 Billion Moynihan Train Hall”. *Gothamist*, February 4, 2022. <https://gothamist.com/news/lawmakers-call-more-seating-16-billion-moynihan-train-hall>.

the distraction of pursuing a hidden agenda”.¹⁵ This is a particularly important point in the case of MTA. Citing Accessibility as one of the four core values and a ‘strategic priority’ of the agency,¹⁶ the MTA puts itself in a compromising situation. MTA has been widely criticized by disability advocates for failing to accommodate people that might have issues with standing for long periods of time. Additionally, one of the main goals of ESI was to improve many subway stations previously considered to be not up to par to accessibility standards. In pursuing a hidden agenda, they are sidelining the aspects of their agency that matter most.

Is there a Credible Source or Sources Claiming that a Hidden Agenda Exists?

Perhaps the loudest voice in claiming that the MTA has a hidden agenda of installing a hostile architecture has been various media outlets. Among the most well-renowned sources, the *New York Times*, the *Gothamist* and *Curbed* have all put out numerous articles against the phenomenon of hostile architecture. However, it must be considered that the publications might have ulterior motives, even though many of these articles feature voices of academics and disability or social justice advocates. Individuals such as Jessica Murray, chair of the advisory committee on transit accessibility at New York City Transit, Tobias Armbrorst, a Brooklyn-based urban designer, and author of *The Arsenal of Exclusion & Inclusion*, and Jacquelyn Simone, a senior policy analyst with *Coalition for the Homeless*. They all are able to share valuable specialized knowledge providing credibility to claims of a hidden and hostile agenda.

15 Allan McConnell. “Hidden Agendas: Shining a Light on the Dark Side of Public Policy”. *Journal of European Public Policy* 25, no. 12 (October 3, 2017): 1748 <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1382555>.

16 “About the MTA”. MTA, n.d. <https://new.mta.info/about>.

A year after the Moynihan Train Hall reopened for operation, a coalition of six legislators – involving two New York State senators, a member of the Congress, the President of the Manhattan Borough, and a City Council and Assembly member, both from different city districts – addressed a letter to the CEO of the MTA and Amtrak. Within the letter, they asked for more seating, by referencing the need for accessibility. Notably, the elected officials argued that the lack of seating is used as a way to deter the homeless population, stating that “We are aware that a number of unhoused individuals frequent this neighborhood, which might cause some concerns”, yet later calling the decision an “exclusionary design plan that punishes transit users”.¹⁷ The fact that the coalition of politicians was embraced a surprisingly broad spectrum provides a strong indication that these claims were made due to genuine concern in regard to lack of accessibility in the train hall and not just as a mostly political ploy used to garner more positive attention come elections.

In addition to the public, whose outrage is exemplified by the existence of social media accounts such as @hostiledesign_nyc on *Instagram*, an account dedicated to documenting hostile architectural decisions.¹⁸ The input from the academic sphere, social justice advocates and elected government officials gives considerable weight to the possibility that the MTA has an intention to upkeep the hostile architecture.

17 Stephen Nessen. “Lawmakers Call for More Seating in the \$1.6 Billion Moynihan Train Hall”. *Gothamist*, February 4, 2022, <https://gothamist.com/news/lawmakers-call-more-seating-16-billion-moynihan-train-hall>.

18 “HostileDesignNYC (@Hostiledesign_Nyc). *Instagram Photos and Videos*”, n.d. https://www.instagram.com/hostiledesign_nyc/.

Has Credible Evidence Emerged which Exposes the ‘Hidden’?

Perhaps the most damning piece of evidence confirming that the lack of seating is intentional appeared in 2021, in relation to the changes which subway stations faced under ESI. After a private person inquired about the reason why the benches were removed in 23rd Street F/M station via writing a post on X (previously known as *Twitter*), the official New York City Transit Authority (a subdivision of the MTA) account responded “Benches were removed from stations to prevent the homeless from sleeping on them”. After the response gained much traction online, MTA’s response was scattered. The tweet was quickly deleted, with representatives stating that it had been posted ‘by mistake’.¹⁹ The benches were later re-installed, with the MTA now claiming that the initial removal was due to “sanitation measures”.²⁰ While it is important to note that the instance happened in 2021, when sanitation measures had to be taken following the COVID-19 pandemic, the removal followed other modifications to the subway seating arrangements. This included the removal of the backs of benches and the implementation of new leaning bars, which many found impossible to sit on.²¹

The MTA has also admitted to using structural and architectural features in order to prevent certain types of use before. When

19 Christina Goldbaum. “The Subway Was Their Refuge on Cold Nights. Now It’s Off-Limits”. *The New York Times*, February 8, 2021. <https://www.nytimes.com/2021/02/08/nyregion/nyc-subway-homeless.html>.

20 David Meyer and Aaron Feis. “MTA Reinstalls Subway Station Benches After Attempt to Deter Homeless”. *New York Post*, February 9, 2021. <https://nypost.com/2021/02/09/mta-replaces-subway-station-benches-after-trying-to-deter-homeless/>.

21 David Meyer and Aaron Feis. “MTA Reinstalls Subway Station Benches After Attempt to Deter Homeless”. *New York Post*, February 9, 2021. <https://nypost.com/2021/02/09/mta-replaces-subway-station-benches-after-trying-to-deter-homeless/>.

asked about pyramid-shaped structures that were erected on top of the columns next to Penn Station's entrance, a representative of the MTA admitted that the decision was made "to deter unauthorized activity"²² – as, before installing the pyramids, people used to sleep on top of the columns. The fact that this strategy has been used makes it easier to argue that the MTA would do it even when it comes at the expense of accessibility.

Are there Policy Outcomes that Match Hidden Agenda Claims?

As of yet, no changes have been made in terms of adding seats in the Moynihan Train Hall, even despite the letters written by disability advocacy groups and elected politicians. Furthermore, sitting on floors in the Moynihan Train Hall is formally prohibited and considered a non-permissible example of Public Space Obstruction.²³ In the Final Amended General Project Plan²⁴ for the Moynihan Train Hall, there is a significant focus on the formal goal of an increased circulation. Other than seated areas specifically for ticket holders, there is no mention of the need for accessible seating, and there are no benches featured in any of the renderings of the train hall made prior to construction.²⁵ Within ESI, the repeated fail-

22 Jose Martinez. "Pyramid Scheme: Critics Question Why Transit Spaces Are 'Hostile' to Humans". *THE CITY – NYC News*, August 26, 2021. <https://www.thecity.nyc/2021/08/23/penn-station-pyramids-hostile-architecture-mta-transit/>.

23 Moynihan Train Hall NYC. "Code of Conduct – Moynihan Train Hall NYC". February 2, 2021. <https://moynihantrainhall.nyc/about/code-of-conduct/>.

24 "Moynihan Station Development Corporation". *Empire State Development*, January 20, 2024. <https://esd.ny.gov/moynihan-station-development-corporation-subsidiary>.

25 Diana Budds and Amtrak. "Are We Ever Going to Get Seating in Moynihan Station?". *Curbed*, July 14, 2021, <https://www.curbed.com/2021/07/viral-tweet-inga-saffron-shame-moynihan-benches.html>.

ure to install elevators and collaboration with the *GRIMSHAW* architectural studio, a company which repeatedly fails to address the removal of benches and accessible seating reinforces the argument that the lack of seating cannot be regarded as merely a *stylistic* choice. It is clear there was an intention to prevent resting inside, which can potentially prove the hidden agenda.

Is a Counter Narrative –
that there is no Hidden Agenda –
a less Credible one?

The best defense the MTA has is that it often partners with private architectural firms to complete various projects, as was the case for the *Enhanced Stations Initiative*. Moreover, as was mentioned above, the initial design of the Moynihan Train Hall was not directly and solely determined by the MTA, which implies that the hostile architecture and lack of seating within stations is not a hidden agenda of the MTA itself, but rather an agenda of the companies they work with. Though, regardless of whoever is the key perpetrator, the agenda still remains. The focus on other policy goals, such as quality circulation, is more than understandable in one of the busiest stations in the Western hemisphere. A major train hall such as Moynihan needs proper regulation and guidelines in place to get passengers from point A to point B. What may appear as a lack of accessibility and a hidden agenda may truly just be an inconvenient form of crowd control.

RECOMMENDATIONS

Hostile Architecture is a complex issue, and when it is implemented through a hidden policy agenda, it becomes difficult to (re)solve. One of the contested issues, as McConnell outlines, is what meas-

ures can be taken to prevent hidden agendas. These recommendations aim to show what steps need to be taken so that to prevent further expansion of agendas. Through research and analysis of case studies, we have formulated three recommendations that can be implemented on both a policy and individual level. Our recommendations are directed towards the MTA, the governments of both New York State and New York City, and the street-level bureaucrats who implement these agendas firsthand.

It has been stated both directly and indirectly that the policies were implemented with the hope of deterring the homeless population from sleeping and loitering in stations. It is clear that these policies are only a temporary ‘solution.’ Instead of implementing the hostile architecture serving to push those in need out of the public eye, the policymakers need to employ initiatives within the very locations they are seeking to “clean up.” Doing so will address the root of the issue, help to foster a strong public image, and create a meaningful change for the city’s citizens. We suggest collaboration between the MTA and the department of homeless services inspired by UK Shelter and Network Rail station outreach Program. The UK Shelter and Network program provides homeless individuals in and around stations with referrals and resources to help get them back on their feet, including – but not limited to – opening bank accounts, securing identity documents, and short- and long-term accommodation. The program is certainly *not* a definite solution; however, given the MTA’s policies, implementing a similar program with the guidance of the NYC DHS will be more sustainable and could deliver long-term benefits for all involved. This program should be implemented on the policy level and by street level bureaucrats. For this program to be successful, police officers must receive crisis intervention and de-escalation training, which will help officers assist individuals with behavior and mental health issues, and respond to a crisis appropriately. We recommend the creation of offices in major stations that would provide resources such as accommodation, medicine and

food. This program must be clearly publicized, which can be done through ad campaigns within subway systems. We do not promise immediate results, but providing individuals with these resources will most certainly make a difference in their lives. If the MTA uses the money currently spent on the hostile architecture on the creation and implementation of a program, such as this one, they will be helping those who need it most, and working to dismantle the hidden agenda they are working to uphold.

A simple yet effective recommendation is to include the stakeholders in current and upcoming policies. These include, but are not limited to, NGOs, pro-disability and accessibility advocates as well as organizations. Examples of organizations include *Disabled In Action* of Metropolitan New York; “DIA is a civil rights organization committed to ending discrimination against people with disabilities – all disabilities”, and *Disability Rights New York*. We also recommend further collaboration with NYC departments and agencies. Even though there are active plans such as *Zoning for Accessibility*, they cannot and should not stop there. Further inner-city collaboration is required. When working with a policy problem as sensitive as hostile architecture, it is important to involve these stakeholders and individuals in the decision-making policy. Doing so allows for an inside perspective, helping policymakers better understand how their policies directly impact the vulnerable individuals whom they seek to help.

Our third recommendation, which, as we believe, will be the most effective is the creation and implementation of the MTA’s 5-year accessibility plan. In accordance with *Local Law 12* of 2023, each New York City agency must create their own Five-Year Accessibility Plan. Agencies must do so in compliance with ADA standards, and the plan is available for the public to read and comment on. However, since the Metropolitan Transport agency operates under the authority of New York State, and not New York City proper, they are not subject to the same regulations as other NYC agencies.

Because of the MTA's strong presence in New York City, they must be subjected to the same regulations and rules. NYC has a complex and expansive subway system, encompassing 5 boroughs, 339 neighborhoods, 472 stations and 36 lines,²⁶ all run under the control of the MTA. Given the sheer size and coverage of the subway system, the creation and implementation of an MTA 5-year plan is necessary to ensure equal accessibility and fair governance. Once created, it must be implemented on all levels to work, and the plan must cover not only physical accessibility and accommodation to stations, but also equal and transparent accessibility to information. With the implementation of this plan, it can help tackle issues within stations such as seating, and, with open accessibility to information, it can shed light on the *Hidden policy* agendas the MTA is working to uphold.

CONCLUSION

In this policy brief, we aimed to shed light on the problem of hostile architecture in New York City, and how it is not only a matter of aesthetics of the city, but also involves in the socioeconomic and political contexts, and affects not only its main targets – specifically, the homeless population – but also other groups of citizens ranging from policymakers and stakeholders to disabled persons and pregnant women. For this, we used McConnell's *Hidden Agenda* theoretical framework. Furthermore, in this paper, we have analyzed two case-studies – *The Enhanced Station Initiative* and *Moynihan Train Hall* cases. We have also provided recommendations for policymakers on how they could possibly work with this sensitive problem, while involving NGOs and providing help for the homeless individuals, instead of isolating them from the public.

26 “New York City Transit”. MTA, n.d. <https://new.mta.info/agency/new-york-city-transit>.

Mirtis ir politika. Teologinė Th. Hobbeso ir imanentinė M. Oakeshotto perspektyva

Martynas Vaitkus

Prof. dr. Alvydo Jokubaičio komentaras:

Mirtis neturi lygių žmogaus gyvenime. Mes nežinome, kas laukia po mirties. Nepaisant to, ją įtraukiame į savo gyvenimo planus. Ar ji reiškia pabaigą, ar perėjimą į kitą būklę? Mirtis skatina susimąstyti apie Dievą ir anapusinį pasaulį. Nėra abejonės, ji stipriai veikia politikos supratimą. Jeigu nebūtų mirties, politinis gyvenimas atrodytų kitaip. Martynas Vaitkus savo nedidelės apimties darbu priartėja prie lietuvių beveik neišbandytos politinės teologijos disciplinos.

ĮVADAS

Nūdienos politinės filosofijos akademiniame lauke „tradicinė“ interpretacinė prieiga prie Michaelo Oakeshotto samprotavimų apie politikos tikslus ir ribas yra išpildoma per Thomaso Hobbeso puoselėtą skepticizmo teoriją¹. Bendru požiūriu ši prieiga teigia, jog, paveiktas Hobbeso nuostatų apie tai, kad žmogaus protas nepajėgus fiksuoti *summum bonum*, tobulos visuomenės, tobulos žmogaus vizijos, Oakeshottas atsisako politinį veiksmą susieti su teleologine progreso ir (iš)tobulinimo dimensija. Priešingai, jis po-

¹ Aryeh Botwinick, *Michael Oakeshott's Skepticism* (Princeton: Princeton University Press, 2011), 117–132; Paul Franco, *The Political Philosophy of Michael Oakeshott* (New Haven: Yale University Press, 1990), 140–156; Steven A. Gerencser, *The Skeptic's Oakeshott* (New York: St. Martin's Press, 2000), 77–153.

litinį veiksmą neinstrumentiškai apibrėžia taikos ir įstatymo kategorijomis. Tuo tarpu kita akademiniame lauke aptinkama prieiga suponuoja, kad, siekiant suprasti Oakeshotto poziciją dėl politinio veiksmo ir jo ribų, reikia atsigręžti ir į šio anglų filosofo nuostatas apie vieną pagrindinių žmogaus būklės fenomenų – mirtį². Pagal šią prieigą Oakeshottui mirtis yra ne tik asmeninis žmogaus susidūrimas su mirtingumu, bet apskritai žmogaus praktinių / politinių pastangų, veiksmų radikalus laikinumas. Tokiu būdu galima teigti, kad mirtingumas ir laikinumas yra integralus politikos dėmuo. Nors šioje prieigoje ir minimas Hobbesas, visgi abiejų mąstytojų teminė sankirta apie politinio veiksmo ir mirties santykį išsamiau neplėtojama³. Visa tai išties stebina, nes abiejų mąstytojų kūryboje aptinkama, nors ir negausių, bet iškalbingų ištarų apie mirties ir politikos ryšį. Hobbesas savo traktate *Leviatanas* valstybę įvardija mirtingu dievu⁴. Tuo tarpu Oakeshottas knygoje *Experience and Its Modes* pabrėžia, kad mirtingumas – pagrindinis žmogaus praktinės

2 Elizabeth Campbell Corey, *Michael Oakeshott on Religion, Aesthetics, and Politics* (Columbia: University of Missouri Press, 2006), 35–37; Timothy Fuller, „Radical Temporality and the Modern Moral Imagination: Two Themes in the Thought of Michael Oakeshott“, in *A companion to Michael Oakeshott*, ed. by P. Franco and L. Marsh (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2012), 120–134.

3 Kalbant apie Corey prieigą, reikia pabrėžti, kad Oakeshotto nuostatų apie santykį tarp politinio veiksmo ir mirties analizę ji pateikia referuodama į Šv. Augustiną (Corey, *Michael Oakeshott on Religion, Aesthetics, and Politics*, 35–37). Tuo tarpu Fulleris, nors ir pamini, jog Oakeshotto pozicija apie žmonių pastangų, užmojų, veiksmų laikinumą atitinka Hobbeso samprotavimus apie žmonių polinkį siekti naujos galios po anksčiau įgytos galios, visgi jis detaliau neplėtoja jų ryšio. Priešingai, jis išsamiai aptaria modernios moralinės vaizduotės koncepciją, kuri traktuojama kaip atliepianti radikaliam žmogaus būklės temporalumui ir siejama su noru siekti tobulos būklės (*faith of politics*) bei kuri jau aptinkama Hobbeso veikale *Leviatanas* (Fuller, *Radical Temporality and the Modern Moral Imagination: Two Themes in the Thought of Michael Oakeshott*, 122, 126–134).

4 Thomas Hobbes, *Leviatanas*, iš anglų kalbos vertė K. Rastenis (Vilnius: Pradai, 1999), 183.

egzistencijos faktas⁵. Maža to, Oakeshottas savo darbe *Hobbes on Civil Association* nurodo, kad Hobbesas noriai „perdavė“ ateinančioms kartoms filosofinę tradiciją, kurioje akcentuojamas neįveikiamas žmogaus menkumas, netobulumas ir mirtingumas⁶. Tokia Oakeshotto pastaba nepalieka abejonės, kad Hobbesas turėjo gal ir menkai pastebimą, tačiau ženklų poveikį jo paties laikysenai dėl mirties ir politinio veiksmo santykio problematikos. Tad minėtoje prieigoje lieka atviras bei nišinis probleminis klausimas – kaip atsiskleidžia mirties ir politikos santykio problematika žvelgiant į Hobbeso ir Oakeshotto politines teorijas? Rašto darbe siekiama užimti šią neišplėtotą nišą ir sykiu ginti poziciją, jog, nepaisant to, kad abiejų mąstytojų politinėje mintyje aptinkama mirties ir politikos santykio konceptualizacija, visgi jos turi būti suprastos iš skirtingų perspektyvų, t. y. Hobbesui svarbi tampa transcendentinė-teologinė perspektyva, o Oakeshottui – imanentinė.

Pirmoje rašto darbo dalyje pateikiama Hobbeso nuostatos apie mirtį analizė, išryškinamos jų implikacijos politinio veiksmo atžvilgiu. Taip pat parodoma, kaip Hobbeso tradicinė mechanistinė žiūra konceptualiai „neišsemia“ nagrinėjamo lauko ir kaip pastarasis gali būti papildytas transcendentine-teologine perspektyva. Antroje rašto darbo dalyje nusakomi pagrindiniai Oakeshotto koncepcijos apie praktinę žmogaus egzistenciją momentai, susiję su mirties kategorija ir leidžiantys identifikuoti politinio veiksmo laikinumą bei ribotumą. Greta to, parodoma, kaip minėta Oakeshotto koncepcija bei pilietinės asociacijos teorija blokuoja transcendentinę-teologinę prieigą ir prašosi imanencijos perspektyvos, kai kalbama apie mirties ir politikos santykį jo nuostatose.

5 Michael Oakeshott, *Experience and Its Modes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966), 273.

6 Michael Oakeshott, *Hobbes on Civil Association* (Oxford: Basil Blackwell, 1975), 153–154.

HOBBSAS: MIRTIS, POLITIKA IR TEOLOGINĖ PERSPEKTYVA

Hobbesas pagrindiniuose savo veikaluose beprecedentiškai deklaruoja lemiamą mirties svarbą žmogaus būklei. Antai traktate *Elements of Law* jis pažymi, jog „<...> iš šturpiausio prigimties [žmogaus prigimties – M. V.] prieš – mirties – mes tikimės ir mūsų visų galių atėmimo, ir didžiausių kūniškų skausmų praradimo <...>“⁷. Panašiai veikale *De Cive* anglų mąstytojas teigia esą mirtis žmogui yra didžiausia iš visų blogybių⁸. Galų gale knygoje *Leviathanas* Hobbesas nurodo, kad prigimtinėje būklėje „<...> visų baisiausia – yra nuolatinė baimė ir prievartinės mirties pavojus“⁹. Visos šios pastabos apie mirtį kaip didžiausią blogybę pažymi ir kitą svarbų žmogaus būklės elementą, t. y. atsitiktinumą ir laikinumą. Be kita ko, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Hobbesas žmogaus bei valstybės suprastį apibrėžia per materializmo prizmę ir mechanizmo analogiją. Žmogus jam – kompleksiška judėjime tarpstanti sudėtinė materija¹⁰. Bendru požiūriu Hobbesas žmogaus elgesį traktuoja kaip sudėtingos kauzalinės sąveikos pasekmę tarp išorinių kūnų judėjimų bei kūne ir prote vykstančių judėjimų. Davidas Gauthieras studijoje *The Logic of Leviathan* nurodo, kad „žmonės <...> Hobbeso yra suvokiami kaip save palaikančios mechaninės mašinos, kurių judėjimas yra toks, kad įgalina juos tęsti vyksmą tol, kol pats judėjimas yra įmanomas“¹¹.

Būtent supratimas, kad mirtis yra nuožmiausias žmogaus judėjimo ir laimės priešas, o baimė (ypač smurtinės mirties baimė)

7 Thomas Hobbes, „The Elements of Law“, in *Human Nature and De Corpore Politico*, ed. by J. C. A. Gaskin (Oxford: Oxford University Press, 2008), 79.

8 Thomas Hobbes, *De Cive: The English Version* (Oxford: Oxford University Press, 1983), 47.

9 Hobbes, *Leviathanas*, 138.

10 Ibid., 29–37.

11 David Gauthier, *The Logic of Leviathan* (New York: Oxford University Press, 1969), 7.

yra antecedentas ieškoti išeities iš pražūtingos prigimtinės būklės, Hobbesą veda prie visuomeninės sutarties, įgalinančios žmonių savisaugos poreikį užtikrinančios valstybės atsiradimą, koncepcijos¹². Pastaroji vėlgi yra persmelkta mechanisticinio analoginio samprotavimo. Valstybę Hobbesas apmąsto iš dirbtinio automaton pozicijos¹³. Daugelis Hobbeso politinės minties tyrėjų akcentuoja, jog būtent smurtinė mirties baimė jam yra svarbiausias konceptas apmąstant valstybę. Antai Leo Straussas savo monumentalioje Hobbeso politinės minties interpretacijoje *The Political Philosophy of Hobbes. Its Basis and its Genesis* teigia, kad anglų filosofas, siekdamas apmąstyti valstybę, atsisako senovės graikų dorybių sampratos, o vietoj jų pasitelkia baimės ir savisaugos konceptus¹⁴. Tuo tarpu Peteris J. Ahrensдорfas studijoje *The Fear of Death and the Longing for Immortality: Hobbes and Thucydides on Human Nature and the Problem of Anarchy* pažymi, kad Hobbesas pirmiausiai pabrėžia tai, kad suverenas / valstybė nuolat turėtų apeliuoti į jos narių smurtinės mirties baimę tam, kad išgelbėtų juos nuo anarchijos ir sykiu išsaugotų save pačią¹⁵. Šioje vietoje verta atkreipti dėmesį į tai, kad Hobbeso mechanisticinėje koncepcijoje apie mirties ir valstybės santykį slypi transcendentinis paaiškinamasis dėmuo. Kitaip tariant, valstybė / politika turi būti suprantama kaip tai, kas leidžia individams transcenduoti atsitiktinumą ir laikinumą, kuriuos būtent mirtis įveda į jų būklę. Be to, toks mirties santykis su politika leidžia identifikuoti ir politikos tikslus, ir jos ribas. Iš Hobbeso materialistinės-mechanicistinės koncepcijos plaukia išvada, kad jei politinis veiksmas ar apskritai politika negali

12 Hobbes, *Leviatanas*, 112–113, 140–141, 179, 183–184.

13 Ibid., 29–30.

14 Leo Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes: Its Basis and Its Genesis* (Chicago: University of Chicago Press, 1984), 128.

15 Peter J. Ahrensдорf, „The Fear of Death and the Longing for Immortality: Hobbes and Thucydides on Human Nature and the Problem of Anarchy“, *The American Political Science Review*, 94, no. 3 (2000), 582.

užtikrinti individų savisaugos poreikio ir šitaip ženkliai padidina mirties baimę, tai visuomeninės sutarties mechanizmas „lūžta“ ir nustoja funkcionuoti. Viena iš tokio nefunkcionavimo pasekmių gali būti pateisinamas individo pilietinis nepaklusnumas valstybei. Hobbesas pateikia keletą tokių pavyzdžių. Anot jo, „pavaldiniai yra laisvi ginti savo gyvybę net ir nuo tų, kurie teisėtai į juos kėsina. <...>. Jeigu suverenai sako žmogui (nors ir teisingai nuteistam) nužudyti, sužeisti ar sužaloti patį save <...>, tai tas žmogus yra laisvas nepaklusti“¹⁶. Iš šios pastabos matyti, kad mirties baimė Hobbeso nuostatose yra integralus bei konstitutyvus žmogaus laisvės elementas. Bet toks laisvas nepaklusimas, kaip Hobbesas paaiškina, nuosekliai atsiranda iš visuomeninės sutarties¹⁷. Kita vertus, Gabriela Slomp savo straipsnyje *The liberal slip of Thomas Hobbes's authoritarian pen* pažymi, kad Hobbesui pilietinis nepaklusnumas yra pateisinamas tik tada, kai valstybė kelia pavojų individo gyvybei, o savęs išsaugojimas yra ne kas kita, o prigimtinė būtinybė¹⁸. Šioje vietoje reikia atkreipti dėmesį į tai, kad išraiška „prigimtinė būtinybė“ suponuoja neišvengiamybės (determinacijos) momentą, kuris neatsiejamas nuo minėtos materialistinės-mechanicistinės prieigos. Tačiau Hobbeso valstybės ir žmogaus ryšio apmąstymas per mechanizmo analogiją, galima sakyti, iki galo „neišbaigia“ koncepcijos apie mirties ir politikos santykį. Joje visgi galima aptikti daug ženklesnio transcendentinio-teologinio pamato.

Anot Hobbeso, „daugybė žmonių tampa *vienu* asmeniu, kai jiems atstovauja vienas žmogus arba vienas asmuo [suverenai – M. V.], <...>. Čia atstovo *vienybė*, o ne atstovaujamyjū *vienybė* daro asmenį *vieną*. Atstovas tik įkūnija asmenį, ir tik vieną asmenį, o

16 Hobbes, *Leviatanas*, 224.

17 Ibid., 224–225.

18 Gabriela Slomp, „The liberal slip of Thomas Hobbes's authoritarian pen“, in *Thomas Hobbes and Carl Schmitt: the Politics of Order and Myth*, ed. by Johan Tralau (New York: Routledge, 2011), 107.

kalbant apie daugybę, jos *vienybė* negali būti kitaip suprasta¹⁹. Schmittas, reaguodamas į Hobbeso nuostatas apie reprezentaciją, savo veikale *Constitutional Theory* pažymi, kad būtent suvereną per reprezentaciją sukuria politinę žmonių vienybę viename asmenyje, o sykiu ir vienybę pasižyminčią valstybę²⁰. Taigi tik suvereną per reprezentaciją transformuoja paskirų heterogeniškų individų suminę daugybę į vieningą tam tikru tapatumu pasižyminčią žmonių politinę visumą, kuri, tiesą sakant, peržengia individų sumą. Atsižvelgiant į tai, kad Hobbesas apmąsto reprezentacijos sąvoką per tai, kas krikščionybės istorijoje reprezentavo (-uoja) Dievą²¹ ir kas tam tikra prasme jį pavertė (-čia) sykiu ir „matomu“, ir „nematomu“, galima teigti, kad per suvereno asmenį pamatoma tai, kas iki jo nebuvo matoma – „viename asmenyje suvienyta žmonių daugybė“. Be to, Hobbesas šitą „viename asmenyje suvienytą žmonių daugybę“ įvardija ne tik valstybe, bet ir mirtinguoju dievu²². Šitaip Hobbeso nuostatose aptinkama tai, ką Schmittas²³ įvardija kaip vienovę tarp religijos ir politikos, t. y. politinę teologiją. Tai, kad Hobbeso samprotavimai apie mirtį ir politikos santykį per reprezentaciją „pereina“ į politinės teologijos kontekstą, matoma ir iš to, kad atsiranda judesys link suvereno / valstybės metafizinio statuso, t. y. kai atsiranda kažkas daugiau būtyje, kas peržengia paskiro žmogaus baigtinės egzistencijos ribas. Pirmiausia numanoma, jog tai, kas per suvereno asmenį „pasidaro matoma“, gali „išsilaikyti“ nepaveiktas, nepaisant jį sudarančių paskirų individų natūralių mirčių. Greta to, aptinkamas ir metafizinis tikslas, dėl kurio individai, matydami prasmę, gali būti pasiryžę aukoti (pavyzdžiui,

19 Hobbes, *Leviatanas*, 174.

20 Carl Schmitt, *Constitutional Theory* (Durham: Duke University Press, 2008), 247.

21 Hobbes, *Leviatanas*, 173–174.

22 Ibid., 183.

23 Carl Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes*, trans. by G. Schwab and E. Hilfstein (Chicago: University of Chicago Press, 2008), 55.

karo atveju) ir savo gyvybę. Paaukoti gyvybę tam, kad tai, kas „pasidaro matoma“, per suvereną liktų nepažeista ir amžina, o sykiu šitaip individai įgautų nemirtingumą (amžinybė, nemirtingumas – metafiziniai elementai – „nepagaunami“ nei žmogaus jauslėmis, nei jo pažinimu ir peržengiantys baigtinę žmogaus egzistenciją). Kaip antai Peg Birmingham, kitame akademiniame diskurse nagrinėdama Hobbeso nuostatas apie mirties baimės ryšį su valstybe ir tvirtindama, jog valstybės samprata grindžiama ne mirties baime, o veikiau šlove ir nemirtingumu, pažymi – „nuo pat pradžių troškimas apsisaugoti nuo smurtinės mirties grėsmės yra labai susipynęs su nemirtingumo troškimu. Leviatanas daro mano gyvenimą saugesnį, bet ir įprasmina mirtį. Aš mirštu, kad kiti galėtų gyventi, kad galėtų gyventi suvereni valstybė, ir per šią „didžiausią auką“ aš taip pat įgyju nemirtingą gyvenimą“²⁴. Tad tokiame kontekste politinis veiksmas išimtinai nebesiejamas su individo natūralia mirties baime ar egoistiniu savisaugos poreikiu, bet apima, galima sakyti, transcendentinį-teologinį dėmenį, kai žmogus mato prasmę paaukoti savo gyvybę tam, kad jį viršijantis politinis tapatumas liktų nepaveiktas, o sykiu, kad būtų įveiktas ir „žmogaus žmogiškas“ atsitiktinumas ir laikinumas. Šitaip interpretuojant mirties ir politikos sąsają turi būti suprasta ir orientuota transcendentine-teologine kryptimi. Tai suprastis, įtraukianti ir galutinius transcendentinius teologinius bei metafizinius įsitikinimus. Taigi anksčiau nusakyta Hobbeso materialistinė-mechanicistinė perspektyva, kur politikos ir mirties santykis apibrėžiamas per išimtinai natūralią mirties baimę, konceptualiai „neišsemia“ nagrinėjamo teminio lauko. Pastarasis gali būti turiningai papildytas transcendentine-teologine perspektyva, kur politikos ir mirties santykis nusakomas per prasmingą gyvybės paaukojimą, įgalinantį išsaugoti tiek žmonių vieningą politinę visumą, tiek peržengti žmogaus laikinumą ir atsitiktinū-

24 Peg Birmingham, „Arendt and Hobbes: Glory, Sacrificial Violence, and the Political Imagination“, *Research in Phenomenology* 41 (2011), 9.

mą, tiek įgyti nemirtingumą. Tad, konceptualiai žiūrint, Hobbeso nuostatose apie mirties ir politikos santykio problematiką fiksuojamas ją grindžiantis bei paaiškinantis transcendentinis-teologinis pagrindas.

OAKESHOTTAS: MIRTIS, POLITIKA IR IMANENTINĖ PERSPEKTYVA

Oakeshottas knygoje *Experience and Its Modes* (iš)skiria tris žmoniškojo patyrimo modusus – istoriją, mokslą ir praktiką²⁵. Kiekvienas iš šių modusus pasižymi savita, tik jiems būdinga normatyvine struktūra bei kriterijais. Kalbant apie žmonių praktiką, tai ji apima viską, kas yra susiję su gyvenimo „tvarkymu“, o ne su „programa“ gyvenimui ar veiksmui, bet pačiu veiksmu savaime, kuris pirmiausia žymi egzistencijos keitimą ar išlaikymą pokyčių atžvilgiu ir kuris tokiu būdu ir kuria, ir užkardo pokytį²⁶. Anot Oakeshotto, kadangi „<...> veiksmas reiškia pokyčius ir apima pasaulį, kuriame pokyčiai yra ir galimi, ir reikšmingi, tai – mirties pasaulis“²⁷. Tad žvelgiant iš Oakeshotto koncepcijos reikia pabrėžti, kad mirtis žymi ne tik asmeninį žmogaus susidūrimą su mirtingumu, bet apskritai žmogaus praktinių pastangų, veiksmų, projektų laikinumą ir atsitiktinumą. Ir tai yra universali žmogaus praktinės egzistencijos ypatybė, kurios joks žmogus per savo gyvenimą negali atsikratyti²⁸. Ar tai nėra panašu, bent jau struktūriškai, į tai, kas randama Hobbeso politinėje mintyje? Atsitiktinumas ir laikinumas Hobbeso koncepcijoje nuolat „persekioja“ individą, pirmiausia prigimtinėje būklėje, o po to ir įsteigus politinį vienetą – valstybę (juk suve-

25 Oakeshott, *Experience and Its Modes*, 84.

26 Ibid., 256.

27 Ibid., 258.

28 Ibid., 257.

renas nuolat primena pavaldiniams apie mirtį tam, kad išgelbėtų juos nuo anarchijos ir išsaugotų save patį). Tuo tarpu Oakeshott filosofijoje atsitiktinumas ir laikinumas jau apskritai savaime tampa integraliu praktinio gyvenimo dėmeniu, kurio žmogus negali eliminuoti. Atsižvelgiant į tai, kad Oakeshottui praktinė žmogaus egzistencija apima ir politiką (sykiu ir religiją, ir moralę), vadinasi, galima manyti, kad politinis veiksmas „pats savyje nešiojasi“ jį patį ribojantį dėmenį. Tačiau Oakeshott atveju ši konceptualizacija apie mirties integralumą politikoje gali būti praplėsta įtraukus į jį religijos dėmenį, kuris vis dėlto neeliminuoja ar neslopina mirties integralumo, bet ir nereikalauja transcendentinio-teologinio konteksto.

Oakeshottas savo veikale *On Human Conduct* siūlo idėją, kad žmogaus veiksmas / veikmė (*agency*) yra moraliniu požiūriu dvilypė. Viena vertus, veiksmas suprantamas kaip įvairiakryptis atsakas į atsitiktines ir laikinas intersubjektyvumu persmelktas situacijas, kai juo siekiama įvairiausių tikslų (*self-disclosure*), kita vertus, jis, nepaisydamas atsitiktinių ir laikinų situacijų, apima ir žmogaus savęs supratimą, gerbimą, savo autentiškumo bei charakterio vienvės patvirtinimą (*self-enactment*)²⁹. Būtent per pastarojo veiksmo moralinį aspektą žmogus turi tiek vienovę savo paties asmenyje, tiek aukštesnio laipsnio autonomiją laikinumu ir atsitiktinumu persmelktos intersubjektyvios praktinės egzistencijos atžvilgiu. Kaip Oakeshottas pažymi, „nes tai, ką veikėjas nusprendžia galvoti, yra susiję su jo supratimu apie save ir pagarba sau, su jo charakterio vienvė, o ne su jo supratimu apie atsitiktinę situaciją, į kurią jis turi reaguoti pasirinkdamas veiksmą. Ir kadangi tai, ką jis galvoja, nesisieja su tikslu kitų žmonių veiksmų atžvilgiu, jis atleidžiamas nuo būtinybės paklusti jų primetamiems kompromisams“³⁰. Vienovė

29 Michael Oakeshott, *On Human Conduct* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 72–78.

30 Ibid., 73.

pasirūpintis savasis „Aš“ šitaip turi galimybę peržengti laikinumą ir atsitiktinumą, kuriais paženklinta praktinė plotmė. Toks savasis „Aš“ yra pastovus ir nepaveiktas ir, galima sakyti, be jo nebūtų galima paskirų ir išblaškytų pirmojo veiksmo (*self-disclosure*) momentų, skęstančių atsitiktinume ir laikinume, priskirti tam pačiam asmeniui. Ar tai neprimena to, ką Immanuelis Kantas *Grynojoje proto kritikoje* įvardijo sintetiniu apėrcijos vienumu – „turi būti galima, kad „Aš mąstau“ lydetų visus mano vaizdinius <...>“ – kaip būtiną transcendentalinį principą subjekto pažinimo sanklodoje, be kurio fenomenų pasaulis liktų nepažinus³¹? Kad ir kaip būtų, Oakeshottas žmogaus charakterio vienovę susieja su religiniu tikėjimu. Oakeshottas pažymi, jog asmuo tokiu vientisu charakteriu bei išlaisvinančiu veiksmu nuo atlikimo terminų, nuo laikinumo, nuo atsitiktinumo džiaugiasi tyliame religiniame tikėjime³². Religinis tikėjimas, nors ir gali paguosti nelaimės ar kitos skriaudos atveju, anot Oakeshotto, labiausiai gelbsti nuo kitų mažesnių žmogaus būklės disonansų, kaip antai tuštumos, beprasmiškumo. Kita vertus, jis, nepaneigdamas žmogaus būklės mirtingumo, laikinumo ir atsitiktinumo, teikia užuominų apie nemirtingumą³³. Tad religiniame tikėjime žmogus randa savo autonomijos, prasmingumo ir kontingentiškos praktinės plotmės transcendavimo patvirtinimą. Visgi Oakeshottas primena, kad didelių vilčių nebūtų dedama į šį transcendavimą. Pasak jo, žmogus niekada negali būti atskirtas nuo laikinumu pasižyminčio įsitraukimo su kitais žmonėmis, o per religinį tikėjimą atsiradęs „Aš“ tėra laikinas dezertyras su dramatiška tapatybe, neturintis naudos iš savęs tobulinimo modelio³⁴. Tad nors ir vartodamas tokius žodžius, kaip antai „nemirtingumas“,

31 Immanuel Kant, *Grynojo proto kritika*, vertė R. Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1996), 133–139.

32 Oakeshott, *On Human Conduct*, 74.

33 Ibid., 83–86.

34 Ibid., 84.

„tobulumas“, kurie referuoja į metafizines galutines kategorijas ir kurie, regis, prašosi teologinės žiūros, Oakeshottas mirties integralumo svarbą išlaiko praktinėje egzistencijoje ir neleidžia jo visiškai nuslopinti teologine perspektyva. Tačiau kaip tai, kas jau paminėta apie mirties integralumą praktinėje egzistencijoje ir religinį tikėjimą, atsispindi Oakeshotto samprotavimuose apie politiką?

Oakeshottas savo veikale *The Politics of Faith and the Politics of Scepticism* skiria tikėjimo politiką (*the politics of faith*) nuo skepticizmo politikos (*the politics of scepticism*). Jis nurodo, kad tikėjimo politika [pavyzdžiui, politiniai ideologiniai judėjimai – komunizmas, fašizmas – M. V.] neatsiejiama nuo įsitikinimo, jog valdžia tarnauja žmonijos tobulinimui; tai politika, kuri, bandydama eliminuoti žmogaus egzistencijos nepatogumus ir ydas, siekia nemirtingumo ir amžinybės³⁵. Nemirtingumo ir amžinybės tvirtinimas jau steigia metafiziškumą, o kartu su jais, kaip jau buvo pastebėta Hobbeso atveju, pereinama į politinę teologiją. Tikėjimo politika, vadinasi, turi teologinį dėmenį. Tokioje politikoje žmonės ir individualiai, ir kolektyviškai yra valdžios organizuojami ir kreipiami į išganymui prilygstančią tobulą būklę. Be kita ko, tikėjimo politika, anot Oakeshotto, primeta vieną tobulinimo viziją žmogaus praktinės būklės atžvilgiu³⁶. Atsižvelgiant į tai, kas anksčiau buvo paminėta apie praktinę žmonių egzistenciją, galima teigti, kad tokia politika nepaiso praktikoje tarpstančio veiksmų, pastangų laikinumo ir atsitiktinumo kaip integralaus praktikos dėmens. Ji nori visiškai eliminuoti pagrindinį praktinės egzistencijos faktą – mirtingumą. Ji siekia suteikti prasmę žmogui ar įprasminti žmogų kaip rūšį nuvesdama žmonių kolektyvus link tobulos būklės. Tačiau Fulleris savo studijoje *The Philosophical Sceptic in an Impatient Age* pažymi, jog „Oakeshottas matė, kad prasmė gali būti rasta kitur, bet ne poli-

35 Michael Oakeshott, *The Politics of Faith and the Politics of Scepticism*, ed. by T. Fuller (New Haven: Yale University Press, 1996), 23, 114.

36 Ibid., 26.

tikoje, labiau tikėtina, – religijoje, mene, poezijoje ar filosofijoje³⁷. Tai matoma iš anksčiau išskleistų Oakeshotto nuostatų apie religinį tikėjimą. Jis teikia žmogui prasmę per galimybę laikinai transcenduoti laikinumą ir atsitiktinumą nepaneigiant mirtingumo praktinėje būklėje. Tikėjimo politika yra būtent tas veiksmas, kuris neigia žmogaus praktinės būklės integralų kontingentiškumą. Tuo tarpu skepticizmo politika, Oakeshotto manymu, išskiria, pripažįsta kiekvieno politinio veiksmo ar pastangos atsitiktinumą, laikinumą bei neišvengiamą jų arbitralumą³⁸. Ši politinė forma artima ir Oakeshotto pasiūlytai koncepcijai apie pilietinę asociaciją (*civil association*), suponuojančiai ypatingą visuomenės formą, kurioje per įstatymų viršenybę įgalinama bendruomenė ir kurioje žmonėms leidžiama tenkinti privačius interesus³⁹. Tokia pilietinė asociacija nėra nukreipta į *summum bonum*, bendrą tikslą ar į beprecedentinį norą žmogų padaryti gerą. Ji veikia, kaip Oakeshottas teigia, atitinka dvi praktikoje aptinkamas asociacijos formas, t. y. bendrą kalbą ir moralę, kurios per konkrečias taisykles jungia žmones be jokios atožvalgos į bendrą tikslą ar bendrų veiksmų rezultatus⁴⁰. Ir vienas iš svarbiausių pilietinės asociacijos koncepcijos bruožų yra tas, kad ji neeliminuoja praktinio ir politinio veiksmo atsitiktinumo ir laikinumo dėmens. Priešingai, kaip Davidas Mapelas savo studijoje *Civil Association and the Idea of Contingency* parodo, Oakeshottui kontingentiškumas yra esminė žmogaus būklę apibūdinanti savybė, o jo pilietinės asociacijos koncepcija privilegijuoja šį požiūrį apie žmogaus būklę⁴¹. Šioje koncepcijoje politinis veiks-

37 Timothy Fuller, „The Philosophical Sceptic in an Impatient Age“, in *Michael Oakeshott on the Human Condition*, ed. by T. Fuller (Carmel: Liberty Fund, 2024), 171.

38 Oakeshott, *The Politics of Faith and the Politics of Scepticism*, 80.

39 Oakeshott, *On Human Conduct*, 127–130.

40 Ibid., 112–113, 119–124.

41 David Mapel, „Civil Association and the Idea of Contingency“, *Political Theory* 18, no. 3 (1990), 393, 401.

mas „pats savyje nešiojasi“ jį patį ribojantį dėmenį ir nėra subordinuotas galutinai transcenduoti kontingentiškumą ar (ir) „duoti“ prasmę žmonėms, kurie, priešingai, visa tai gali atrasti ir būtinai randa religiniame tikėjime. Kaip Corey nurodo, Oakeshottui „<...> politinė veikla mažiausiai siejasi su žmogaus transcendentiniais įsipareigojimais; ji suteikia minimalias sąlygas taikai, kad žmonės galėtų laisvai ieškoti transcendencijos ten, kur ją randa“⁴². Tačiau tokia Oakeshotto mirties ir politikos santykio suprastis, kuri savo ruožtu sustiprinama ir palaikoma pilietinės asociacijos koncepcijoje, galima sakyti, blokuoja transcendentinį-teologinį kontekstą, neleidžia į samprotavimus apie šį santykį įsileisti politinės teologijos konceptualinio įdirbio ir neapgaubia šių samprotavimų galutinėmis, į prasminę visumą apeliuojančiomis metafizinėmis ir teologinėmis kategorijomis. Šiuo aspektu matomas ryškus skirtumas tarp Hobbeso ir Oakeshotto nuostatų apie mirties ir politikos santykį. Hobbeso koncepcijoje apie mirties ir politikos santykį atsekami transcendentiniai metafiziniai suvereno, „nemirtingumo“ ir „amžinybės“ vaizdiniai, kurie savo ruožtu praplečia jo koncepciją politine teologija. Tuo tarpu Oakeshotto mirties ir politikos santykio problematika, priešingai, turi būti suprasta išimtinai imanencijos perspektyvoje, kurioje nėra vietos politinei teologijai.

IŠVADOS

Siekiant suprasti mirties ir politikos santykio problematiką Hobbeso samprotavimuose pirmiausia galima pasinaudoti materialistinė-mechanicistine žiūra, kuri ir dominuoja anglų mąstytojo politikos teorijoje bei jo kritikų interpretacijose. Visgi, kaip rašto darbe atskleista, ši žiūra anaip tol nėra vienintelė. Išskleidus suvereno / valstybės, reprezentacijos ir mirties sąsają, parodoma, kaip Hobbe-

42 Corey, *Michael Oakeshott on Religion, Aesthetics, and Politics*, 213.

so koncepcijoje atsiranda vietos galutinėms metafizinėms kategorijoms, kaip antai „nemirtingumas“, „nekintanti žmonių vienybė“. Šitaip interpretuojant, mirties ir politikos santykis Hobbeso politinėje mintyje neišvengiamai įtraukia ir transcendentinių-teologinių pagrindą. Ir argi tai negalėtų būti naujas atskaitos taškas siekiant permąstyti Hobbeso nuostatas apie politikos ir moralės santykį? Ar tokioje politinė teologija ir transcendencija persmelktoje Hobbeso interpretacijoje neturėtų atsirasti vietos ir samprotavimams apie griežtai apibrėžtas gėrio ir blogio sąvokas?

Tuo tarpu rašto darbe išskleistos Oakeshotto koncepcijos apie žmogaus praktinę egzistenciją, religiją ir pilietinę asociaciją parodo, kaip mirties (kaip integralaus politikai dėmens) supratęs neleidžia į samprotavimus įsileisti politinės teologijos konceptualinio įdirbio. Priešingai nei Hobbeso, Oakeshotto politinėje mintyje artikuluojama laikysena, kuri eliminuoja transcendentiskai ir metafiziškai įkrautus konceptus (kaip antai „amžinybė“, „nemirtingumas“) ir kuri skatina mirties ir politikos santykį interpretuoti iš imanencijos perspektyvos. Visgi, ar ši perspektyva, neprisileidžianti kategoriškų ir galutinių politinės teologijos teiginių, neveda prie išvados apie politikos, politinio veiksmo vartimą abstrakcija? Juk ar nėra taip, kad samprotavimai apie politiką, kurie yra realizuojami anapus kategoriškų ir galutinių transcendentinių-teologinių prielaidų, neutralizuoja politikos konkretumą paliekant ją tik tuščia abstrakcija?

Remigijaus Žemaitaičio ir LRT rėmų analizė 2024 m. Seimo rinkimų kampanijos metu

Austėja Grabauskaitė

IVADAS

Remigijui Žemaitaičiui ir jo partijai „Nemuno aušra“ pastaruosiuose Seimo rinkimuose pasiekus reikšmingų rezultatų, visuomenė pradėjo ieškoti atsakymų, kas galėjo privesti prie tokios rinkimų baigties. Vienas iš aiškinimų – neproporcingai didelis žiniasklaidos dėmesys kandidatui. Pavyzdžiui, Gintaras Šimulis dalijasi nuomone, kad LRT Tyrimų skyriaus žurnalistė Jurga Tvaskienė skleidė „juodą populizmą“ ir prisidėjo prie „Nemuno aušros“ rezultato:

„Kalbėkit ką norit, bet tokie žurnalistai kaip Jurga Tvaskienė ir praktiškai visa žiniasklaida darė viską, kad Lietuvoje ryškiai dominuotų juodas populizmas juodai puldami konservatorius / Landsbergius. Ir ne TS-LKD yra atsakinga už „Nemuno aušros“ triumfą – o ta pati žiniasklaida, na ir žinoma ypatingas nuopelnas Jansonu, visai prezidentūrai ir asmeniškai Prezidentui-Saulei – už konservatorių juodinimą, atvirą neapykantą.“¹

- 1 Gintaras Šimulis, „Kalbėkit ką norit, bet tokie žurnalistai kaip Jurga Tvaskienė“, „Facebook“ įrašas, 2024 m. spalio 29 d. [https://www.facebook.com/gintaras.simulis.92/posts/pfbido2KiU4X75Hs5YpHJT5Q7vAxCjkePxB9v7anXjqyBV29bgnYVpM9C8YWsdMr6cupLGdl?__cft__\[o\]=AZVw637mKqte3VnK-pUtpCI8tKOTTRoFqYLUnlpxE29wMbQKwbmHp5YrK_XQWCdQD-HoWANmlh3oycbK2lMH8rCsoPwHRX2DChXoeVvMcdEJ9iZn5puAY-gAgPAfjkq6tEZJgxLViP8ood3mpJzpBZ52RJC&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/gintaras.simulis.92/posts/pfbido2KiU4X75Hs5YpHJT5Q7vAxCjkePxB9v7anXjqyBV29bgnYVpM9C8YWsdMr6cupLGdl?__cft__[o]=AZVw637mKqte3VnK-pUtpCI8tKOTTRoFqYLUnlpxE29wMbQKwbmHp5YrK_XQWCdQD-HoWANmlh3oycbK2lMH8rCsoPwHRX2DChXoeVvMcdEJ9iZn5puAY-gAgPAfjkq6tEZJgxLViP8ood3mpJzpBZ52RJC&__tn__=%2CO%2CP-R)

Tokią nuomonę išreiškia ir kai kurie politologai. Vladimiras Laučius teigia, kad:

„Prie Remigijaus Žemaitaitio vadovaujamos „Nemuno aušros“ išpūdingų rezultatų prisidėjo trys politikos aktoriai: pats R. Žemaitaitis, Tėvynės sąjunga ir žiniasklaida.“²

Tačiau pats Remigijus Žemaitaitis žiniasklaidos savo bendrininke nelaiko. Ne viename „Facebooko“ įrašė kritikuoja visą „sisteminę“ žiniasklaidą, o dažniausiai LRT, kurią jis vadina komunistine, kaltina vykdant konservatorių viešųjų ryšių kampanijas. Nepaisant to, kartkarčiais pats dalijasi LRT straipsniais apie save ir net naudoja citatas (nekritikuodamas). Todėl Žemaitaičio ir LRT santykis šių rinkimų kontekste suprantamas nevienaprasmiškai. Būtų prasminga išsiaiškinti, ar visuomeninis transliuotojas atkartoja tai, kaip Remigijus Žemaitaitis save pristato, ir tokiu būdu sustiprina šį kandidato vaizdą, ar, atvirkščiai, – pasiūlo konkuruojančias versijas ir tokiu būdu jas susilpnina. Šiame darbe ir norima šį klausimą aptarti.

Tyrimo objektu pasirinktas pats Remigijus Žemaitaitis, o ne „Nemuno aušra“, todėl šiame straipsnyje bus susitelkiama į Žemaitaitį kaip į asmenį. Straipsnyje tiriamas trijų savaičių laikotarpis nuo 2024-09-22 iki 2024-10-13 (kada Žemaitaitis buvo išrinktas Kelmės–Šilalės apygardoje). Toks laikotarpis pasirinktas darant prielaidą, kad rinkimų kampanija prieš rinkimus vyksta aktyviausiai. Akademiniėje literatūroje kai kurie autoriai pastebi tendenciją, jog pastaruoju metu reikšminga dalis rinkėjų nusprendžia, už ką

2 Vladimiras Laučius, „Vladimiras Laučius. Nemuno aušra ir žurnalistikos sutema“, LRT, paskelbta 2024 m. lapkričio 13 d. https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/komentarai/vladimiras-laucius-nemuno-ausra-ir-zurnalistikos-sutema-500-2341634?fbclid=IwY2xjawGv2JhleHRuA2FlbQIxMAABHZ9LWwpoYrJsiLbjx2GPahXDEqcnzX-Qtdzsoahn7dawcJy-U3UGT1oJyA_aem_pm4VuxmCboeoSAZI-qPdQ

balsuoti, vis vėliau³. Taip pat, remiantis John Zaller ir Stanley Feldman RAS (*Receive-Accept-Sample*) modeliu, tai, kokią sprendimą individas priims, priklauso nuo tuo metu ryškiausios ir (arba) vėliausiai naudotos nuostatos⁴. Remiantis šiuo modeliu, tikėtina, kad informacija, pasiekusi rinkėją vėliau (arčiau rinkimų dienos), turės didesnę poveikį jo galutiniam sprendimui.

Žiniasklaidos rėmų tyrimui pasirinkta LRT. Visų pirma, dėl visuomeninio transliuotojo statuso ir nekomercinio pobūdžio. Visų antra, dėl to, jog Žemaitaitis dažniausiai mini ir išskiria šią žiniasklaidos priemonę kaip jam nepalankią. LRT bus tirama kaip naujienų platforma (o ne organizacija ar veikėjas), kurioje visos skelbiamos naujienos gali paveikti skaitantįjį, todėl analizuojamas visas tekstas, tiek parašytas žurnalistų, tiek kitų autorių. Straipsniai atrenkami naudojant raktažodį „Remigijus Žemaitaitis“. Kodavimo vienetas – straipsnis, kadangi, nustatant jo rėmą, norima atsižvelgti į visą straipsnio kontekstą. Šis tyrimas yra kokybinis, todėl rėmų naudojimo mastas ir pasiskirstymas netiriamas, koncentruojamasi į tai, kokie rėmai apskritai pasitelkiami ir kaip. Rėmai bus išskiriami iš duomenų – indukcijos būdu. Indukcinis būdas pasirinktas norint užkirsti kelią klaidingam bandymui įžvelgti duomenyse rėmus, kurie pateikiami teorijoje.

1. MEDIJŲ ĮTAKA

Nuo to laiko, kai medijų poveikis pradėtas tirti, pagrindinės paradigmos pasikeitė ne vieną kartą. XX a. pradžioje medijų įtaka buvo suvokiama kaip magiška kulka (arba hipoderminė adata) – vienin-

3 Luigi Ceccarini, Ilvo Diamanti. „The election campaign and the ‘last-minute’ deciders“. *Contemporary Italian Politics* 5, no. 2 (2013), 130–148.

4 John Zaller, Stanley Feldman. „A simple theory of the survey response: Answering questions versus revealing preferences“. *American Journal of Political Science* (1992), 579–616.

telis aktyvus veikėjas yra medijos, o jų vartotojai tik pasyviai priima bet kokią transliuojamą informaciją⁵. Vėliau pristatyta dviejų žingsnių srauto teorija, pagal kurią, žmonių nuomonę medijos formuoja ne tiesiogiai, o per bendruomenės nuomonės lyderius⁶. Praėjusio amžiaus aštuntuoju dešimtmečiu dėl medijų masiškumo augimo sugrįžta stipresnio jų poveikio prielaida⁷. Devintuoju dešimtmečiu grįžtama prie silpnescio ir apriboto medijų poveikio ir išpopuliarėja darbotvarkės nustatymo, pirminių užuominų ir įrėminimo teorijos⁸. Darbotvarkės nustatymas svarbus tuo, jog pasako žmonėms, apie ką jie turėtų galvoti, kas šiuo metu yra svarbiausia. Pirminės užuominos aktyvuoja tam tikrus aspektus ar temas, per kuriuos vėliau matomi ir vertinami konkretūs reiškiniai. Galiausiai, rėminimas veikia per konkretų situacijos / žmogaus / objekto interpretavimą⁹. Žurnalistai renka, kokius aspektus, elementus įtraukti ir pabrėžti pristatant situaciją ar objektą. Tokiu būdu konkretus klausimas ar veikėjas tampa matomas per konkretų apibrėžimą, kuris sufleruoja tam tikrą moralinį vertinimą, priežastinį ryšį, sprendimo būdą. Šis medijų efektas yra labiausiai susijęs būtent su medijų turiniu¹⁰.

5 Arthur Asa Berger. *Essentials of mass communication theory*. Sage, 1995.

6 Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet. *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. Columbia University Press, 1968.

7 Elisabeth Noelle-Neumann. „The spiral of silence a theory of public opinion“. *Journal of communication*, 24, no. 2 (1974), 43–51; George Gerbner et al. *Growing up with television: The cultivation perspective*. (1994).

8 Shanto Iyengar, Mark D. Peters, Donald R. Kinder, „Experimental Demonstrations of the „Not-So-Minimal“ Consequences of Television News Programs“. *The American Political Science Review*, 76, no. 4 (1982), 848–858; Shanto Iyengar, „Television news and citizens' explanations of national affairs“. *American Political Science Review* 81, no. 3 (1987), 815–831.

9 Patricia Moy, David Tewksbury, Eike Mark Rinke, „Agenda-Setting, Priming, and Framing“. In Klaus Bruhn Jensen, Robert T. Craig et al. (eds.), *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*. John Wiley & Sons, Inc., 2016.

10 Moy et al., 7.

Rėminimą galima išskirti į du etapus – rėmo kūrimas (angl. *frame-building*) ir rėmo pritaikymas (angl. *frame-setting*). Rėmo kūrimas tai procesas, kai rėmai suformuojami ir įtraukiami į medijų produktus, o rėmo pritaikymas vyksta, kai žiūrovai / skaitytojai šiuos rėmus vartoja ir pritaiko juos vertindami ir suprasdami konkrečius klausimus ir problemas¹¹. Nereikėtų rėminimo suprasti kaip naujos informacijos išmokimo ar tiesiog įtikinėjimo. Rėminimas veikia geriausiai, kai skaitytojai jau prieš tai turėjo panašų įsitikinimą. Rėmas tik padidina konkretaus suvokimo naudojimą ateities interpretacijoms. Jo funkcija įvykdoma paryškinant jungtis tarp konceptų, o ne pristatant naujus¹². Dėl tokios funkcijos rėminimas stipriausiai veikia dviem atvejais – kai rėminamas gan naujas klausimas arba kai rėminamas klausimas, kuris medijų vartotojams nėra labai svarbus. Rėmų poveikis mažėja tada, kai vartotojas daug domisi rėminamu klausimu ir apie jį galvoja, jis jam yra svarbus ir žinomas. Rėmai gali paveikti medijų vartotojus darant įtaką jų nuostatomis, vertinimams ties konkrečiomis problemomis ir jų sprendimais. Taip pat įtaka gali pasireikšti ir per politikų vertinimus ir politinį dalyvavimą¹³.

Besikeičiant medijų formai ir vartojimui ir vis daugiau reikšmės įgaunant socialiniams tinklams, rėminimo ir kitų medijų efektų poveikis keičiasi. Skaitmeniniame amžiuje medijos praranda rėmų nustatymo monopoliją – dabar rėmus nustatyti ir paveikti gali tiek paprasti žmonės, tiek politikai ir kiti visuomenės veikėjai¹⁴. Politikos veikėjams tai reiškia, kad jie gali problemą ir save rėminti nepriklausomai nuo žiniasklaidos. Atsiradus daugiau alternatyvių rėmų, jie gali konkuruoti tarpusavyje ir vienas kitą silpninti arba papildyti ir taip sustiprinti poveikį.

11 *Ibid.*

12 *Ibid.*, 10.

13 *Ibid.*

14 *Ibid.*, 11.

2. RĖMAI REMIGIJAUS ŽEMAITAIČIO „FACEBOOK’O“ PROFILYJE

Ištyrus 75 įrašus Remigijaus Žemaitaičio „Facebook’o“ profilyje 2024-09-22 – 2024-10-13 laikotarpiu, buvo išskirti trys pagrindiniai rėmai – 1) Kovotojas su korumpuota sistema; 2) Žmonių žmogus; 3) Potencialus laimėtojas. Toliau pateikiami šių rėmų bruožai ir panaudojimo būdai.

2.1. Kovotojas su korumpuota sistema

Šis rėmas Remigijų Žemaitaitį pateikia kaip kovotoją su korumpuota sistema. Sistema ar elitu dažniausiai įvardijami konservatoriai, bet minimos ir kitos partijos – socialdemokratai, liberalų sąjūdis, laisvės partija. Be partijų, kaip sistema suvokiami ir kiti veikėjai – prezidentas, žiniasklaida (dažniausiai LRT), žydų Lietuvoje bendruomenės atstovai.

Šis rėmas dažniausiai naudojamas dviem būdais. Pirmasis būdas veikia atskleidimo kontekste – parodoma, kad sistema veikia netinkamai, nemorališkai, hipokritiškai:

„F. KUKLIANSKY – AFERISTĖ? MELAGĖ? MILICININKĖ-TARDYTOJA pagauta nusikaltimo vietoje 😊 Taip galima apibūdinti šią personą, kuri nekenčia lietuvių!!! Šian ji plėšė akis, kas yra Vokietijos koks tai raštas apie R. Žemaitaitį ir jo pasisakymus, po kiek laiko aferistė, melagė, milicininkė-tardytoja, SAKO MELAVAU, o MELAVAU, nes esu nacistė!“¹⁵

15 Remigijus Žemaitaitis, „F. KUKLIANSKY – AFERISTĖ? MELAGĖ? MILICININKĖ-TARDYTOJA pagauta nusikaltimo vietoje“, „Facebook“ įrašas, 2024 m. rugsėjo 25 d. <https://www.facebook.com/RemigijusZemaitaitis/posts/pfbidofEeXnSkcLsXzyyNTDnZTatdZooywNrqPKTwmSwsLNzPudbgJryMigEwUkajvc3Yfl>

Atskleisdamas, kaip sistema netinkamai veikia, Žemaitaitis save pastato į moralės, teisingumo ir skaidrumo pusę, parodydamas save kaip sistemos blogio išviešintoją ir atskleidėją. Save kaip atsiškyrusį nuo sistemos jis apibrėžia ir per politinio elito ir kitų sisteminių aktorių sugretinimą su KGB, NKVD, SSRS ir komunizmu. Žemaitaitis tokiu būdu išnaudoja kultūroje įsitvirtinusias reikšmes ir neigiamą požiūrį į šias institucijas:

„ATEIKITE BALSUOTI UŽ LIETUVĄ BE VAIVORYKŠTINIŲ BEBRŲ IR KGB, KURIE NORI NUSIKALSTAMU BŪDU TOLIAU VALDYTI LIETUVĄ!“

Antrasis būdas, kaip Žemaitaitis save įrėmina kaip kovotoją su korumpuota sistema, yra savęs kaip sistemos susidorojimo aukos pateikimas. Šis būdas nėra išskiriamas kaip atskiras rėmas, nes neveikia vienas, o naudojamas kartu su raginimais kovoti ir nepasiduoti šiai „juodinančiai“ sistemai:

*„-1 C lauke! Ir savaitė iki Seimo rinkimų! Laikas šią savaitę Žemaitaitį juodinti įvairiausiom pažymom, gandai, sukurtom istorijom 😊
Visa tai turime atlaikyti, nes rūkas išsisklaidys ir dvaro užsakovai bus matomi! Smagaus sekmadienio 😊“¹⁶*

Tokiu būdu Žemaitaitis pasiekia du tikslus – parodo sistemos žiaurumą ir pateikia save kaip sakantį tiesą, todėl nepatogų politiniam elitui. Tokios reikšmės, susijusios su žodžio laisvės suvaržymais, politiniu susidorojimu, taip pat gerai veikia Lietuvos kultūroje, kadangi turi sąsajų su kultūrinėmis reikšmėmis ties Sovietų Sąjungos represijomis ir pasipriešinimu joms.

16 Remigijus Žemaitaitis, „-1 C lauke!“, „Facebook“ įrašas, 2024 spalio 6 d. <https://www.facebook.com/RemigijusZemaitaitis1/videos/1106457540811248/>

2.2. Žmogiškas politikas

Antrasis rėmas Remigijų Žemaitaitį pateikia kaip žmogišką politiką. Šis rėmas padeda sudaryti paprasto, su eiliniaus piliečiais sutariančio ir įprastinio politinio oficialumo atsikratančio kandidato įvaizdį. Šis rėmas naudojamas dviem būdais.

Pirmasis būdas – įvairių, su politika nesusijusių hobijų vaizdavimas. Pavyzdžiui, savo gaminamiems patiekalams, Žemaitaitis sukūrė net atskirą rubriką – „Žemaitaičio kuchnią“. Taip pat pasieltiama neoficiali, kasdieniška kalba:

„Superinė vakarienė pas babą Girvainiuose 😊 Kraujiniai vėdarai! Panašu, kad sprogsime. Eik tu šikt, kap skane buvo! Daug spirgų ir numinė smetona!“¹⁷

Kitas būdas, kaip Žemaitaitis save įrėmina kaip žmogišką politiką, yra susitikimų su rinkėjais viešinimas. Šiuose įrašuose Žemaitaitis dažnai dalijasi, kaip žmonės jį draugiškai sutinka, kaip noriai bendrauja. Taip pat per šiuos susirinkimus parodoma, kad Žemaitaitis domisi žmonėmis, pas juos važiuoja, susitinka akis į akį, išklauso jų problemas ir deda daug pastangų, jog išgirstų Lietuvos žmones. Dažniausiai naudojami vaizdo įrašai, kuriuose galima matyti kandidatą, tokiu būdu taip pat priartinant jį prie žmonių.

2.3. Potencialus laimėtojas

Galiausiai, Žemaitaitis savo „Facebooko“ paskyroje bandė save rėminti kaip potencialų laimėtoją. Šis rėmas pasižymėjo dažnu apklausų ir reitingų dalijimusi. Geri reitingai pateikiami kaip įrody-

17 Remigijus Žemaitaitis, „Superinė vakarienė pas babą Girvainiuose“, „Facebook“ įrašas, 2024 m. spalio 2 d. <https://www.facebook.com/RemigijusZemaitaitis/posts/pfbid02aFZt2m51X2z3tRGvDuVJRn4sUxqEQoLnirXu-WJQytmTsFvP8wHLyjtPGHzT5rFYBl>

mas, jog Žemaitaitis yra reikšmingas konkurentas tradicinėms partijoms ir to bijodamos tradicinės partijos bando su juo „susidoroti“ arba užkirsti kelią Žemaitaičiui patekti į valdžią:

„Pilnos kelnės baimės? Paskutinio mėnesio puolimas mūsų #nemo-nausra ir manes asmeniškai, tik akivaizdžiai parodo dėl ko taip buvo daroma! Ačiū jums, kad Jūs tikite mano komandos darbo ir turime gau-name tokį didžiulį palaikymą!!!“¹⁸

Taip pat vaizdo įrašuose, kuriuose Žemaitaitis lankosi Lietuvos miestuose ir miesteliuose, dažnai pabrėžiamas palankus kandidato sutikimas, išreiškiamas palaikymas jam ir partijai. Šis rėmas yra svarbus, nes naujos politinės jėgos turi didesnę tikimybę nesulaukti balsų vien dėl baimės „išmesti balsą“, kai kurie rinkėjai geriau balsuoja už tradicinės partijas, darydami prielaidą, jog naujos politinės jėgos gali neperžengti rinkimų kartelės. Dėl šios priežasties svarbu sudaryti didelio palaikymo, kritinės masės vaizdą.

3. RĖMAI LRT PORTALE

Ištyrus 38 straipsnius LRT.lt portale 2024-09-22 – 2024-10-13 laikotarpiu buvo išskirti trys pagrindiniai rėmai: 1) Atskaitos taškas; 2) Politikos autsaideris; 3) Lietuvai grėsmę keliantis politikas.

3.1. Atskaitos taškas

Pirmasis LRT naudojamas rėmas – Žemaitaitis kaip atskaitos taškas. Viso laikotarpio metu žurnalistai teiravosi visų pagrindinių partijų lyderių, ar šie eitų su Remigijumi Žemaitaičiu į koaliciją. Taip pat pozicijos dėl Žemaitaičio vyriausybės buvo teiraujamasi ir

18 Remigijus Žemaitaitis, „Pilnos kelnės baimės?“, „Facebook“ įrašas, 2024 spalio 3 d. <https://www.facebook.com/RemigijusZemaitaitisi/videos/1306877246961220/>

šalies prezidento. Tokiu būdu kandidatas tapo tarsi atskaitos tašku „tinkamai“ politikai:

„Dabar labai populiariu kalbėti apie Remigijų Žemaitaitį, net iškelta mintis, kad reikia daryti bet kokias politines sąjungas, kad tik radiklios politinės jėgos nepatektų į Seimą. Ar apskritai matote politikos radikalėjimo problemą?“¹⁹

Nors kiti medijų poveikio efektai šiame darbe netiriami, šis rėmas gali būti suprantamas kaip turintis dvigubą efektą – viena vertus, kaip tinkamos politikos atskaitos taškas įrėminamas Žemaitaitis, kita vertus, šis taškas gali veikti ir kai pirminė užuomina – pagal tai, ar su Žemaitaičiu darytų koaliciją, imami vertinti kiti politikai.

3.2. Politikos autsaideris

Antrasis rėmas susijęs su pirmuoju, tačiau šis labiau pažymi tai, jog Žemaitaitis lieka už minėto atskaitos taško borto. Straipsniuose dažnai kartojosi tiek politikų, aukščiausių valstybės pareigūnų ir jų patarėjų nuomonė, jog vyriausybėje Žemaitaičio nemato, tiek naudojama paties kandidato nuomonė, kad tradicinės partijos ir prezidentas bando užkirsti jam kelią į vyriausybę:

„Visgi, klausiamas, ar, vertinant šias aplinkybes, R. Žemaitaitis yra prezidento nepageidaujamas, F. Jansonas teigė manęs, kad „Nemuno aušros“ pirmininkas yra nepageidaujamas daugeliui politikų“²⁰

19 Jurga Bakaitė, „Veryga apie tai, ar apgaudinėja rinkėjus, Vėgėlės draugiją ir ką nurodinėti gali valstybė“, LRT, paskelbta 2024 m. rugsėjo 23 d. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2361291/veryga-apie-tai-ar-apgaudineja-rinkejus-vegeles-draugija-ir-ka-nurodineti-gali-valstybe>

20 Martyna Pikelytė, Augustė Lybertytė, Raminta Majauskaitė (ELTA), „Nausėda dar nenusprendė, ar Seimo rinkimus aptars ir su konservatoriais“, LRT, paskelbta 2024 m. spalio 1 d. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2374037/nauseda-dar-nenusprende-ar-seimo-rinkimus-aptars-ir-su-konservatoriais>

Apžvelgiant debatus, Žemaitaitis taip pat įreminamas kaip ne-profesionalus, savo žinias ir rimtumą įrodyti turintis kandidatas:

„Skaičių ir datų minėjimai, citatos – ekspertai sako, kad taip „Nemuno aušros“ lyderis R. Žemaitaitis bando visiems įrodyti, kad yra rimtas, daug žinantis politikas“²¹

Šis rėmas, nors ir nebuvo naudojamas Žemaitaičio socialinės medijos kanaluose, potencialiems šio kandidato rinkėjams galėjo suveikti taip pat, kaip pirmiau minimas „kovotojo su korumpuota sistema“ rėmas. Kadangi tiek partijos ir kiti politikos veikėjai, tiek pati LRT, kurie Žemaitaitį pateikia kaip politikos autsaiderį, paties kandidato yra pristatomi kaip korumpuoto elito atstovai, Žemaitaičio siūlomą rėmą tik sustiprina. Žemaitaitį toks LRT rėmas dar labiau atskiria nuo politinio elito ir įrodo potencialiems rinkėjams, kad jis iš tiesų nėra jo dalis. Turint galvoje ir tai, jog potencialūs Žemaitaičio rinkėjai, tikėtina, turi mažesnę pasitikėjimą žiniasklaida ir politinėmis institucijomis, toks, iš pirmos pažiūros neigiamas rėmas, gali suveikti kandidato naudai.

3.3. Lietuvai grėsmę keliantis politikas

Trečiasis rėmas LRT straipsniuose Žemaitaitį rėmina kaip grėsmę Lietuvai. Labiausiai tai siejama su politiko antisemitiniais pasisakymais:

„R. Žemaitaičio antisemitiniai pasisakymai jau sulaukė ir Lietuvoje karius dislokavusios Vokietijos dėmesio.“²²

- 21 Aistė Valiauskaitė, „Apžvelgė kandidatų į Seimą debatus: užuot siūlė naujų idėjų, kritikavo dabartinę valdžią“, LRT, paskelbta 2024 m. spalio 10 d. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2383342/apzvelge-kandidatu-i-seima-debatus-uzuot-siuole-nauju-ideju-kritikavo-dabartine-valdzia>
- 22 Martyna Pikelytė (ELTA), „Kukliansky pasigenda šalies vadovo pozicijos dėl Žemaitaičio: tai yra skaudu“, LRT, paskelbta 2024 m. rugsėjo 25 d., <https://>

„Zingeris: Lietuvos partneriai pastebi šalyje stiprėjantį antisemitizmą.“²³

Šis rėmas panaudoja šiuo metu Lietuvoje aktualius saugumo, gynybos, NATO ir Vokietijos brigados klausimus. Panaudojama situacija, kai piliečiai jaučiasi nesaugiai, nerimauja dėl karo ir NATO (ne)pasiryžimo ginti Lietuvą. Tokiu būdu Žemaitaitis savotiškai saugumizuoja jamas.

Šis rėmas naudojamas ir bendrai svarstant Žemaitaičio patekimą į vyriausybę, o potencialūs rezultatai rinkimuose įvardijami kaip pavojus, tradicinės politinės partijos skatinamos daryti viską, kad šiam pavojui užkirstų kelią:

„Šiuo metu turėdami šviežiausius sociologinius tyrimus, matome, kad yra pavojus dar didesniai Žemaitaičio politinės jėgos iškili-mui, todėl sutinkame su požiūriu, kad socialdemokratams reika-linga papildoma pagalba. Todėl suprantame ir prezidento žingsnius ta linkme bei sveikiname jo pasakymą, kad Žemaitaičiui ne vieta Vyriausybėje.“²⁴

Kaip ir prieš tai minėta „Kovotojo prieš korumpuotą elitą“ ir „Politikos autsaiderio“ rėmų pora, šis rėmas taip pat sustiprina vie-ną iš Žemaitaičio naudojamų rėmų. Naudodamas „Potencialaus laimėtojo“ rėmą Žemaitaitis teigia, kad politinis elitas mato, jog jis

www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2367907/kukliansky-pasigenda-salies-vado-vo-pozicijos-del-zemaitaicio-tai-yra-skaudu

23 Paulius Perminas (BNS), „Zingeris: Lietuvos partneriai pastebi šalyje stiprėjantį antisemitizmą“, LRT, paskelbta 2024 m. rugsėjo 25 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2367959/zingeris-liuovos-partneriai-pastebi-sa-lyje-stiprejan-ti-antisemitizma>

24 Benas Brunalas (ELTA), „Landsbergis: sveikiname Nausėdos pasakymą, kad Žemaitaičiui ne vieta Vyriausybėje“, LRT, paskelbta 2024 m. spalio 1d. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2374071/landsbergis-sveikiname-nausedos-pasakyma-kad-zemaitaiciui-ne-vieta-vyriausybeje>

ir jo partija sulaukia daug palaikymo, todėl bijo ir daro viską, kad užkirstų kelią jam patekti į valdžią. Šis LRT rėmas tai iš dalies įrodo ir gali sustiprinti Žemaitaičio teiginius bei signalizuoti kandidato potencialą.

IŠVADOS

Ištyrus 2024-09-22 – 2024-10-13 laikotarpiu paskelbtus Remigijaus Žemaitaičio „Facebook“ įrašus bei LRT straipsnius apie šį kandidatą, nebuvo rasta identiškų ir reikšmingai pasikartojančių rėmų. Nepaisant to, iškeliama hipotezė, kad LRT naudoti rėmai galėjo sustiprinti Žemaitaičio naudojamus rėmus netiesiogiai. Visuomeninis transliuotojas neatkartojo to, kaip Remigijus Žemaitaitis pristatė save – pasikartojančių rėmų nepastebėta, todėl negalima teigti, jog žiniasklaida intencionaliai Žemaitaitį vaizdavo jam palankiu būdu. Tačiau pastebimi žiniasklaidoje naudojami rėmai, kurie netiesiogiai galėjo pastiprinti kandidato naudojamus rėmus. Pirmoji pora – „Politikos autsajderis“ ir „Kovotojas prieš korumpuotą sistemą“ iš esmės veikia kaip veidrodinės vienos kito versijos. Tai, kad LRT Žemaitaitį rėmina kaip politikos autsajderį, iš dalies patvirtina ir pastiprina jo siekiamą atsiskyrimą nuo sistemos. Taip pat įrodo mas sistemos „korumpuotumas“, nes LRT jį vaizduoja nepalankiai, kiti politinio elito atstovai taip pat atsisako su juo dirbti ir bando užkirsti kelią patekti į vyriausybę. Antroji pora – „Potencialus laimėtojas“ ir „Lietuvai grėsmę keliantis politikas“ nesisieja taip tiesiogiai, tačiau LRT rėmas galėjo sustiprinti potencialių Žemaitaičio rinkėjų įsivaizdavimą, jog kandidatas turi šansų patekti į Seimą ir užimti reikšmingas pozicijas. Daug ir gan dinamiškai reaguodami LRT galėjo ištransliuoti tam tikrą baimę ir paniką, kurią socialinėse medijose minėjo Žemaitaitis.

LRT situaciją komplikuoja ir tai, kad šio kandidato potencialus rinkėjas, tikėtina, yra linkęs mažiau pasitikėti žiniasklaida ir ki-

tomis institucijomis, kurių atstovus dažnai kalbina LRT. Todėl jų naudojami rėmai turi riziką pradėti veikti atvirkščiai – net prieš tai nuomonės neturėjęs rinkėjas gali susiformuoti jį paprasčiausiai oponuodamas LRT ir automatiškai priimdamas atvirkštinę interpretaciją.

Informaciniame lauke įsigalėjus socialinėms medijoms, tradicinei žiniasklaidai kyla iššūkis suvaldant reikšmes ir politinių įvykių bei kandidatų interpretacijas. Remigijus Žemaitaitis yra vienas iš politikų, aktyviai ir gan sėkmingai naudojančių socialinius tinklus – tris savaites iki rinkimų nebuvo nė vienos dienos, kada jis nebūtų paskelbęs bent vieno įrašo (daugiausia paskelbė 7 įrašus per dieną). Kandidatų rėmai gali kelti ypač didelę konkurenciją žiniasklaidos rėmams, kai pati kandidatų retorika yra paremta nepasitikėjimo žiniasklaida skatinimu, kaltinimais politiniu susidorojimu. Tradiciniu požiūriu skirtingi, tą pačią situaciją interpretuojantys rėmai turėtų vienas kitą susilpninti, tačiau tokiais atvejais, bandydama oponuoti ir pateikti konkuruojančius rėmus, žiniasklaida populistiniam rinkėjui praktiškai tik sustiprina apie ją skleidžiamus naratyvus.

Galiausiai, rėmai labiausiai veikia naujiems reiškiniams interpretuoti. Nepaisant to, kad Remigijus Žemaitaitis politinę veiklą vykdo jau ilgai, didesnio susidomėjimo jis sulaukė tik keliais pastaraisiais metais. Taip pat tik šiemet įkūrė savo politinę partiją, todėl daugumos dar suvokiamas kaip naujas reiškinys. Dėl šio naujumo tiek paties Žemaitaičio, tiek žiniasklaidos rėmai galėjo pradėti veikti gan efektyviai. Nors iš šio tyrimo daryti konkrečias išvadas apie poveikį nebūtų tikslu (tam reikėtų tirti rinkėjus), tačiau tikėtina, jog tirtais atvejais paties Žemaitaičio pateikti rėmai galėjo imti veikti stipriau.

Filmas *Sūnus palaidūnas*: Emocinio režimo perspektyva ir geroji naujiena apie sovietinę santvarką

Martynas Vaitkus

Doc. dr. Nerijos Putinitės komentaras:

Labai netikėta ir įdomi filmo, kuris nėra laikomas vienu iš „didžiųjų“ sovietinių Lietuvos TSR filmų, interpretacija. Per individualios emocinės laikysenos analizę darbe atskleidžiama, kad filme griauamas kaimo kaip emocinio prieglobsčio mitas: kaimą ištūmė kolūkis.

ĮVADAS

Vėlyvojo sovietmečio laikotarpis¹ Lietuvoje kupinas politinių įvykių, kurie turėjo sukelti stiprius jausmus gyventojams. Pavyzdžiui, galima įtarti, kad 1971 m. pasirašytas „Lietuvos katalikų memorandumas“²,

1 Šiame rašto darbe vėlyvasis sovietmetis Lietuvoje siejamas su postalininiu laikotarpiu, prasidėjusiu jau su Nikitos Chruščiovo valdymu 1953 metais. Rašto darbo fone svarbi yra Viliaus Ivanausko pastaba apie vėlyvojo sovietmečio laikotarpio pradžią. Jis savo straipsnyje „Vėlyvojo sovietmečio epochos bruožų apibūdinimas kultūros sferoje“ nurodo, kad vėlyvojo sovietmečio Lietuvoje pradžią reikia tapatinti su prasidėjusiais postalininiais procesais (nuo Chruščiovo valdymo pradžios), kai kūryba užsiimančios žmonės (taigi ir kino režisieriai) įgavo daugiau erdvės saviraiškai, lyginant su partinės linijos tonu (Vilius Ivanauskas, „Vėlyvojo sovietmečio epochos bruožų apibūdinimas kultūros sferoje“, *Lietuvos istorijos metraštis* nr. 1 (2012), 111).

2 <https://lkbkronika.lt/index.php/2-kronika-1972-m/123-lietuvos-kataliku-memorandumas>.

1972 m. Romo Kalantos susideginimas³ ar 1979 m. paskelbtas „45 pabaltijiečių memorandumas“⁴ sukėlė emocijas, susijusias su lietuvių tauta, jos istorine lemtimi ir Lietuvos valstybingumu. Deja, gyventojų emocinė laikysena Sovietų Sąjungoje buvo politiškai kontroliuojama, o sovietinės kultūros artefaktams atiteko lemiamas vaidmuo reikiamoms emocijoms skatinti. Būtent emocijų istorijos akademiniame lauke, tyrinėjančiame Sovietų Sąjungoje vyraujančią emocijų kontrolę, pastebima tendencija pabrėžti, kaip tam tikros emocijos yra stimuliuojamos sovietinės kultūros baruose. Antai Sheila Fitzpatrick, tyrinédama stalininio laikotarpio emocijas ir referuodama į rašytojo Piotro Pavlenko darbą *Laimė*, pažymi, „<...> kad Stalino laikotarpio sovietiniai rašytojai buvo ypač linkę naudoti vieną emociją [ypač laimę – M. V.] ir kaip pavadinimą, ir kaip organizuojantį principą“⁵. Tuo tarpu Anna Toropova, nagrinédama stalininį kiną, parodo, kaip kino patirtis gyventojams suponavo apie jų laimės, kuri tampa pagrindiniu politiniu rūpesčiu, ir pasiaukojančios tarnystės valstybei visišką sutapimą⁶. Iš šių pastabų galima teigti, jog stalininė sovietinė valdžia sankcionavo itin siaurą emocinės laikysenos diapazoną⁷, kuriame vyravo pozityvios emocijos, skleidžiamos ir

3 https://www.genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2014/04/201404_kalanta_biog.pdf.

4 <https://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/lietuvas-simtmečio-puslapiiai-llma/exh-39/45-pabaltijieciu-memorandumas/case-45#slide1>.

5 Sheila Fitzpatrick, „Happiness and Toska: An Essay in the History of Emotions in Pre-war Soviet Russia“, *Australian Journal of Politics and History* vol. 50, no. 3 (2004), 358.

6 Anna Toropova, „An Inexpiable Debt: Stalinist Cinema, Biopolitics, and the Discourse of Happiness“, *The Russian Review* vol. 74, no. 4 (2015), 668.

7 Reikia pastebėti, jog šalia laimės buvo ir keletas kitų sovietinės valdžios skatinamų emocijų stalinistiniu laikotarpiu: pasitikėjimas (žr. Alexey Tikhomirov, „The Regime of Forced Trust: Making and Breaking Emotional Bonds between People and State in Soviet Russia, 1917–1941“, *Slavonic and East European Review* vol. 91, no. 1 (2013), 78–118) bei entuziazmas (Malte Rolf, „Expression of Enthusiasm and Emotional Coding in Dictatorship – The Stalinist Soviet Union“, *UCLA: Center for European and Eurasian Studies* (2004), 1–6.

skatinamos kultūros artefaktais. Tačiau kalbant apie vėlyvąjį sovietmetį verta pabrėžti, jog emocijų istorijos akademiniame lauke atlikti tyrimai byloja apie neigiamų emocijų įtraukimą ir skatinimą kultūros artefaktais. Zbigniew Wojnowski nurodo, „jei stalininė literatūra naujam sovietiniam žmogui „nurodė siaurą emocijų spektrą“, Nikita Chruščiovas vadovavo „sudėtingam projektui, kurio tikslas buvo išlaisvinti pyktį, baimę, kaltę ir gėdą, susijusią su valstybiniu teroru, siekiant katarsio ir bendruomenės integracijos“. Šeštajame ir septyntajame dešimtmetyje menininkai ir rašytojai veiksmingai mobilizavo „optimizmą, nerimą, dėkingumą <...>“, kad paskatintų piliečius įsitraukti į socialistinę ideologiją“⁸. Kita vertus, Jan Arend teigia, kad „žvelgiant į vėlesnį etapą, ypač į aštuntąjį ir devintąjį dešimtmečius, galima daryti prielaidą, kad nebe visos emocijos buvo laikomos politinėmis ir kad valstybė atsisakė dalies savo pretenzijų kontroliuoti emocijų sritį tol, kol nelaikė tam tikrų emocijų protesto šaltiniu“⁹. Tokia vėlyvojo sovietmečio padėtis leidžia svarstyti apie kūrybinio darbo galimybę sovietinės kultūros sferos kūrėjams išreikšti emocijas laikysenas anapus partinės linijos diktato. Kaip antai Vilius Ivanauskas, referuodamas tiek į Chruščiovo, tiek į Brežnevo valdymo laikotarpius, pažymi – vėlyvasis sovietmetis „<...> svarbus tuo, jog net ir skirtingi laikotarpiai buvo tarpusavyje panašesni nei stalininė epocha: jis neturėjo tos visuomenės mobilizuojančios ir į monolitinę totalitarizmą vedančios galios, visuomenės ir atskirų elitų (pvz., kultūrinio) akyse buvo negrįžtamai pažeistas ir neatkurtas komunistinės ideologijos autoritetas, vyko permanentinis komunistinių vertybių iš(si)plovimo procesas“¹⁰. Tuo tarpu, priešingai nei Arend

8 Zbigniew Wojnowski, „The Lives and Afterlives of a Soviet Misfit: Volodymyr Ivasiuk, the Emotional Crisis of Late Socialism and the Anti-Soviet Turn in Ukrainian Popular Culture“, *Contemporary European History* vol. 32 (2023), 61.

9 Jan Arend, „Histories of emotion in Communist and post-Communist Europe after 1945“, *Canadian Slavonic Papers* vol. 64, no. 4 (2022), 411.

10 Vilius Ivanauskas, „Vėlyvojo sovietmečio epochos bruožų apibūdinimas kultūros sferoje“, *Lietuvos istorijos metraštis* nr. 1 (2012), 109.

ar Ivanauskas, Joy Neumeyer tikina, jog „Leonido Brežnevo aparatas skatino sentimentalią emocionalumo formą be nerimą keliančių atskleidimų“¹¹. Tokia nevienareikšmė polemikinė akademinio pasaulio pozicija dėl emocinės laikysenos kontrolės vėlyvajame sovietmetyje skatina toliau probleminti trinarį santykį tarp sovietinės kultūros sferos kūrėjų, partinės sovietinės ideologijos ir emocinės laikysenos skatinimo per kultūros artefaktus. Kitaip tariant, prasminga klausti, ar vėlyvajame sovietmetyje sovietinės kultūros kūrėjai turėjo kūrybinę galimybę savo darbais parodyti emocines žmogaus laikysenas, neatliepiančias partinės linijos diktato? Šio rašto darbo tikslas atsakyti į pastarąją probleminę užklausą pasiūlant interpretacinę prieigą prie konkretaus sovietinės Lietuvos kultūros artefakto, t. y. 1984 m. pasirodžiusio filmo *Sūnus palaidūnas*¹² (rež. Marijonas Giedrys). Pasitelkiant William Reddy nuostatas apie emocinį režimą (*emotional regime*) ir jo dėmenis (emotyvą (*emotive*), emocinį prieglobstį (*emotional refuge*) ir kt.) bei Christine Evans analizės išvadą apie brežneviniam laikotarpyje vyravusią emocijų politiką, rašto darbe pateikiama dvikryptė interpretavimo strategija. Jame teigiama, jog nors filmo *Sūnus palaidūnas* režisierius ir realizavo kūrybinę laisvę bei fiksavo pagrindinio veikėjo Viliaus emocinę laikyseną, skirtingą nuo partinės linijos diktato, visgi sykiu žiūrovams suponuojama ir apie Viliaus (sovietinio) emocinio gyvenimo pranašumą, lyginant su Vakarų pasauliu.

Pirmoje rašto darbo dalyje pateikiama Reddy sampratos apie emocinį režimą ir jo dedamąsias dalis (emotyvą, emocinį prieglobstį ir t. t.) analizė. Parodoma, kodėl Reddy teorinė perspektyva tinka labiau nei Benno Gammerl emocinių stilių (*emotional style*) ar Barbara H. Rosenwein emocinių bendruomenių (*emotional*

11 Joy Neumeyer, „Late Socialism as a Time of Weeping: The Life, Death, and Resurrection of Vladimir Vysotskii“, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* vol. 22, no. 3 (2021), 515.

12 <https://www.kinofondas.lt/filmas/sunus-palaidunas/>.

communities) koncepcija analizuojant filmą *Sūnus palaidūnas*. Antroje dalyje, pasitelkiant binarinės opozicijos tarp Viliaus ir jo brolio Petro emocinių laikysenų išskaidą, pasiūloma Viliaus emocinį gyvenimą interpretuoti per emocinio prieglobsčio perspektyvą, kuri pabrėžia emocinę erdvę, esančią anapus partinės linijos diktato. Greta to, remiantis Evans įžvalga, nurodoma, kodėl filme Viliaus emocinis prieglobstis gali būti interpretuojamas kaip esantis susietas su sovietine ideologija.

KAIP TIRTI EMOCIJAS SOVIETINIAME KINE? REDDY PERSPEKTYVA

Kino produkcija Sovietų Sąjungoje buvo lemiamą skleidžiant partinę ideologiją. Kaip Emma Widdis pažymi, 1928 m. vykusiame Komunistų partijos susitikime „<...> įvyko lūžis ideologiniame ir politiniame požiūryje į kiną, aiškiai pareikšta, kad nuo šiol kinas turi būti šalies socialistinės pertvarkos ir vieningo sovietinio žmogaus kūrimo ginklas“¹³. Kita vertus, derėtų įsiklausyti į Richard Taylor pastabą apie sovietinio kino tikslą. Anot jo, sovietinis kinas propagandiškai siekė ne atspindėti tikrovę, bet ją keisti į tokia, kokia ji turėtų būti¹⁴. Toks, galima sakyti, kinematografinis tikrovės keitimas buvo totalus, t. y. įtraukiantis tiek intelektualinius, tiek emocinius patiriamos tikrovės lygmenis. Šitaip per kino produkciją sovietinė valdžia skatino ir skleidė ne tik politiškai tinkamus gyventojų mąstymo turinius, bet ir privalomas emocines laikysenas. Visgi vertėtų klausti, per kokią teorinę prieigą būtų galima interpretuoti sovietiniame kine propaguojamas emocines laikysenas? Emocijų istori-

13 Emma Widdis, *Visions of a New Land Soviet Film from the Revolution to the Second World War* (New Haven: Yale University Press, 2003), 15.

14 Richard Taylor, *Film Propaganda. Soviet Russia and Nazi Germany* (New York: I. B. Tauris Publishers, 1998), 211.

jos akademiniame lauke galima fiksuoti keletą teorinių mokyklų, leidžiančių konceptualiai pažvelgti į santykį tarp žmogaus emocinių laikysenų ir pastarųjų istorinių / politinių aplinkybių. Antai Rosenwein siūlo emocinių bendruomenių¹⁵, Gammerl – emocinio stiliaus¹⁶, Reddy – emocinio režimo¹⁷ konceptus. Šiame rašto darbe pasitelkiama Reddy teorinė perspektyva.

Pagal Reddy, emocinis režimas – tai „normatyvinių emocijų ir oficialių ritualų, praktikų <...>, kuriomis išreiškiamos ir skiepijamos emocijos, visuma; bet kokio stabilaus politinio režimo būtinasis pagrindas“¹⁸. Nors emocinio režimo koncepcija ir suponuoja normas ar diskursyvias praktikas išreiškiant emocijas ir dėl to ji struktūriškai panaši į Rosenwein emocinių bendruomenių¹⁹ ar Gammerl emocinio stiliaus²⁰ koncepcijas, visgi nurodytoje Reddy traktuotėje svarus vaidmuo tenka politinės galios dėmeniui. Kitaip tariant, normos, apibrėžiančios emocijų raišką, tampa esminiu valstybės gyvenimo imperatyviniu veiksmu piliečių atžvilgiu. Piliečių emocinė laikysena (ką piliečiai privalo jausti), pastarosios vieta (kur privalo jausti), temporalumas (kada privalo jausti) ir raiška (kaip privalo rodyti savo emocinę laikyseną) yra griežtai sankcionuojama politinės galios. Toks politinės galios vaidmens išryškėjimas žmogaus emocinės laikysenos atžvilgiu tampa svaria priežastimi, kodėl šiame rašto darbe atmetamos kitos teorinės emocijų istorijos prieigos.

15 Barbara H. Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages* (Ithaca: Cornell University Press, 2006).

16 Benno Gammerl, „Emotional Styles – Concepts and Challenges“, *Rethinking History: the Journal of Theory and Practice* vol. 16, no. 2 (2012).

17 William Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

18 Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, 129.

19 Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, 2.

20 Gammerl, *Emotional Styles – Concepts and Challenges*, 163.

Siekiant išanalizuoti filmo *Sūnus palaidūnas* emocinės laikysenos ir politinės galios santykį ir šios analizės pagrindu atsakyti į probleminę rašto darbo užklausą svarbu atkreipti dėmesį ir į kitus Reddy emocinio režimo koncepcijos sudedamuosius dėmenis. Pirmiausia Reddy, pasitelkdamas John L. Austin kalbos aktų (*speech acts*) teoriją, pažymi, kad emociniai režimai neatsiejami nuo emotyvų, t. y. žmonės savo fiziologines emocijas laikysena „derina“ su jau bendruomenėje vyraujančiais ritualais / praktikomis ar kalba, kurios dėka žmogus produkuoja tam tikrą emociją ir kuri įgalina žmones organizuotis ir orientuotis normatyvinių emocijų atžvilgiu. Antai, jei žmogus veikia tokiu būdu, kuris atliepia laimę (pavyzdžiui, džiūgauja, ploja rankomis) ar teigia „aš esu laimingas“, tai jis sykiu atlieka ir tiriamąjį (*self-exploring*), ir keitimo (*self-altering*) judesį savo emocijų atžvilgiu²¹. Visa tai reiškia, jog žmogus, veikdamas tokiu būdu, kuris atliepia laimę, ar tardamas „aš esu laimingas“, ne tik deskriptyviai pažymi savo emocinę laikyseną, bet, atlikęs tiriamąjį judesį savęs atžvilgiu, ją ir produkuoja. Kaip Reddy pokalbyje su Jan Plamper nurodo, emotyvas žymi „<...> bandymą jausti tai, ką vienas sako, kad jaučia“²². Be to, galima sakyti, jog emotyvas liudija bandymą jausti tai, ką vienas veikia tam, kad jaustų kažką (o tai bus itin svarbu analizuojant filmą *Sūnus palaidūnas*). Kaip Plamper nurodo, emocinis režimas „<...> tai nustatytų emotyvų ir su jais susijusių ritualų bei kitų simbolinių praktikų visuma. Atviras patriotizmo išpažinimas – priesaika priešais vėliavą kariuomenėje – būtų tokio pobūdžio emotyvas ir šiuolaikinio nacionalinio emocinio režimo dalis“²³. Taigi emociniai režimai susi-

21 Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, 101–102.

22 Jan Plamper, „The History of Emotions: An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns“, *History and Theory* vol. 49 (2010), 240.

23 Plamper, *The History of Emotion. An Introduction*. Translated by K. Tribe (Oxford: Oxford University Press), 257.

deda būtent iš normatyvinių emocinių laikysenų, kurias politinėje santvarkoje nubrėžia emotyvai, susaistyti su atitinkamomis praktiškais ir raiškos formomis. Politinis režimas gali būti „atlaidesnis“, todėl suteikti piliečiams daugiau emocinės laisvės praktikuojant ir išreiškiant emocines laikysenas. Arba jis gali būti „griežtesnis“, kai „<...> per ceremonijas ar oficialias meno formas modeliuojamas ribotas emotyvų skaičius“, o „iš asmenų atitinkamomis aplinkybėmis reikalaujama ištarti tuos emotyvus tikintis, kad normatyvinės emocijos bus sustiprintos ir priimamos“²⁴. Visgi Reddy tikina, kad griežtas politinis-emocinis režimas gali sukelti daug emocinių kančių gyventojams, kurie nesugeba naviguoti ir derinti savo emocinių laikysenų prie nustatytų emocinių normų. Tokiu atveju šie gyventojai ieško emocinio prieglobsčio erdvių ar organizacijos, įgalinančios produkuoti per veiksmus ir kalbas emocines laikysenas, kurios neatliepia politinės galios diktato²⁵. Tokios teorinės pastabos apie emocinį režimą ir jo dėmenis padrąsina klausti, kokias pagrindinių veikėjų emocines laikysenas galima aptikti filme *Sūnus palaidūnas*, ką pastarosios sako apie režisieriaus kūrybinę laisvę ir apie vėlyvąją politinį-emocinį sovietinį (Lietuvos) režimą?

FILMAS *SŪNUS PALAIDŪNAS* IR EMOCINIS REŽIMAS

Marijonas Giedrys (1933–2011) reikšmingai prisidėjo prie Lietuvos kino meno plėtotės suteikdamas savitą vizualinę išraišką dramatiniams konfliktams, socialinėms, psichologinėms įtampoms pagrindinių savo filmų veikėjų atžvilgiu²⁶. Šios kūrybinės tendencijos aptinkamos ir 1984 m. pasirodžiusiame režisieriaus filme *Sūnus*

24 Ibid., 125.

25 Ibid., 129.

26 <https://www.lfc.lt/lt/Page=PersonList&PersonType=Director&ID=2619>.

palaidūnas, kuris pastatytas pagal Raimondo Kušausko apysaką „Žaliuojančios kalvos“. Pati šio filmo istorija gana paprasta – neturėdamas nuolatinio darbo ir nematydamas prasmės po kelerių metų, praleistų Vilniuje, Vilius (akt. Rimas Morkūnas) grįžta į gimtąjį kaimą, kuriame visai neblogai gyvena jo vyresnysis brolis Petras (akt. Uldis Vizdiks). Verta atkreipti dėmesį į tai, kad nepriklausomoje Lietuvoje šis filmas kultūros žurnaluose vertinamas nevienareikšmiškai. Antai žurnale *Kinas* pabrėžiama, kad filmas „<...> psichologiškai sprendė ano meto moralines, etines, dvasinių vertybių problemas“²⁷. Tuo tarpu leidinyje *Šiaurės Atėnai* Jūratė Visockaitė, referuodama į tai, kad nepriklausomybės priešaušriu Lietuvos kino studija išleido „beveik niekieno ir beveik apie nieką“ filmų, teigia, kad filme *Sūnus palaidūnas* „<...> kino peizažai su žmonių figūromis išeina be vidinės ekspresijos, beskausmiai, su tiesmukomis autocitatomis <...>“²⁸. Visgi, kaip bus vėliau rašto darbe parodyta, filmas *Sūnus palaidūnas* yra pagaulus tuo, kad remiantis emocinio režimo koncepcija jame galima fiksuoti binarines brolių emocines laikysenas, kurios savo ruožtu parodo režisieriaus kūrybinę laisvę vaizduoti žmonių emocijas anapus partinės linijos diktato.

Pirmiausia derėtų atkreipti dėmesį į tai, jog režisierius vys-to filmo *Sūnus palaidūnas* istoriją per kontrastus. Filme Vilniaus triukšmas, dinamizmas, pilkumas ir niūrumas priešinamas Viliaus gimtojo kaimo tylumui, lėtumui, žalumui ir šviesumui. Paties kaimo epizoduose taip pat galima fiksuoti kontrastą – Viliaus brolio Petro šeimos „modernaus“ ir šalto namo epizodai nesiderina su tėvų senos ir jaukios sodybos vaizdais. Muzikinis fonas filme taipogi yra nevienalytis. Vilniaus kadruose liejasi ritmingos užsienio atlikėjų dainos, tuo tarpu kaime vyrauja instrumentinės ramios kompozicijos. Visgi kontrastinių bei melodingų kadrų sampyną

27 <https://www.zurnalaskinas.lt/archyvas/lt/inmemo/giedr314.html>.

28 <http://www.satenai.lt/2021/04/09/restauracija-burys-1985-sunus-palaidunas-1985-nakties-paklydeliai-1986-ysi-pries-viena-1986-vilkolakio-pedsaka/>.

laiduoja ne tik pasakojama siužetinė linija, bet ir viso filmo metu eksponuojama pastovi Viliaus emocinė laikysena. Kaip jau buvo rašyta praeitame skyriuje apie Reddy pabrėžtą veiksmų ir kalbos reikšmę produkuojant emociją, filmo pagrindinio veikėjo emocinę orientaciją galima mėginti nusakyti būtent per jo eksponuojamus veiksmus ir kalbą. Nuo pirmųjų filmo epizodų Viliaus veiksmai ir kalba pasižymi kitoniškumu kitų filmo veikėjų atžvilgiu. Išmestas iš mylimosios būsto ir atėjęs pas draugą Kęstą prisiglausti bei išgirsti jo poziciją, ar minėtasis draugas yra kaltas dėl įvykusios nelaimės, dėl kurios pagrindinis veikėjas susižeidė, Vilius ramiai ir nuoširdžiai jam sako: „aš galvoju, tau negera gyventi nieko nepasakius, todėl ir užėjau“. Tokią ramybę, nuoširdumą, norą išvaduoti kitą iš sąžinės graužaties ar palengvinti kito padėtį įsijaučiant į to asmens perspektyvą Viliaus veiksmų ir kalbos atžvilgiu režisierius išlaiko viso filmo metu. Antai, reaguodamas į Birutės, Petro žmonos, nuogastavimus dėl pernelyg didelio Petro užimtumo ir piktnaudžiavimo alkoholiu, Vilius klausia: „o tu laiminga, Birute?“. Atrodo, jog Viliui rūpi paskirų žmonių savijauta, o ne kolektyvo būklė ar tikslai. Be kita ko, Viliaus kitoniškumą patvirtina ir kitų filmo veikėjų reakcijos į jo veiksmus ir kalbas. Liuda, Petro meilužė, po atviro ir nuoširdaus pokalbio su Viliumi byloja apie jo vienišumą ir keistumą. Tuo tarpu Petras, įpykęs dėl Viliaus veiksmų gimtajame kaime, sušunka jam: „teisulis atsirado, <...>, tau iš tikrųjų nieko nereikia, tai po velnių ir būk, bet netrukdyk kitiems kitaip gyventi, kaip jie nori“. Tiek Vilniaus, tiek gimtojo kaimo kadruose Viliaus eksponuojami veiksmai ir kalba produkuoja emocinę laikyseną, kuri orientuota į paskirą asmenį ir kurią atitinkamai galima nusakyti žodžiais „ramybė“, „nuoširdumas“ ir „empatija“. Ši emocinė laikysena bei ją produkuojantys veiksmai ir kalba nesiderina su Viliaus brolio – Petro – filme rodoma emocija.

Gimtojo kaimo kolūkio vadovo Petro veiksmai ir kalba produkuoja entuziazmą. Antai jis teigia, kad gimtajame kaime darbo atžvilgiu jo „niekas neaplenkė ir neaplenks“, o jo prižiūrimas kolūkis

pats gražiausias. Petras nebando suprasti paskiro žmogaus situacijos ir savijautos. Sužinojęs, jog Liuda laukiasi kūdikio nuo jo, Petras patikina ją: „nėra ko iš to daryti problemų, visos susitvarko ir tu susitvarkysi“. Be to, Petro entuziazmą ir empatijos stoką patvirtina ir kiti veikėjai. Jonas, buvęs Viliaus klasiokas ir kolūkio darbuotojas, pažymi, kad tai Petras išreikalavo iš valdžios modernios mokyklos sporto salės statybą. Štai Birutė filme vis kartoja Petro žodžius – „nedirbsi, nieko neturėsi“ – ir akcentuoja, jog ant jo pečių laikosi visas kolūkis. Tuo tarpu Liuda patikina Vilių, jog Petrui rūpi tik jis pats ir darbas. Greta to, reikia pabrėžti ir tai, kad kiti filmo veikėjai (Birutė, Jonas) Petrą laiko sektinu pavyzdžiu, tad ir jo entuziazmu persmelktą emocinę laikyseną orientyru. Tokios pastabos apie Petro emocinę laikyseną leidžia įtarti, jog Giedrys (ar tikslingai tai daro, ar ne – visgi sunku atsakyti) Viliaus emocinei laikysenai priešpriešina stalininio laikotarpio partinei linijai rūpėjusį entuziazmą. Kaip Malte Rolf nurodo, „<...> viešas emocinis entuziazmo kodavimas rodo stalinistinę paternalistinio valdymo koncepciją, pagal kurią ribų peržengimas visada turi būti didesnių socializmo kūrimo pastangų dalis. Individualus entuziazmas turėjo būti nuolat susietas su kolektyviniu reikalu“²⁹. Išties, Petro entuziazmu persmelkta emocinė laikysena filme glaudžiai susijusi su kolektyvu ir partijos galios vertikale. Petrui rūpi techninės normos kolūkyje ir jis ekspresyviai priekaištauja darbuotojai už tai, kad pieno išgauta nebuvo tiek, kiek reikia. „Ne aš, o tu atsakysi, jei pienas mažes“, – nenustygdamas subara Petras. Bet kam atsakys? Valdžios institucijoms, kurioms kolektyviniu lygmeniu rūpi, ar pasiekiamos (o gal ir peržengiamos) techninės normos kolūkyje. Be kita ko, Petras, pasak Birutės, nuolat entuziastingai zuja įvairiose valdžios komisijose. Šitaip Giedrys filme vaizduoja du skirtingus emocinių laikysenų

29 Malte Rolf, „Expression of Enthusiasm and Emotional Coding in Dictatorship – The Stalinist Soviet Union“, In *UCLA, Totalitarianism: New Perspectives, at the Centre for European and Eurasian Studies* (2004), 3.

vektorius. Viena vertus, Petras savo veiksmais ir kalbomis manifestuoja su kolektyvu ir partine linija susietą emocinę laikyseną. Tokiu būdu Giedrys pažymi, kokia yra oficiali ir pageidautina emocinė laikysena vėlyvajame sovietmetyje. Kita vertus, Vilius veiksmais ir kalbomis rodo emocinę laikyseną, kuri yra susipynusi su kitu asmeniu, nuoširdumu, ramybe, empatija ir kuri yra anapus partinės linijos diktato. Ar šitaip filmas *Sūnus palaidūnas* suponuoja atlaidesnį politinį-emocinį režimą vėlyvojo sovietmečio santvarkoje? Nors analizuojamas filmas liudija apie oficialią normatyvinę emocinę laikyseną, kuri yra „sukabinta“ su partinės linijos tonu (vis dar entuziastingai reikia dirbti ir siekti techninių normų) ir kurią vėlyvajame sovietmetyje privalu žmonėms parodyti, visgi žiūrovams bandoma pasakyti ir apie galimybę susikurti emocinį prieglobstį ir tokiu būdu produkuoti skirtingą nuo normos emocinį gyvenimą. Filmu siūloma emocinį prieglobstį kurti (kaip Vilius ir daro) per atitinkamus veiksmus ir kalbas tarpasmeniniuose santykiuose. Šitaip Giedrys savo filmu atliepia tai, ką Aleksander Prokhorov pažymi apie vėlyvojo sovietmečio kino pokyčius, t. y. liberalios kultūros elementų, kaip antai individualumo, asmeninių emocijų, įtraukimą³⁰. Taigi iš to, kas pasakyta, galima teigti, kad Giedrys, režisuodamas filmą *Sūnus palaidūnas*, disponavo kūrybine laisve vaizduoti emocines laikysenas anapus partinės linijos diktato.

Žinoma, šioje vietoje galima klausti, ar nėra taip, kad ne Petro rodomas entuziazmas, o Viliaus emocinė laikysena yra oficiali ir privaloma vėlyvajame sovietmetyje, tad būtent ji ir yra glaudžiai susieta su partine linija? Tokią užklausą sustiprina ir tai, kad entuziazmas, kaip buvo anksčiau nurodyta, laikytinas stalininio laikotarpio pamatine emocija, tuo tarpu postalininiu laikotarpiu privalomas emocijų diapazonas buvo praplėstas. Vis dėlto rašto darbe laikomasi nuostatos, kad entuziazmas yra ta emocija, kuri

30 Alexander Prokhorov, „The Adolescent and the Child in the Cinema of the Thaw“, *Studies in Russian and Soviet Cinema* vol. 1, no. 2 (2007), 115.

glaudžiai susieta su partine linija. Tokią nuostatą galima pagrįsti dvejopai. Pirma, nagrinėdamas sovietinio jaunimo emocinę laikyseną įvairiose oficialiose draugijose postalininiu laikotarpiu, Gleb Tsipursky deklaruoja, kad „po Stalino mirties įsigalėjusi liberalizavimo politika pakeitė emocinį režimą ir sovietinės emocinės bendruomenės tikrovę, todėl entuziazmas statyti komunizmą tapo kasdienio gyvenimo dalimi daugeliui žmonių, kuriems šis procesas atitiko jų asmeninius interesus ir siekius“³¹. Tokiu atveju Petro, Birutės ar Jono vaizduojamas entuziazmas dirbti ir siekti techninių normų („statyti komunizmą“) gali būti interpretuojamas kaip tai, kas sykiu tenkina ir asmeninius jų interesus, t. y. išsigyjama mašina, namas ir panašiai. Antra, kaip jau buvo išdėstyta anksčiau, filme *Sūnus palaidūnas* aiškiai parodoma, kad partinės valdžios vertikalė yra tiesiogiai susipynusi su Petro emocine laikysena, o ne su Viliaus. Visgi nereikia atmesti ir nuostatos, kad gali būti, jog filme turėjimas / vartojimas materialių daiktų eksponuojamas tikslingai perversiškais formomis, kurios sufleruoja kapitalistinio Vakarų pasaulio tariamą patologinę būklę. Tokia perspektyva leidžia keisti filmo *Sūnus palaidūnas* interpretacijos kreivę ir kartu plėtoti nuostatą apie tai, jog nors filme akcentuojamas anapus partinės linijos diktato tarpstantis Viliaus emocinio prieglobsčio įmanomumas, visgi sovietinės ideologijos orientyras iš jo emocinio prieglobsčio niekur nedingsta.

Pabrėžtina, kad filme *Sūnus palaidūnas* aktyvuojami kapitalistinio pasaulio elementai, kurie pateikiami negatyviame fone. Atėjęs pas Kęstą į namus ir susidūręs su besilinksminančia draugija skambant Vakarų kultūros popmuzikos dainoms, Vilius pareiškia, kad čia pernelyg triukšminga, ir galiausiai išeina. Taip pat Vilius

31 Gleb Tsipursky, „Youth Initiative and Grassroots Enthusiasm in the Cold War Soviet Union: Interest-Based Clubs in the Post-Stalin Thaw“, In *Midwest Slavic Conference hosted by the Center for Slavic and East European Studies* (Columbus: The Ohio State University, 2013).

apatiškai žiūri ir klauso, kaip Kęstas džiugiai pasakoja apie ką tik brangiai įsigytas muzikos kasetes. Vartotojiškumas Viliui nedaro jokio įspūdžio. Be to, keliuose filmo epizoduose manifestuojama, jog Viliui materialūs ir piniginiai rūpesčiai bei užmojai (kas taipogi gali būti interpretuojami kaip Vakarų pasaulio atributai) yra svetimi. Antai, kalbėdamas su Liuda apie laukuose matytus didžiuolius ir ilgaamžius akmenis, Vilius retoriškai klausia: „ką reiškia tie mūsų vargai, mūsų rūpesčiai prieš visą amžinybę“. Įdomu tai, kad artimieji (Petras, Birutė) vaizduojami kaip į pinigus orientuoti asmenys. Viliaus mama monologu išduoda, kad artimiesiems tik „pinigai, mašinos, amžini reikalai“ rūpi ir leidžia suprasti, jog Vilius šiuo atžvilgiu kitoks. Ir visai nesvarbu, ar Kęsto namuose Vilniuje, ar gimtajame kaime, Vilius filme parodomas kaip besilaikantis distancijos nuo Vakarų kultūros artefaktų, vartotojiškumo, piniginių užmojų. Jis veikiau privilegijuoja per veiksmus ir kalbas kuriamą savo emocinį gyvenimą, nužymėtą ramybe, nuoširdumu, noru suprasti kitų savijautą ir palengvinti kitiems ją pokalbiu. Atkreiptinas dėmesys, kad šitaip filmas *Sūnus palaidūnas* struktūriškai atliepia tai, ką pažymi Evans savo straipsnyje apie brežnevinio laikotarpio televizijos pokalbio laidas ir jų emocinę dimensiją. Anot jos, vėlyvajame sovietmetyje komunistų partija persiorientavo lenktynėse su Vakarais ir bandė savo piliečiams įrodyti, kad sovietinė santvarka suteikia žmogui ne geresnes materialias gyvenimo sąlygas, lyginant su Vakarų valstybėmis, o tai, kas yra sunkiai išmatuojama, t. y. „emocinė, tarpasmeninė ar etinė „atmosferą““³². Išties, Vilius filme manifestuoja susirūpinimą dėl to, kaip jo artimieji, įsitraukę į nuolatinius piniginius ir materialius rūpesčius, neranda laiko puoselėti tarpasmeninių santykių. Klausydamas Birutės apie tai, kaip čia jie užsiėmę ir nuvargę laksto po kaimą, jis pasidomi, ar jie kada randa

32 Christine Evans, „The Soviet Way of Life“ as a Way of Feeling: Emotion and Influence on Soviet Central Television in the Brezhnev Era“, *Cahiers du monde russe* vol. 56, no. 2–3 (2015), 544.

laiko visi drauge kaip šeima susėsti prie vakarienės stalo. Tad, tęsiant Evans kritinę liniją apie vėlyvąjį sovietmetį, galima teigti, kad filmas *Sūnus palaidūnas* deklaravo tuometinei sovietinei Lietuvai apie Viliaus emocinio gyvenimo, kurį produkavo jo veiksmai ir kalbos bei kuris buvo nukreiptas į šalia esančius asmenis, jų savijautą, norą pagelbėti, pranašumą, lyginant su Vakarų pasauliu.

IŠVADOS

Atlikta filmo *Sūnus palaidūnas* analizė, paremta Reddy emocinio režimo koncepcija, liudija, jog režisierius Giedrys turėjo kūrybinę laisvę eksponuoti emocinį gyvenimą, kuris buvo anapus partinės linijos diktato. Partija, kaip remiantis Tsipursky analizės išvadomis rašto darbe parodyta, deklaravo, jog oficiali vėlyvojo sovietinio gyvenimo emocija – entuziazmas – postalininiu laikotarpiu įgijo naują formą, palyginti su stalininiu laikotarpiu. Kitaip tariant, „statydami komunizmą“ (entuziastingai dirbdami ir vykdydami technines normas) vėlyvajame sovietmetyje, žmonės sykiu tenkino ir savo asmeninius interesus (įsigijo mašinas, gyvenamuosius namus, juos gražiai apsistatė). Filme Giedrys partinės linijos diktatą dėl entuziazmo kaip normatyvinės emocijos perteikė per Viliaus brolio Petro veiksmus ir kalbas. Kaip Petras sako: „nedirbsi, nieko neturėsi“, o darbas – entuziastingai siekti techninių normų kolūkyje. Rašto darbe atskleista, kad filme Giedrys, nepaisant oficialaus emocinio režimo, parodo, kaip Vilius emocinį prieglobstį nuo partinės linijos diktato atranda santykiuose su artimaisiais. Vilius produkuoja savo emocinį gyvenimą ramiais, nuoširdžiais ir empatiškais veiksmais bei kalba savo artimųjų atžvilgiu. Antai jis klausia Birutės, Petro žmonos, ar ji laiminga, kai vyras nuo aušros iki sutemų dirba ir nebūna namie. Viliaus emocinis gyvenimas nėra susietas su darbu, techninėmis normomis ar kolektyviniais interesais, o su paskiru, intymiu santykiu tarp jo ir artimojo. Tad iš pirmo žvilgsnio Viliaus

emocinė laikysena gali pasižymėti apolitiškumu, priešingai nuo to, ką produkuoja Petro veiksmai ir kalba. Be to, rašto darbe, remiantis Evans tyrimo išvada, parodoma, kad jei Petro, Birutės ir Jono entuziazmas dirbti ir uždirbti pinigų, įsigyti namus, mašinas traktuojamas kaip Vakarų kapitalistiniame pasaulyje būdingas polinkis į materialumą ir vartotojiškumą, tai keičiasi ir interpretavimo krevė Viliaus emocinės laikysenos atžvilgiu. Jo emocinis gyvenimas nepraranda sovietinės ideologijos orientyro. Vilius bodisi Vakarų pasaulio atributais: Vakarų popmuzikos atlikėjais, pinigais, materialiais užmojais ir vartotojiškumu. Jis privilegijuoja savo emocinę laikyseną, kuri yra susaistyta su ramybe, nuoširdumu ir empatija. Šitaip filmas *Sūnus palaidūnas* skelbė žiūrovams *gerąją naujieną* apie pagrindinio veikėjo emocinio gyvenimo pranašumą prieš Vakarų pasaulį.

Lietuvių kalbos redaktorė *Danutė Petrauskienė*
Anglų kalbos redaktorius *Armandas Rumšas*
Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Knygos internete: www.knygynas.vu.lt
Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt
12,2 aut. l.

2003 m. balandžio 2 d. įkurta Studentų mokslinė draugija (SMD) yra akademinė organizacija, vienijanti mokslinę veiklą besidominčius Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentus ir kelianti šiuos tikslus:

- gilinti politikos mokslų žinias, ugdyti studentų kritinį mąstymą, skatinti jų mokslines ambicijas ir formuoti mokslinio darbo įgūdžius;
- plėtoti TSPMI dėstytojų ir studentų dialogą;
- puoselėti tarpinstitucinius ir tarptautinius akademinius studentų ryšius;
- populiarinti politikos mokslą ir ugdyti jo svarbos suvokimą visuomenėje.

Siekdama įgyvendinti išsikeltus tikslus, SMD rengia metines studentų mokslo darbų konferencijas, diskusijas, atlieka politinių įvykių analizę, mokslo tiriamuosius darbus, organizuoja mokslinius seminarus, viešąsias kviestinių lektorių paskaitas.

Geriausių 2024–2025 m. rašto darbų almanachas yra vienas iš Draugijos projektų.